

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
Факультет української філології, культури і мистецтва
Кафедра української мови

Михайло Вінтонів,
Тетяна Вінтонів,
Марія Бойко

**СИНТАКСИС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК**

**студентів філологічних факультетів
закладів вищої освіти,
аспірантів, викладачів**

Київ – 2024

**Розглянуто на засіданні кафедри української мови,
(протокол № 13 від 16.11.2023 р.)**

**Рекомендовано до друку вченою радою
Факультету української філології, культури і мистецтва
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
(протокол № 1 від 23.01. 2024 р.)**

Рецензенти:

Наталія Костусяк, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Людмила Шитик, доктор, філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Бойко М. І. Синтаксис сучасної української мови: навчальний посібник. Київ: Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, 2023. 177 с.

У посібнику подано перелік важливих для засвоєння курсу тем і планів до них, список літератури, зразки тестів, а також систему практичних завдань, які дають можливість організувати студентів для самостійної роботи, допоможуть їм закріпити й удосконалити практичні навички аналізу синтаксичних явищ. Для студентів філологічних факультетів закладів вищої освіти, аспірантів, викладачів.

© Вінтонів М.О., 2024
© Вінтонів Т.М., 2024
© Бойко М. І., 2024

Зміст

ПЕРЕДМОВА	
РОЗДІЛ 1. СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ	13
1.1. Типологія синтаксичних зв'язків	13
1.2. Словосполучення як синтаксична одиниця	29
РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	40
2.1. Граматична основа простого речення. Підмет як один з головних членів речення	40
2.2. Присудок як один з головних членів речення. Складений присудок	52
2.3. Традиційне вчення про другорядні члени речення	65
2.4. Нове вчення про другорядні члени речення	75
2.5. Проблема односкладного речення в сучасній українській мові	83
2.6. Повні та неповні речення	95
2.7. Структурна схема простого речення	101
РОЗДІЛ 3. СИНТАКСИС ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ	107
РОЗДІЛ 4. СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ	120
4.1. Складносурядне речення	120
4.2. Складнопідрядне речення	130
4.2.1. Логіко-граматичний принцип класифікації	136
4.2.2. Структурно-семантичний принцип класифікації	143
4.2.3. Складнопідрядне з кількома підрядними	152
4.3. Безсполучникове складне речення	160
4.4. Складні речення з різними видами зв'язку	168
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	175

Пояснювальна записка

Курс «Сучасна українська літературна мова: синтаксис. Пунктуація» посідає важливе місце серед фундаментальних дисциплін університету щодо підготовки висококваліфікованих фахівців.

Основна **мета** курсу – навчити студентів розмежовувати синтаксичні одиниці, аналізувати різні синтаксичні явища, розрізняти основні тенденції в українському синтаксисі, знати досягнення різних синтаксичних напрямів та шкіл, володіти навиками синтаксичного аналізу словосполучення та речення.

*Вивчивши курс синтаксису, студенти повинні **знати**:*

- головні ідеї провідних українських і зарубіжних синтаксистів XIX і XX ст.;
- основні поняття історії лінгвістичних синтаксичних учень (школа, напрям, лінгвістична традиція);
- визначальні особливості синтаксису української мови;
- чинники синтаксичної еволюції та основні еволюційні періоди синтаксису;
- типи синтаксичних одиниць, їхні диференційні ознаки;
- синтаксичні категорії, особливості їхнього співвідношення з відповідними рівнями;
- різновиди синтаксичних зв'язків і смислових відношень;
- синтаксичні реченнєві категорії, їхню ієрархію, особливості будови;
- закономірності варіацій, модифікацій і трансформацій синтаксичних одиниць;
- формально-граматичний, семантико-синтаксичний, власне-семантичний і комунікативний аспекти реченнєвої будови.

Студенти повинні **вміти**:

- аналізувати і критично осмислювати науково-теоретичні та науково прикладні роботи з мовознавства;
- виділяти науково-теоретичні і науково-прикладні досягнення лінгвістичних синтаксичних напрямів, синтаксичних шкіл;
- застосувати методи синтаксичного аналізу;
- давати типологічну характеристику синтаксичним явищам;

- виділяти та аналізувати синтаксеми, словосполучення, речення, складні синтаксичні конструкції з опертям на різні синтаксичні теорії;
- простежувати співвідношення/неспіввідношення формально-граматичної, семантико-синтаксичної, власне-семантичної і комунікативної будови речення;
- виявляти особливості внутрішньотекстових міжреченневих синтаксичних зв'язків;
- аналізувати речення у формально-граматичному, семантико-синтаксичному і комунікативному аспектах;
- диференціювати логіко-граматичний, формально-граматичний і семантико-синтаксичний підходи до аналізу складнопідрядного і складносурядного речення;
- виявляти закономірності міжсхемних і міжрівневих трансформацій зі встановленням відповідних перехідних площин.

СХЕМИ АНАЛІЗУ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

I. СХЕМА АНАЛІЗУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1. Виписати словосполучення (від головного компонентна до залежного поставити запитання).
  2. Початкова форма.
  3. Структурний тип:
    - 3.1. просте;
    - 3.2. складне (якщо складне, то вичленувати прості);
  4. Лексико-граматичні типи:
    - 4.1. За морфологічним вираженням головного компонента:
      - 4.1.1. дієслівне;
      - 4.1.2. іменне;
      - 4.1.3. прислівникове;
        - 4.1.1. за морфологічним вираженням головного та залежного компонентів:
          - 4.1.1.1. дієслівно-іменне;
          - 4.1.1.2. дієслівно-адвербіальне;
          - 4.1.1.3. дієслівно-інфінітивне;
        - 4.1.2.1. іменниково-іменникове;
        - 4.1.2.2. іменниково-прикметникове;
        - 4.1.2.3. іменниково-прислівникове;
        - 4.1.2.4. іменниково-інфінітивне;
      - 4.1.3.1. прислівниково-іменне;
      - 4.1.3.2. адвербіально-інфінітивне;
      - 4.1.3.3. адвербіально-адвербіальне;
    - 4.2. За морфологічним вираженням залежного компонента:
      - 4.2.1. іменниково-іменникове;
      - 4.2.2. іменниково-прикметникове;
      - 4.2.3. іменниково-прислівникове;
      - 4.2.4. іменниково-інфінітивне;
  - 4.2. За морфологічним вираженням залежного компонента:
    - 4.2.1. іменниково-іменникове;
    - 4.2.2. іменниково-прикметникове;
    - 4.2.3. іменниково-прислівникове;
    - 4.2.4. іменниково-інфінітивне;
  - 4.3. За морфологічним вираженням залежного компонента:
    - 4.3.1. прислівниково-іменне;
    - 4.3.2. адвербіально-інфінітивне;
    - 4.3.3. адвербіально-адвербіальне;
5. За злитістю компонентів (вільне / зв'язане).
6. Структурна схема (символічний запис).
7. За граматичним значенням (синтаксичними відношеннями):
  - 7.1. атрибутивні;
  - 7.2. апозитивні;
  - 7.3. об'єктні;
  - 7.4. суб'єктні;
  - 7.5. комплетивні;
  - 7.6. обставинні.
8. За типом прислівного підрядного зв'язку:
  - 8.1. узгодження:
    - 8.1.1. повне/ неповне;
    - 8.1.2. власне-граматичне / смислове / умовно-граматичне / асоціативно-граматичне;
  - 8.2. кореляція: (повна / неповна);
  - 8.3. керування:
    - 8.3.1. безпосереднє / опосередковане;
    - 8.3.2. сильне / напівсильне / слабке;
    - 8.3.3. варіативне / неваріативне;
  - 8.4. прилягання:
    - 8.4.1. власне-прилягання;
    - 8.4.2. відмінкове прилягання;
    - 8.4.3. безприйменникове / прийменникове.
9. Граматичні засоби зв'язку:
  - 9.1. форма слова;
  - 9.2. прийменник;
  - 9.3. співположення.

II. СХЕМА АНАЛІЗУ ПРОСТОГО НЕУСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

1. За метою висловлювання: розповідне, питальне чи спонукальне.
2. За емоційно-експресивним забарвленням: окличне чи неокличне.
3. За характером вираження відношення до дійсності: стверджувальне, заперечне чи стверджувально-заперечне.
4. За членованістю: членоване чи нечленоване.
5. За способом вираження предикативності: односкладне чи двоскладне (якщо односкладне, то: означено-, неозначено- чи узагальнено-особове; безособове; інфінітивне; номінативне).
6. За поширеністю: поширене чи непоширене.
7. За наявністю / відсутністю необхідних членів: повне, неповне (власне-неповне (контекстуальне, ситуативне, парцельоване, приєднувальне, обірване) чи еліптичне).
8. Назвати предикативну основу (якщо наявна, то: групу підмета, групу присудка двоскладного речення; групу головного члена односкладного речення).
9. Характеристика головних і другорядних членів речення.

III. СХЕМА АНАЛІЗУ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

1. За метою висловлювання: розповідне, питальне чи спонукальне.
2. За емоційно-експресивним забарвленням: окличне чи неокличне.
3. За характером вираження відношення до дійсності: стверджувальне, заперечне чи стверджувально-заперечне.
4. За членованістю: членоване чи нечленоване.
5. За способом вираження предикативності: односкладне чи двоскладне (якщо односкладне, то: означено-, неозначено- чи узагальнено-особове; безособове; інфінітивне; генітивне; номінативне; вокативне).
6. За поширеністю: поширене чи непоширене (якщо поширене, то чим: прислівними поширювачами (другорядними членами) чи приреченневими (детермінантами)).
7. За наявністю / відсутністю необхідних членів для розкриття його змісту: повне, неповне (контекстуальне чи ситуативне), еліптичне, парцельоване, приєднувальна конструкція.
8. Назвати предикативну основу (якщо наявна, то: групу підмета, групу присудка двоскладного речення; групу єдиного головного члена односкладного речення).
9. Характеристика головних і другорядних членів речення
10. Якщо просте речення ускладненого типу, то вказують тип ускладнення: а) однорідні члени; б) відокремлені члени; в) уточнювальні члени; г) вставні й вставлені компоненти; г) звертання, частки, вигуки.

IV. СХЕМА АНАЛІЗУ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Визначити тип речення за метою висловлювання (розповідне / питальне / спонукальне).
2. За емоційно-експресивним забарвленням (окличне / неокличне).
3. За характером відношення до дійсності (стверджувальне / заперечне / стверджувально-заперечне).
4. Встановити тип речення за наявністю / відсутністю сполучникових засобів (сполучникове / безсполучникове).
5. Якщо сполучникове, то сурядне чи підрядне.
6. Послідовність аналізу речень із сурядним типом зв'язку:
  - 6.1. Кількість частин (виокремити кожен з них і назвати).
  - 6.2. Семантико-синтаксичні відношення між частинами (єднальні (зі значенням одночасності або послідовності), зіставні, протиставні (протиставно-допустові, протиставно-обмежувальні, протиставно-компенсувальні), розділові (зі значенням

чергування чи взаємовиключення), градаційні, приєднувальні. Відкрита / закрита структура.

7. Пунктуація.

8. Послідовність аналізу речень із підрядним типом зв'язку.

8.1. За кількістю частин (двокомпонентне / багатоконпонентне (вказати різновид: супідрядність (однорідна / неоднорідна) чи послідовна підрядність)).

8.2. На яке питання відповідає підрядна частина.

8.3. Позиція підрядної частини щодо головної (чого стосується підрядна частина: одного члена речення, словосполучення чи всього змісту головної і визначення на основі цього типу структурної взаємодії – розчленованої / нерозчленованої структури).

8.4. Тип підрядної частини за чотирма принципами:

А. Логіко-граматична класифікація.

Б. Формально-граматична класифікація.

В. Шкільна класифікація.

Г. Структурно-семантична класифікація.

8.5. Аналіз кожної частини (головної та підрядної) за схемою простого речення.

8.6. Пунктуація.

9. Послідовність аналізу речень із безсполучниковим типом зв'язку:

9.1. Кількість частин (виокремити кожна з них і назвати).

9.2. Кваліфікація зв'язку між частинами та їх змістових відношень (однобічні відношення (вказати підтип / двобічні відношення (вказати підтип)).

9.3. Аналіз кожної частини за схемою простого речення.

9.4. Пунктуація.

10. Послідовність аналізу речень із різними типами зв'язку:

10.1. Кількість частин (виокремити кожна з них і назвати), проаналізувати за схемою складного речення.

10.2. Аналіз кожної частини за схемою простого речення.

10.3. Пунктуація.

ЗРАЗКИ АНАЛІЗУ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

I. ЗРАЗОК АНАЛІЗУ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Україно, ти – моя молитва, Ти моя розпука вікова... Гримотить над світом люта битва За твоє життя, твої права (В. Симоненко).

Люта битва (*битва* (яка?) *люта*) – словосполучення, **люта битва**, просте, іменне, іменниково-прикметникове, вільне, N_{1s} Adj_{1s}, атрибутивні синтаксичні відношення, узгодження, повне, власне-граматичне. Засоби зв'язку: форма слова.

II. ЗРАЗОК АНАЛІЗУ ПРОСТОГО НЕУСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

Ти для мене диво! (В. Симоненко)

Речення розповідне, окличне, стверджувальне, членоване, двоскладне, поширене, повне. Підмет "ти" простий, виражений формою Н. в. однини займенника. Присудок "диво" складений іменний (+нульова форма дієслівної зв'язки *бути*). Додаток "для мене" непрямий.

III. ЗРАЗОК АНАЛІЗУ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

Моє щастя – Вітчизни простори, оповиті і сонцем, і хмелем, й зерном (М. Стельмах).

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, членоване, поширене, повне, ускладнене відокремленим означенням.

Підмет «щастя» простий.

Узгоджене означення «моє».

Присудок «простори» складений іменний (наявна нульова зв'язка).

Неузгоджене означення «Вітчизни».

Відокремлене поширене узгоджене означення «*оповиті і сонцем, і хмелем, й зерном*», виражене дієприкметниковим зворотом.

IV. ЗРАЗОК АНАЛІЗУ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Давно нема маркізи Помпадур, і ми живем уже після потопу (Л. Костенко).
[...], і [...].

Речення розповідне, неокличне, стверджувальне, складне, сполучникове, складносурядне, утворене поєднанням двох частин:

– Давно нема маркізи Помпадур;

– і ми живем уже після потопу.

Між предикативними частинами реалізовано єднальні (одночасність) смислові відношення, відкрита структура.

Засобами вираження смислових і синтаксичних зв'язків між частинами є сполучник «і» та форми дієслів-присудків.

Перша частина “Давно нема маркізи Помпадур” – членована, односкладна, безособова, поширена, повна, неускладнена.

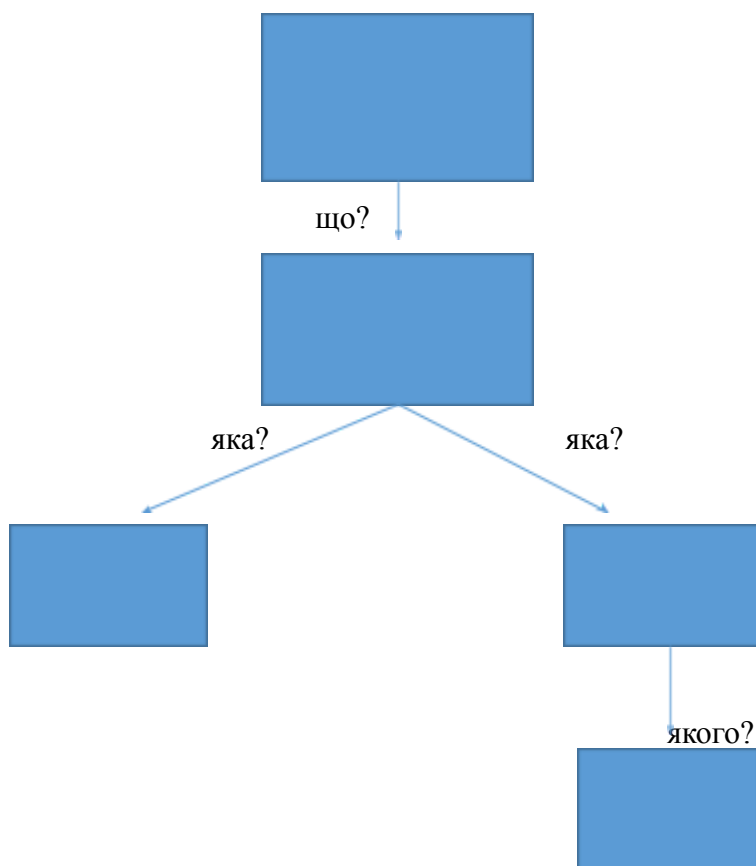
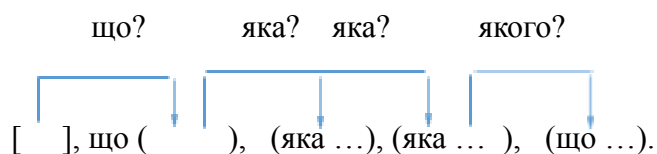
Головний член речення «нема».

Обставина часу «давно», додаток «маркізи», прикладка «Помпадур».

Між частинами складносурядного речення ставимо кому.

V. ВРАЗОК АНАЛІЗУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Треба глибоко розуміти¹, що художня мова тільки та невичерпно багата й гарна², яка виплекана твоїм рідним народом³, яка живиться із народного джерела⁴, що ніколи не замулюється⁵ (Петро Панч).

Речення, розповідне, неокличне. Складне, сполучникове, складнопідрядне, складається з 5-ох частин, поєднаних підрядним засобом зв'язку. Складнопідрядне речення з послідовною підрядністю та однорідною супідрядністю.

1,2:

ФГК – невідносного підпорядкування

ЛГК – додаткова

ШК – з'ясувальна

ССК:

(І.Р. Вихованець) – нерозчленована, зумовлена валентністю предиката, власне-прислівна, з'ясувально-об'єктна.

(І. І. Слинко) – нерозчленована, з'ясувальна, розповідного типу.

2 – 3,4:

ФГК – відносного підпорядкування

ЛГК – присудкове конкретизувальна

ШК – означальна

ССК:

(І.Р. Вихованець) – нерозчленована, займенниково-кореляційна, симетричної будови, атрибутивна.

(І. І. Слинко) – нерозчленована, присубстантивно-означальна, власне-означальна, якісно-означальна.

4–5:

ФГК – відносного підпорядкування

ЛГК – означальна

ШК – означальна

ССК:

(І.Р. Вихованець) – нерозчленована, власне-прислівне, атрибутивне.

(І. І. Слинко) – нерозчленована, присубстантивно-означальна, означально-поширювальна.

Треба глибоко розуміти... – головна, стверджувальна, членована, односкладна, безособово-інфінітивна, поширена, повна, неускладнена.

Треба розуміти – головний член речення, виражений дієсловом у неозначеній формі та предикативним прислівником. *Глибоко* – обставина способу дії, виражена прислівником.

VI. ЗРАЗОК АНАЛІЗУ СКЛАДНОГО БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО РЕЧЕННЯ

Солом'яним волом не орати, сінним конем не їздити (Народна творчість).

[...], [...].

Речення розповідне, неокличне, складне, безсполучникове, утворене поєднанням двох частин. Двобічні відношення, зіставне значення.

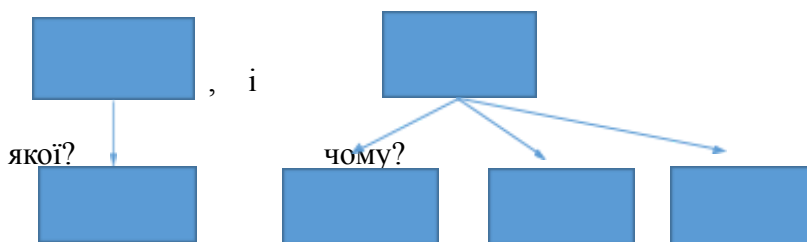
Солом'яним волом не орати – заперечна, загальнозаперечна, членована, односкладна, інфінітивна, повна, поширена, неускладнена.

Головний член – «не орати», непрямий додаток «волом», узгоджене означення «солом'яним».

VII. ЗРАЗОК АНАЛІЗУ БАГАТОКОМПОНЕНТНОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

¹Життя сприймалося ним [Шульгою] не як конституційований, даний найвищим законом текст, а як вільна гра, ²окремі епізоди якої вільно розташовувалися в топологічному просторі, ³і в тому просторі можна було легко і просто переходити від одного епізоду до іншого, не дотримуючись суворої послідовності, не обмежуючись тільки суміжними епізодами, ⁴бо між ними немає відстаней, ⁵не існує ієрархії, усі вони рівноправні, однаково досяжні й приступні... (Павло Загребельний).

яка?   чому? чому? чому?
[...], (...якої...), і [...], бо (...), (...), (...).

Речення розповідне, неокличне, складне, із різними видами зв'язку: зі сполучниковим підрядним та сурядним зв'язком, з однорідною супідрядністю (3 – 4, 5, 6).

1 – 2:

ФГК – відносного підпорядкування

ЛГК – означальне

ШК – означальна

ССК:

(І.Р. Вихованець) – нерозчленована, власне-прислівне, атрибутивне.

(І. І. Слинко) – нерозчленована, присубстантивно-означальна, означально-поширювальна.

1 – 3: складносурядне, відкритої структури, єднальні (зі значенням послідовності) відношення.

3 – 4; 5, 6:

ФГК: невідносного підпорядкування;

ЛГК: обставинне причини;

ШК: обставинне причини:

ССК: розчленоване, власне-детермінантне, обставинне причини.

окремі епізоди якої вільно розташовувалися в топологічному просторі –членована, стверджувальна, двоскладна, поширена, повна, неускладнена.

Підмет «епізоди» простий, присудок «розташовувалися» простий власне-дієслівний, узгоджене означення «окремі», неузгоджене означення «якої», обставина способу дії «вільно», обставина місця «в просторі», узгоджене означення «топологічному».

РОЗДІЛ 1. СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

1.1. Предмет синтаксису. Типологія синтаксичних зв'язків

План

1. Предмет синтаксису. Система синтаксичних одиниць.
2. Синтаксичні зв'язки і відношення.
3. Засоби синтаксичного зв'язку і побудови синтаксичних одиниць.
4. Граматичне значення синтаксичних одиниць.
5. Аспекти вивчення синтаксичних одиниць (логічний аспект, структурний аспект, комунікативний аспект, структурно-семантичний аспект).
6. Неоднорідність зв'язку на різних рівнях синтаксичної системи.
7. Види синтаксичних зв'язків у реченні.
8. Види підрядного зв'язку у словосполученні: узгодження, кореляція, керування, прилягання, інтеграція.

Ключові слова: синтаксис, синтаксичний зв'язок, предикативність, реченнєвотвірний синтаксичний зв'язок, словосполученнєвотвірний синтаксичний зв'язок, реченнєвомодифікаційний синтаксичний зв'язок, співвияв, тяжіння, координація, сурядність, напівпредикативність.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. [Текст] : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.
6. Удовиченко Г.М. Словосполучення у сучасній українській літературній мові Київ: Наук. думка, 1968. С.13–65.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.

Теоретичний блок

Предмет синтаксису. Термін синтаксис грецького походження і в перекладі означає «складання», «впорядкування». Це розділ граматики, що вивчає типи зв'язку слів у словосполученнях і реченнях, різні типи речень, будову зв'язного мовлення (тексту).

Синтаксис мови – це її синтаксичний лад, сукупність діючих у мові закономірностей, що регулюють побудову синтаксичних одиниць. Синтаксис як наука про синтаксичний лад мови дозволяє побудувати і показати систему синтаксичних одиниць, зв'язки і відношення між ними, з чого і як вони складаються, якими засобами поєднані компоненти в синтаксичні одиниці. Фундаментальні поняття синтаксису – поняття про синтаксичні одиниці, синтаксичні відношення, синтаксичні зв'язки (і засоби зв'язку) і про граматичну синтаксичну семантику.

Тривалий час словоформи були основним елементами як морфології, так і синтаксису. Але кожен рівень мови має свої одиниці (фонетика, лексикологія, морфологія), тому і на рівні синтаксису почали виокремлювати як основну

одиницю синтаксису не словоформу, одиницю морфології, а синтаксему, що є будівельним матеріалом словосполучення, простого речення, складного речення, складного синтаксичного цілого, які і є основними синтаксичними одиницями.

У ранніх граматиках української мови спочатку вивчали сполучення слів (І. Ужевич «Граматыка словенская зложена и написана трудомъ и прилежаніе[м] Іоанна Ужевича словіаніна. Париж, 1643 р.).

Проте в граматиках 2-ої половини ХІХ ст. синтаксис усвідомлюють уже як вчення про речення. Зокрема О. Огоновський («Грамматика руского языка». Львів, 1889) зазначає, що складня учить, як із поодиноких слів складають речення для вираження «мислі і як речення з собою в більшу цілість сполучаються». Поряд із терміном складня все частіше починають вживати термін синтакса і зрештою закріпився термін синтаксис. Остаточного його унормував «Український правопис» 1946 р.

У «Курсі української літературної мови» за ред. Л. А. Булаховського ще помітний значний вплив формальної граматики, де речення розглядають як особливий тип словосполучення. І тільки починаючи з праць Б. М. Кулика («Курс сучасної української літературної мови» 1948), синтаксис визначають як вчення про речення і його частини.

Слово пов'язує синтаксис з лексикологією, у якій його розглядають як особливу семантичну одиницю – лексему. Від лексичного складу залежить семантична структура речення. У свою чергу, синтаксичний контекст дозволяє виявитися певному значенню лексеми. Під час визначення певних типів речень, їх членів речення необхідно зважати на фразеологічні одиниці. В актуальному членуванні використовують засоби фонетики, де значну роль відіграє інтонація. Тривалий час граматику змішували з формальною логікою. Але синтаксис як частина граматики найбільше пов'язаний із морфологією. Як і в морфології, у синтаксисі використовують певні частини мови, їх граматичні категорії. Найближче до морфології синтагматика, яка вивчає сполучувальні можливості слова (узгодження, керування, прилягання, кореляцію) і виражені ними

відношення (атрибутивні, об'єктні, обставинні, апозитивні комплетивні, суб'єктні, апозитивні). Синтаксис речення описує внутрішню структуру, комунікативний тип речення. Синтаксис речення протиставлений синтагматичному синтаксисові як такому, що позбавлений комунікативної функції. Синтагматичний синтаксис і синтаксис речення – це два абсолютно різні за призначенням і дією механізми мови. Саме неможливість ні звести ці два механізми до одного, ні усунути з опису мови якийсь один із них призвело до виокремлення двох самостійних розділів – вчення про словосполучувальні властивості слова і вчення про речення. Прибічники логічного напрямку синтаксис розглядають як вчення про речення, а формального – як вчення про словосполучення.

Активного розвитку українська синтаксична наука набуває з кінця XIX – початку XX ст., з розмежуванням логіко-граматичного, психологічного, формально-граматичного та комунікативного напрямів.

Речення – це синтаксична одиниця, що позначає ситуацію (або взаємопов'язані ситуації), вказує на відношення повідомлюваного до дійсності, характеризується неперервністю синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень, а також є відносно завершеною синтаксичною одиницею спілкування та вираження думок.

Термін речення (первісно “речене”) уперше вжито у “Граматиці руского языка”, (1873) О.Партицького. Речення як багатомірну одиницю аналізують у різних аспектах, зокрема з формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, комунікативного. У першому випадку йдеться про синтаксичні зв'язки й виділювані на їх основі компоненти речення. У другому – про семантико-синтаксичні відношення і виокремлювані на їхній основі компоненти значеннєвої природи, що відбивають специфіку з'єднання змісту й форми компонентів речення. Комунікативні особливості речення виявлювані в мовленнєвій ситуації, у тексті.

Класичний зразок речення порівнюють із синтаксичними конструкціями, що відхиляються від цього зразка за якими-небудь параметрами, і виявляють їхні загальні й розпізнавальні ознаки. Основними ознаками речення є:

- 1) комунікативна автономність (повідомлення);
- 2) інтонація завершеності (інтонаційна закінченість відрізка тексту);
- 3) можливість використання в нульовому оточенні;
- 4) присутність морфеми абсолютного часу, що співвідносить зміст висловлення з моментом мовлення;
- 5) граматична незалежність, яка припускає, що вхідні в речення словоформи певним чином залежать одна від одної, але не залежать від словоформ, що перебувають поза цим реченням;
- б) структурна цілісність, яка зводиться до того, що формальні зв'язки, які діють усередині речення, перестають діяти за його межами, де виникають відношення іншого роду.

Отже, речення виражає окрему (не обов'язково закінчену) думку, тобто таку, яка формально відділена від сусідніх з нею думок і може бути самостійно передана за один акт комунікації: *Віктор прийшов у суботу* (В. Симоненко). Але речення може бути не тільки засобом вираження думки, але й засобом вираження інших актів свідомості, наприклад, емоційних, вольових: *Нехай в'яне, Поки закопають!* (Т. Шевченко). Речення будують за спеціально призначеним для цього абстрактним граматичним зразком, за структурною схемою.

Типологія синтаксичного зв'язку.

Характер синтаксичних зв'язків в одиницях різних рівнів відмінний, різні і засоби вираження синтаксичних зв'язків на тих чи тих рівнях. Так, на рівні форми слова наявні такі засоби зв'язку:

- а) флексії: *забивати молотком, наступної осені*;
- б) службові слова (прийменники): *йти до лісу, недалеко від школи*.

На рівні речення зв'язок може бути оформлений: а) порядком складників: *Ліс зелений* (пор. у словосполученні *зелений ліс*); б) сполучниками чи сполучними словами: *Хто не працює, той не їсть* (Нар. тв.); *Що легко прийде, то легко піде* (Нар. тв.); в) інтонацією: *Між нарцисами Назореї – біла лілея – Під збанком з водою хилила смагляве плече... – В басаманах ріллі, о кривава моя Галілеє, Чорна праця землі степовую мадонну пече!* (Є.Маланюк).

До реченнєвотвірних синтаксичних зв'язків зараховують: 1) предикативний; 2) підрядний на рівні складного речення; 3) сурядний на рівні складного речення; 4) недиференційований на рівні складного речення.

Предикативний реченнєвотвірний зв'язок

Категорія предикативності належить до тих понять, які активно досліджують тривалий час, але попри це залишається багато дискусійних моментів: це від визнання категорії предикативності як основної категорії речення, аж до повного заперечення її як такої. Проблема визначення статусу речення як комунікативно самостійної одиниці побічно висвітлювалася в античних граматиках, пізніше ця традиція набула поширення в європейській лінгвістичній традиції. Багато вчених намагалися визначити основну ознаку речення. Ще свого часу О. О. Потебня важливим конструктивним елементом речення визнає дієслово (*verbum finitum*). “Визначивши таке дієслово, – писав О. О. Потебня, маючи на увазі синтаксичне використання відмінюваного дієслова в сучасних індоєвропейських мовах, – тим самим визначимо мінімум того, що повинно заключатися у реченні цих мов” (цит. за: Вінтонів М.О. Комунікативна структура речення і тексту в українській літературній мові. Донецьк : ДонНУ, 2013. С.26). Цю здатність, чи відтінок у слові, який показує, що слово відповідає не тільки уявленню, а цілій думці, починають називати присудковістю, що ґрунтована на дієслівності. У науковому обізі з середини ХХ ст. замість присудковості закріплюється термін предикативність (від лат. “*predicare*”), що дозволило позбавити попередній термін “психологізму” та надмірного морфологізму. Значення та призначення загальної категорії предикативності, яка формує речення, полягає у віднесенні змісту речення до

дійсності. Таке “віднесення” забезпечують особливі синтаксичні категорії часу, особи та модальності, які підводяться під загальне поняття предикативності, що базується на морфологічних категоріях, але які далеко виходять за їх межі. Предикативність є не що інше, як комплекс саме тих граматичних категорій, які знову ж таки виражені у дієслівних формах чи “базуються” на них, хоч і виходять “за їх межі”. У сьогоденному мовознавстві в поняття предикативності вкладають часто різний зміст, головне при цьому є встановлення лінгвістичного статусу речення. Під предикативністю розуміють сукупність синтаксичних категорій способу, часу та особи (або тільки способу та часу) або взаємопрямоване зв'язування предмета і ознаки, або просто пристосованість ряду словесних форм, або їх поєднання для функціонування як речення, що характеризується як закінчена, окрема частина тексту, граматично та інтонаційно незалежна від сусідніх частин такого тексту.

Згодом на перший план було висунуто як щось самоочевидне віднесеність змісту до реальної дійсності, а все інше: необхідність врахування не одного, а цілого набору ознак, неототожнення цього набору із самою категорією, вказівка на роль відношень між цим набором і "природою речення", тобто його сутності як знакової одиниці - було практично забуто.

Предикативність була прирівняна до "денотатності", що виявляється через "дієслівність". Більше того, референтність речення більш значима, ніж можлива референтність його складових, і комунікативна цілісність речення саме й дозволяє говорити про повноцінність "співвіднесення з дійсністю" - набагато більш конкретної, ніж в окремого слова.

У сучасних граматиках (див. праці І. Р. Вихованця, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітка та ін.) предикативність цілком обґрунтовано пов'язують з наявністю предикативного центру, тобто підмета й присудка. І.Р.Вихованець зазначає, що специфіка предикативного зв'язку полягає в тому, що він поєднує такі два компоненти, які однаковою мірою передбачають один одного (Вихованець Граматика української мови, 1992, с.23). Отже, предикативним є поєднання підмета з присудком чи головний член на рівні односкладного

речення. Причому цю ознаку незмінно намагалися прив'язати до "присудковості", тобто до властивостей дієслова: до модальності, способу, до власне-часових форм. Взагалі, думка про те, що предикативність виражається граматично безпосередньо через часові відношення, дотепер є дуже широко розповсюджена. Інколи предикативність ототожнюють з модальністю, проте це хоч і пов'язані, але різні категорії. У науковій літературі предикативність також не завжди послідовно відмежовується від таких понять як предикативне відношення та предикація, хоч це різноаспектні поняття. Предикативність служить актуалізації, тобто переведенню мови в мовлення. Предикативність – це суб'єктивне, вольове за своїм характером утвердження у побуті зв'язку якої-небудь ознаки з яким-небудь предметом.

Свого часу здавалося, що універсальним вирішенням проблеми предикативності є ототожнення її з так званим актуальним або комунікативним членуванням, тому в деяких дослідженнях ці два поняття розглядаються або перше як наслідок другого, або як зовсім рівнозначні поняття.

Безперечно, що категорія предикативності пов'язана з актуальним членуванням речення, оскільки актуальне членування забезпечує референцію, тобто співвідносить висловлення з дійсністю. Саме це розглядають як основну ознаку, що пов'язує ці категорії.

Проте реальна віднесеність речення до дійсності відбувається тільки тоді, коли воно включається в текстове висловлення, або коли саме являє собою речення-текст. Реченню, вилученому з тексту, притаманна лиш потенційна віднесеність до дійсності. Наявність категорій особи, часу й модальності, виражених, насамперед, морфологічним способом у присудку, створює можливість вираження в ньому віднесеності до дійсності. Ця можливість реалізується в умовах реального, ситуативно орієнтованого висловлення.

Розглядаючи предикативність у рамках актуального членування речення, ми розуміємо її як віднесеність змісту речення до дійсності (відповідно до комунікативної настанови мовця; як бінарну опозицію теми і реми (розчленованість на тему й рему), тобто як відповідність речення судженню.

Перше розуміння відповідає денотативному підходу, друге – має логічну природу. Саме актуальне членування речення зумовлює виникнення предикативності в реченні. У цьому випадку змісту теми у процесі мовлення активно приписується зміст реми, тобто, мовець активно співвідносить своє повідомлення з дійсністю (за умови імпліцитної теми) чи з деяким її фрагментом (тема експліцитна), який і виступає вихідною точкою висловлення. Саме цим і пояснюється, що комунікація може відбуватися при нульовій темі, але якщо немає реми, то й немає висловлення. Актуальне або комунікативне членування все-таки категорія іншого плану й порядку, ніж предикативність. Актуальне членування принципово не обмежене рамками речення й лінійно, речення за реченням, поширюється на всю структуру тексту. Критерії виділення теми й реми в реченні досить довільні, у той час як предикативність (її наявність) визначається практично однозначно. Так, актуальне членування й предикативне розчленування висловлення (предикативне відношення, а не предикативність) генетично пов'язані й подібні, речення предикативне, тому й актуально членується, але не можна апіорі стверджувати, що будь-яка синтаксична єдність, що актуально членується, є реченням, оскільки це може бути й надфразна єдністю, а може бути предикативною частиною складного досить поширеного речення. Предикативність як специфічна універсальна властивість речення локалізована його рамками; образно кажучи, питання предикативності саме і є питанням рамок, питання ж актуального членування у більшій мірі видається нам питанням контексту, тобто виходу за межі речення.

Отже, функціональна специфіка речення полягає в тому, що воно комунікативне й автономне, більше того, це — мінімальна комунікативно-автономна одиниця. Класичне визначення речення, як одиниці, що виражає закінчену думку, саме й має на увазі цю властивість.

Відкритим залишається питання щодо співвідношення понять інтонації та предикативності. Основною функцією інтонації речення варто визнати саме маркування комунікативної автономності, хоч деякі дослідники ставлять на перше місце "вираження емоційного аспекту мовлення", вважаючи, що це її

основна функція. Справді, це найпомітніша функція. Але як би ми не міняли парадигматичні варіанти інтонації щодо того самого лексико-синтаксичного варіанту речення, роблячи його розповідним, спонукальним або питальним, зберігається єдина й незмінна вимога й, отже, постійний компонент призначення інтонування: вказівка на межі цього речення щодо інших речень. Кожна з можливих інтонацій (розповідна, спонукальна, питальна) насамперед виокремлює речення й тільки потім маркує його характер. Якщо в реченні є всі інші внутрішньоструктурні ознаки, то інтонація характеризує комунікативну автономність речення поряд із ними всіма. Вона порівняно "легко" довершує картину комунікативної автономності, уже зумовлену наявністю підмета, присудка тощо. Якщо ж хоча б одна зі згаданих ознак відсутня, синтаксична єдність стає "неповною", граматично "недостатньою" для того, щоб бути реченням. Тоді саме інтонація заповнює цей пробіл, замінюючи відсутню ознаку (ознаки). Інтонація обов'язково включається до числа ознак, що характеризують комунікативну автономність речення. Предикативність не обмежується ізольованою констатацією факту комунікативної автономності. Будучи ознакою найвищого рівня абстракції, предикативність уявляється у як складне відношення або сукупності, комплексу, системи відношень, де на перший план висувається відношення між комунікативною автономністю й системою ознак, які визнаються необхідними для її формування.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності і формує речення як комунікативну одиницю.

І. Р. Вихованець виокремлює п'ять диференційних ознак предикативного зв'язку, які характеризують його в протиставленні з іншими типами синтаксичних зв'язків. 1) взаємозалежність підмета і присудка, 2) передбачуваність головних членів речення, 3) їх обов'язковість, 4) закритість предикативного зв'язку, 5) форма зв'язку – координація (Вихованець І.Р. Граматика української мови, 1993. С.24-25).

Формами вияву предикативності є координація і співвияв.

Координація – форма предикативного зв'язку, специфіку якого становить взаємозв'язок, взаємозалежність головних членів речення – підмета і присудка. Координація виявлювана в поєднанні тільки певних форм і стосується двоскладного речення (*Дівчина співає; Дерево високе*). Координація передбачає два види залежності: підмета від присудка і присудка від підмета. Перша реалізується в способі керування, де модально-часова присудкова форма дієслова або його еквівалента звичайно вимагає підмета у формі Н. в., а друга – у способі узгодження, коли залежний компонент-присудок уподібнюється опорному компоненту підметові у формах числа, роду та особи (*Сміються й плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди* (О. Олесь)). Традиційно синтаксичний зв'язок між підметом і присудком розглядали в межах узгодження, оскільки він близький за характером до зв'язку між іменником та залежними від нього узгоджуваними формами, зокрема прикметниками. Проте в сполученні підмета з присудком наявна подвійна різноспрямована залежність, на відміну від односпрямованої під час узгодження.

Загальною умовою відсутності координації, тобто виникнення **співвияву** між головними членами речення, є заповнення одного з головних компонентів – підмета чи присудка – частинами мови, для яких ця позиція є вторинною. Такими заповнювачами синтаксичної позиції підмета є дієслово, а присудка – іменник, прикметник, прислівник. Заповнюючи позицію підмета, дієслова найчастіше вживане у формі інфінітива. Незмінювана форма дієслова не має категорійних значень, які були б спільні з тими членами речення (іменником, прикметником, прислівником), які заповнюють позицію підмета (*Працювати з дітьми – велике задоволення*). Засобом вираження такого синтаксичного зв'язку виступає кореляція граматичних форм інфінітива-підмета і форми присудка, яка з нею корелюється, що виявляється в таких різновидах: “інфінітив – іменник”, “інфінітив – інфінітив”, “інфінітив – прислівник”. Своєрідність поєднання форм у граматичному центрі двоскладного речення, як вважає Н. Л. Іваницька (Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. 1986), пояснюється законами творення двоскладного речення, у яких предмет думки називається

інфінітивом повнозначного чи неповнозначного дієслова в поєднанні зі словом, яке компенсує недостатність семантики. Для вираження думки такий “предмет” має потребу в оцінці, що виражається формою Н. в. іменника: *Працювати не покладаючи рук – ось його покликання, його мета* (В. Собко); *Рекомендувати – значить відповідати* (Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. 1986. С.201).

Співвияв спостерігаємо й під час нетипового вираження тільки іменної частини складеного присудка (*Зал в огнях, кружляють пари, хвилі музики пливуть* (В.Сосюра). У цих випадках не завжди йдеться про те, що предмет має потребу в оцінці чи інших доповненнях. По-друге, це дасть змогу уникнути омонімії, тому що кореляцію розглядають і на рівні словосполучення (*жінка-тракторист, дівчина-інженер, хлопець-шофер* та ін.).

Предикативний зв'язок у простому двоскладному реченні на формально-граматичному рівні реалізується у формах: координація, співположення (такий зв'язок реалізується тільки позиційним співвиявом членів речення): *Дівчина в захопленні; Небо все в зорях*.

Підрядний прислівний реченневотвірний зв'язок характеризується такими виявами: 1) зумовленість підрядної частини частиномовною семантикою опорного компонента – *присубстантивний*, напр.: *Іван Франко – мов дух стихії, що творить в нас і серед нас* (М. Вороний); *займенниково-співвідносний*, напр.: *Хто серцем любить, той словом голубить* (Усна нар. тв.); 2) валентна визначеність залежності (дієслівна, напр.: *І довіку здається, що за тим туманцем чи маревом далини лежить твоя найкраща сторінка життя* (М. Стельмах); 3) компаративна. Прикомпаративними називають речення, у яких підрядна частина поширює компаратив, описово позначаючи один із об'єктів порівняння, напр.: *Все виявилось простіше, ніж я думав* (Український тиждень. 29.04.2018); 4) девербативна, напр.: *Ми підем, де трави похилі* (А. Малишко).

В основі кореляційного зв'язку лежить встановлення часткового збігу семантичного наповнення предикативних одиниць, які об'єднані в складному

реченні. У вираженні цього різновиду підрядного зв'язку завжди беруть участь анафоричні елементи. Під анафорою в синтаксисі розуміють такий спосіб побудови тексту, за якого окремі елементи чи весь зміст одного, найчастіше попереднього, речення відтворюваний в іншому, найчастіше наступному, реченні. Анафоричну функцію зазвичай виконують особові та вказівні займенники (*він, це, той*). Також анафоричну функцію можуть брати на себе займенникові прислівники. У межах займенниково-кореляційного виокремлюють: симетричний тип: *Яка хата, такий тин...*; несиметричний: *Гірке слово вмів так придобрити, що воно нікого не боліло (Б.Лепкий)*; псевдосиметричний *Хотілося ї собі зітхнути на всі могутні груди ї у мласній пісні виляти **те**, що сповнювало їх по береги (С. Черкасенко)*.

На рівні складного речення реченнєвотвірними є сурядний, підрядний та недеференційний синтаксичний зв'язки.

Підрядний реченнєвотвірний зв'язок забезпечує зв'язок частин складнопідрядного речення як цілісної синтаксичної одиниці (*А він йде і йде, хоча вже ї не дихає свіча (І. Малкович)*).

З-поміж реченнєвотвірного зв'язку виокремлюють певні різновиди: власне-прислівник, займенниково-кореляційний, власне-детермінантний і детермінантно-кореляційний, які деталізовані під час аналізу складнопідрядного речення. Сурядний зв'язок як реченнєвотвірний виявлюваний на рівні складносурядного речення, йому притаманне співположення між рівноправними частинами. Формальним виявом такого зв'язку є сполучники сурядності (*Йде в ніде, в неворття, йде лелійно, як дитя, і жене його у спину сірий маятник життя (І. Малкович)*).

Недиференційний синтаксичний зв'язок реалізується тільки на рівні складного речення, виразником цього типу зв'язку є інтонація: *Все село там таке: всяк тобі допоможе (І. Нечуй-Левицький)*.

Опорні схеми

<http://surf.li/hwchy>

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. У якому рядку всі словосполучення поєднані зв'язком узгодження?
- А) перший у списку; тепле хутро; вуглекислий газ;
Б) вовчий слід; українська мова; лісостепова зона;
В) свою відповідь; кучеряве волосся; політ над Донецьком;
Г) його кіно; густі трави; гірська ріка.
2. У якому рядку всі словосполучення поєднані зв'язком керування?
- А) зазначений у контракті; пливати морем; зупинитися у Криму;
Б) підлізти під стіл; вартий уваги; готовий до бою;
В) вибачити товаришеві; виправити студента; зробити вчасно;
Г) працювати у полі; думати про сина; гортати книгу.
3. У якому рядку всі словосполучення поєднані зв'язком відмінкового прилягання?
- А) закінчити відповідати; залишитися відпрацювати; мандрувати довго;
Б) гілка шипшини; будинок брата; пісня солов'я;
В) жаднюга вовк; місто Київ; богатир хлопець;
Г) вітання через інтернет; зустрітися біля річки, генерал-лейтенант.
4. У якому рядку всі словосполучення поєднані зв'язком сильного керування?
- А) уважний до людей, накинутися на ворога; виношувати задум; **Перевірити себе**
Б) прагнення до перемоги; перейти ліс; приїзд президента;
В) гідний подиву; навішувати на ялинку; три столи;
Г) пам'ятник герою; виробляти енергію.

<http://surl.li/hwceu>

Завдання 1

З поданих речень вичленуйте можливі словосполучення і вкажіть тип підрядного прислівникового синтаксичного зв'язку.

1. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько (В. Шкляр). 2. Вчився посередньо, читав мало і не регулярно, кіно дивився тільки за умови, що в стрічці будуть

бойові сцени та автомобільні перегони (А. Кокотюха). 3. Я попросив дозволу зробити знімки, вона не була проти і навіть дала для цього свій фотоапарат (Ю. Винничук). 4. Тепер, часом цілком ареально, мені здається, що той мертвий дім, котрий так ненастанно привиджується, був розумний, а може, й хитрий у зятій ненависті до пожилеців своїх (В. Шевчук).

Завдання 2

Визначте тип синтаксичного зв'язку між головними членами речення.

1. У тому манускрипті містився і його трактат про те, у який спосіб можна створити партитуру такої життєвої симфонії для будь-якої людини, аби вона, суворо дотримуючись розписаних нот, могла жити якомога довше і бачити, де її підстерігають небезпеки (Ю. Винничук). 2. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько (В. Шкляр). 3. Кожна людина – це окремий камертон, який дуже чутливий, і коли спеціально підібрані звуки пройдуть через людину, то відкриється особливе бачення, треба тільки дозволити звукам наповнити себе (Ю. Винничук). 4. А жінка – ранній птах: ще сонце у колісці, а вона на ногах (М. Стельмах). 5. Любить свій край – це значить все любити, у чім його святе ім'я живе (В. Сосюра).

Завдання 3

У поданих реченнях прокоментуйте вживання розділових знаків, визначте всі види синтаксичних зв'язків.

1. І дівчинка сиділа, як мишка, й дивилася величезними очима на Сухаря, який, кажучи все те, стесував стружки, тонкі, як папір, і ті стружки вилися, скручуючись, і падали на підлогу, де їх виростала купка, схожа на піну (В. Шевчук). 2. На відміну від моїх друзів я не мав жодного бажання учитися, точніше не так, я не мав бажання учитися в наукових закладах, а волів учитися сам, переважно на своїх же таки помилках, я рухався навпомацки, але упевнено, я любив самозаглиблюватися в себе (Ю. Винничук). 3. Так, ніби мені не досить власних привидів – власних невивбляклих, усе ще по-карамельному яскраво-коричневих облич, поцяткованих регулярною віспою того "вафельного"

растру, з яким сьогодні не впоратися до пуття жодному фотошопу, – при комп'ютерному скануванні ці знімки видихаються, наче вірші при перекладі з мови на мову, і на екрані мають дивно жалюгідний вигляд – наче їх щойно вийнято з води й почеплено сушитися на невидимій шворці (О. Забужко).

Радимо перейти за QR-кодом та переглянути допоміжний матеріал, щоб уникнути типових мовних помилок, утворюючи словосполучення.

<http://surl.li/hwcf1>

Запитання для самоперевірки

1. Проаналізувати сутність неоднорідності зв'язку на різних рівнях синтаксичної системи.
2. Охарактеризувати види підрядного зв'язку у словосполученні.
3. Дослідити характер відношень між елементами підрядних словосполучень.
4. Розкрити сутність різних видів синтаксичних зв'язків у реченні.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

1.2. Словосполучення як синтаксична одиниця

План

1. Словосполучення в системі синтаксичних одиниць: слово і словосполучення, словосполучення і речення.
2. Типи словосполучень за будовою.
3. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.
4. Типи словосполучень за типом синтаксичного зв'язку.
5. Типи словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями (особливості атрибутивних, об'єктних, обставинних, суб'єктних, комплетивних, апозитивних відношень).
6. Типи словосполучень за ступенем злитості їхніх компонентів.

Ключові слова: словосполучення, атрибутивні, об'єктні, обставинні, суб'єктні, комплетивні, апозитивні відношень.

Рекомендована література:

Основна:

7. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. [Текст] : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
8. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
9. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
10. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
11. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.
12. Удовиченко Г. М. Словосполучення у сучасній українській літературній мові Київ: Наук. думка, 1968. С. 13–65.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
6. Добровольська М. Б. Поняття імпліцитності та імпліцитної оцінки в лінгвістиці. *Львівський філологічний часопис*. 2019. № 5. С. 55–59.
8. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання [Текст] : навч. посібн. для студ. філол. ф-тів. К. : Вища шк., 1994. 670 с.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

Теоретичний блок

Словосполучення в системі синтаксичних одиниць: слово і словосполучення, словосполучення і речення.

Словосполучення – синтаксична одиниця, утворювана поєднанням двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного словосполученнєвотвірного зв'язку та певних семантико-синтаксичних відношень, де один з компонентів є головним, а інший чи інші залежними: *Працювати довго; любити Україну*.

В україністиці значний внесок у розробку теорії словосполучення вніс Г. М. Удовиченко (Удовиченко Г.М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові, 1968. 227 с.), який під словосполученням розумів такі синтаксично-семантичні єдності, які утворені за нормами і правилами національної мови з двох чи більшої кількості повнозначних слів, що виражають єдину назву предмета, поняття чи уявлення. Протягом другої половини ХХ ст. у словосполучення внесено багато змін і не завжди на користь. У окремих граматиках словосполучення позбавлене статусу синтаксичної одиниці і визначається як синтаксична конструкція. Сюди автоматично переносяться всі ті значення, які виникають у межах прислівного

реченнєвотвірного зв'язку, а також ті синтаксичні одиниці, що утворенні на основі сурядного зв'язку: *батько й мати* (І. Р. Вихованець, О. Д. Пономарів та ін.). До словосполучень зараховуватимемо тільки ті сполучення слів, що поєднанні підрядним прислівним зв'язком: 1) головне слово – слово, граматичне незалежне; 2) залежне слово – це слово, що формально підпорядковане вимогам, що йдуть від головного.

У словосполучення міститься багато спільного з реченням та словом. Словосполучення як і слово називає предмет, ознаку, дію, але словосполучення називає поширено, конкретизовано. Словосполучення як і слово 1) не є комунікативною одиницею, 2) як і слово позбавлене предикативності; 3) словосполучення і слово характеризується номінативною функцією; 4) виступають будівельним матеріалом для речення. З іншого боку між словом і словосполучення є ряд відмінних ознак. 1) різна кількість смислових показників; 2) словосполучення є мінімальним контекстом для слова; 3) у словосполучення активно виявляються граматичні категорії опорних слів; 4) словосполучення будуються тільки на основі підрядного зв'язку.

Спільне з реченням	Відмінне з реченням
обидві одиниці граматично оформлені, тобто компоненти в них пов'язані синтаксичними зв'язками;	словосполучення виконує номінативну функцію, а речення – комунікативну;
будівельний матеріал в них однаковий: слово і словоформа;	словосполучення входять у комунікативну систему тільки через речення;
обидві одиниці позначають розширений факт дійсності.	словосполученню притаманна інтонація називання, а реченню повідомлення;
	словосполучення вміщує не менше двох одиниць, а речення може складатися і з однієї одиниці;

	реченню притаманна предикативність;
	з усіх наявних зв'язків у реченні реалізуються всі, а в словосполученні тільки підрядний;
	не всі поєднання слів у реченні є словосполученнями.
	не всі поєднання слів у реченні є словосполученнями.

Не є словосполученням: 1) поєднання підмета та присудка; 2) аналітичні форми прикметників, прислівників, дієслів: *буду малювати, більш красивий*; 3) однорідні члени речення: *і груші, і сливи, і яблуни*; 4) напівпредикативні утворення: *Румун, худорлявий, дивися на Маковейчика* (Олесь Гончар); фразеологізми та синтаксично нерозкладні словосполучення: *бити байдики; кинути погляд*.

Структурні типи словосполучень

Щодо структурного вияву, то всі словосполучення поділяються на прості і складні (Н. В. Гуйванюк та ін. виокремлюють також і комбіновані). Прості словосполучення складаються найчастіше з двох повнозначних слів: *Йти годину; шовк зорі*. Головне слово поширене одним компонентом. До простих відносять також ті, що поширені 1) аналітичними формами: *буду конспектувати завтра*; 2) фразеологічними чи синтаксично нерозкладними сполуками: *людина висока на зріст*; 3) поєднання одного компонента із власною назвою: *голос Ніни Матвієнко*. Отже, прості – це ті, 1) що не можуть поділятися на інші словосполучення. 2) поєднуються одиничним зв'язком: *жити душа в душу*.

Складні словосполучення складаються із словосполучення і повнозначного слова. Вони являють собою різноманітні комбінації 1) слова і простого словосполучення: *Красива сукня у горошок; Смачне з вигляду яблуко;* 2) словосполучення, що включають неоднорідні означення: *круглий просторий колодязь;* 3) кількісно-іменні словосполучення, до складу яких входять прикметники, числівники, що поширюють залежне слово: *дві високі пальми.*

За морфологічним вираженням головного слова всі словосполучення поділяються на:

дієслівні: *працювати над книгою; почати працювати; виконуючи завдання; напружено працювати, підписано ректором.*

субстантивні: *врожайний рік; бажання пізнати; їзда верхи; ніхто із студентів; три літаки.*

ад`єктивні: *радий зустрітися; почервонілий від сонця; старший за брата.*

адвербіальні: *ліворуч від дороги; сам-на-сам з совістю.*

Залежно від ступеня злитості компонентів словосполучення можуть бути вільними і зв`язаними.

Вільні словосполучення складаються із слів, які зберігають своє самостійне значення і вільно можуть замінюватися словами відповідної категорії: *рання весна – пізня весна.*

Зв`язані словосполучення – складаються із лексично чи синтаксично несамостійних слів, це ті словосполучення, що в реченні виступають одним членом речення. Серед них виокремлюють: а) кількісно-іменні сполуки: *згря птахів, троє хлопців,* б) словосполучення, що складаються з числівника чи займенника у Н.в. у поєднанні з Родовим прийменниковим: *хтось із студентів, один із нас* тощо; в) словосполучення, цілісність яких підтримується формою множини присудка: *батько з сином;* г) словосполучення, утворені поєднанням компонентів від.. до; з ... до: *з Донецька до Києва;* ґ) словосполучення, які мають у своєму складі лексично неповнозначні слова на зразок: *початок,*

кінець, росту та ін.: *початок зими*; д) до цілісних зараховують і складені та складні присудки: *почати працювати*. Слід пам'ятати, що категорія зв'язаності – це функціональна категорія і прослідковується тільки на рівні речення: *Я любувався роботою цих двох студентів* / *Я любувався роботою цих студентів* – вільне; *Два студенти читають географію України* – *два студенти* – зв'язане.

Типи словосполучень за характером відношень між головним та залежним компонентами:

1) атрибутивні – залежне слово позначає ознаку головного, виступає означенням:

Атрибутивні відношення виникають при поєднанні іменника з

- 1) прикметником: *довга коса*;
- 2) з узгоджуваним займенником: *мій конспект*;
- 3) з порядковим числівником: *четверта пара*;

Проте атрибутивні відношення виникають і під час поєднання іменника з іншими частинами мови:

- 4) з прислівниками: *кава по-турецьки*;
- 5) з інфінітивом: *бажання вчитися*;

У поєднанні іменника з іменником атрибутивні відношення виникають, коли:

- 1) головне слово називає предмет, а залежне особу, якій цей предмет належить: *книга студента*;
- 2) головне слово називає частину предмета, а залежне весь предмет: *сторінка зошита*;
- 3) головне слово називає особу, а залежне заклад або колектив, до яких ця особа має відношення: *директор школи*;

4) головне слово характеризується значенням опредмеченої дії, а залежне позначає діяча: *наказ декана*.

Атрибутивні відношення виникли внаслідок певних перетворень складних одиниць: 1) внаслідок пропуску внутрішнього компонента: *Місто, розташоване під горою – місто яке? під горою*; 2) внаслідок позиційних змін: *будинок батька - батьківський будинок*; 3) *кава по-турецьки – кава, зварена по-турецьки* – це результат процесів економії засобів у мові; 4) поєднання з інфінітивом: *бажання відпочивати*. Інфінітив може приєднувати невелика кількість іменників, загалом тільки абстрактні, ті, що співвіднесені з дієсловом: *можливість працювати*.

Загальні атрибутивні відношення виявлювані й у словосполученнях зі значенням міри і ступеня: *зовсім непомітний*.

Об'єктні відношення встановлювані між компонентами словосполучення із значенням дії, і називають предмет, на який спрямована дія: *забивати кулаком; писати ручкою*. Залежне слово з об'єктним значенням у реченні виступає додатком і може позначати прямий об'єкт дії: *навчати дітей*; знаряддя дії: *малювати олівцем*; дійову особу: *схарактеризований студентами*; співучасника дії: *працювати з групою*; об'єкт, що зумовлює зміст головного слова: *думаю про сесію*. Об'єктні відношення можливі і в словосполученнях із залежним інфінітивом. У ролі головних слів виступають дієслова руху, поєднувані з об'єктним інфінітивом: *подати обідати*. Об'єктні відношення виникають і в словосполученнях із головним словом прикметником у поєднанні з іменником: *сильний характером*. Вони часто співвіднесені з дієслівними словосполученнями: *радий перемозі – радіти перемозі*. Об'єктні словосполучення з головним словом – іменником також пов'язані з дієсловом. Майже завжди такі словосполучення побудовані на основі віддієслівних іменників із процесуальним значенням: *повернення до життя – повертатися до життя; мрія про кохання – мріяти про кохання*. Серед словосполучень із об'єктним значенням наявні системні зв'язки трьох частин мови – дієслова,

прикметника, іменника: *готуватися до боротьби – готовий до боротьби – готовність до боротьби*. Не завжди в цьому ланцюжку наявні всі ланки, одна може бути відсутня. Окремо стоять словосполучення із залежним давальним відмінком: *подарунок сестрі*; який можливий і в абстрактних іменниках, і зрідка в конкретних: *протест викладачеві*.

Суб'єктні відношення: залежне слово позначає суб'єкт дії, тут можлива трансформація: *приїзд гостя – гість приїхав*. Їх з'ява пов'язана із зворотним типом дієслівних речень: *розкиданий вітром – вітер розкидав*. За аналогією до дієслів можуть бути утворені і деякі субстантивні словосполучення з суб'єктним значенням: *обговорення урядом*.

Обставинні відношення: залежне слово виступає в ролі обставини: *написати швидко; прийти опівдні; працювати у полі*.

Апозитивні відношення зближуються з атрибутивними, оскільки часто можуть бути замінені атрибутивними, проте апозитивні відношення не такі яскраві, як атрибутивні. Основна відмінність полягає в тому, що в апозитивних відношеннях один з компонентів дублює граматичні категорії іншого, проте повного збігу може і не бути. Розрізняють повну (*студентка-відмінниця, жінка-лікар*) та неповну кореляцію: *жінка-лікар*.

Опорні схеми

Комплетивні відношення виникають на рівні синтаксично зв'язаних словосполучень, коли головне слово вимагає смислового доповнення і все словосполучення виконує функцію одного члена речення: *почати працювати; хтось із нас (Щось нове у серці забриніло (В. Симоненко))*. Отже, комплетивні відношення зазвичай виявлювані тільки на рівні речення.

<http://surl.li/hwced>

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Чи правильним є твердження, що поєднання підмета з присудком не є словосполученням?

А) Так

Б) Ні

2. За характером відношень між головним та залежним компонентами словосполучення поділяються на:

А) атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, дієслівні, субстантивні, адвербіальні;

Б) вільні, зв'язані, прості, складні, субстантивні, атрибутивні;

В) атрибутивні, об'єктні, суб'єктні, обставинні, апозитивні, комплетивні;

Г) вільні, зв'язані, прості, складні.

3. У якому рядку наведено лише словосполучення?

А) цікавий за змістом, навколо причалу, іти назустріч;

Б) так швидко, шукати вихід, лебедина пісня;

В) шалений успіх, уже переміг, оригінальний за формою

Г) у присмерках ночі, дуже швидко, до п'ятої ранку.

4. На рівні якого словосполучення наявні суб'єктні відношення?

А) стрільба стоячи;

Б) розповідь товариша;

В) котлети по-київськи;

Г) шапка батька.

5. На рівні якого словосполучення наявні атрибутивні відношення?

А) згряя птахів;

Б) викладач вузу;

В) білизна снігу;

Г) красуні сосни.

Перевірити себе

<http://surl.li/hwcem>

Завдання 1

Уважно розгляньте хмарину слів. Випишіть із неї словосполучення, у дужках зазначте тип словосполучення за морфологічним вираженням.

<http://surl.li/hwicc>

Завдання 2

Визначте смислові відношення між головним та залежним словом. Підготуйте онлайнкову карту знань за допомогою (Mindomo, Canva), яка б пояснювала правила.

У студентському житті, розпочав читати, прихід літа, тричі поранений, грати на роялі, змагатися з товаришем, місто Тернопіль, готуватись до екзаменів, гідний ушанування, дехто з них, виховання людини, конспектувати лекцію, міг здатися.

Завдання 3

З поданих речень вичленуйте словосполучення, подайте їх моделі, визначте тип синтаксичного зв'язку.

1. Скрипаль у чорному фракку з білим нагрудником і довгими, схожими на пташиний хвіст фалдами, скидався на печальну сороку, і ця несусвітня сорока, окільцьована пейсами, не грала, а малювала смичком якийсь позахмарний світ – з медовими ріками й цукровими снігами (В. Шкляр).

2. Вранці, коли вона відчинила двері на терасу – двері спершу опиралися, а тоді подалися різко, охнувши, прошарудівши нанесеним під них за ніч іржавим виноградним листом, і вона ступила, щоб узяти з тераси відро, на темному дні якого також прилип маленький кармазиновий листочок, – їй, бічним зором, угледілося, ніби в розсохлому плетену кріслі хтось сидить (О. Забужко).

3. Аудіофрагмент поезії Іздрика.

<http://surl.li/hwkyd>

Радимо перейти за QR-кодом та переглянути допоміжний матеріал, щоб ознайомитися із зразком розбору словосполучення.

<http://surl.li/hwldj>

Завдання 5

Відредагуйте речення, застосовуючи застосунок контролю якості LanguageTool (<http://surl.li/hwhrz>). Дослідіть, чи всі помилки відредаговано застосунком. Рекомендуємо до кожної пропущеної автоматичним редактором помилки підготувати коментарі-пояснення.

1. Якби не йшлося про оту нічим не обумовлену бездоганність то в крайньому разі можна було б сісти на якийсь внутрішній рейс і без особливого прикладання зусиль, без зброї захопити літак (В. Шкляр). 2. А що стосується злиднів вважаю вони починаються в голові. І при цьому зовсім відіграє значення скільки грошей лежить у вашій кишені (І. Роздобудько).

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризувати різні підходи на словосполучення в лінгвістичній літературі.
2. Окреслити спільне та відмінне між словом і словосполученням, словосполученням та реченням.
3. Висвітлити типи словосполучень за будовою.
4. Схарактеризувати типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.

5. Охарактеризувати типи словосполучень за семантико-синтаксичними відношеннями (особливості атрибутивних, об'єктних, обставинних, суб'єктних, комплетивних, апозитивних відношень).
6. Визначити типи словосполучень за ступенем злитості їхніх компонентів.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

РОЗДІЛ 2. СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

2.1. Граматична основа простого речення. Підмет як один з головних членів речення

План

1. Порядок слів у простому реченні. Граматичні й емоційно-змістові функції порядку слів у реченні.
2. Підмет як один з головних членів речення.
3. Номінативний підмет.
  - 3.1 Однослівний підмет в українській мові.
  - 3.2 Еквіваленти номінативних одиниць.
4. Підмети словосполучення.
  - 4.1 Синтаксично цілісні словосполучення у функції підмета.
    - 4.1.1 Словосполучення з кількісним значенням.
    - 4.1.2 Словосполучення зі значенням вибіркості..
    - 4.1.3 Соціативний підмет.
  - 4.2. Семантично цілісні словосполучення.
    - 4.2.1 Займенники хтось, щось у ролі підмета.
    - 4.2.2 Словосполучення з метафоричним значенням;
    - 4.2.3 Лексично неповнозначні компоненти у ролі підмета
5. Інфінітивний підмет.

5.1. Власне-інфінітивний підмет.

5.2. Інфінітивно-іменний підмет.

6. Структурні вияви підмета.

Ключові слова: прямий порядок, зворотний порядок, підмет, номінативний підмет, підмети словосполучення, інфінітивний підмет.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
4. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.

12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

Теоретичний блок

У традиційному мовознавстві велику увагу приділяли вивченню членів речення. У посібнику “Сучасної української літературної мови. Синтаксис” (за ред. І.К.Білодіда) члени речення розглядають як лексичні компоненти, що відіграють певну роль в організації речення. Поняття про члени речення деталізоване в працях І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, І. І. Слинька та інших вчених, які зазначають, що члени речення – це синтаксичні категорії. У переважній більшості (це і в роботах М. У. Каранської, М. Я. Плющ та ін.) члени речення виокремлені на основі участі/неучасті їх у створенні предикативної основи речення, а також частково враховано їхню роль у формуванні семантичної структури речення. У цьому вченні про члени речення є позитивні і негативні риси. Позитивним є прагнення визначити члени речення за їх позицією, тобто за співвідношенням з іншими членами речення. Негативне – думка про симетричність формальної і смислової організації речення і його членів. Насправді речення відзначається асиметричною побудовою, тобто невідповідністю граматичної організації семантичній. І в україністиці, починаючи з праць І.Р.Вихованця, І. І. Слинька та ін. береться до уваги те, яку участь члени речення беруть в організації предикативного мінімуму, а потім, як і в попередніх граматиках, враховано те, які синтаксичні зв'язки вони виражають і в яких відношеннях перебувають один з одним. Тому члени речення схарактеризовано загалом трьома ознаками: 1) однаковою функцією у створенні предикативного мінімуму речення; 2) однаковою функцією у створенні номінативного мінімуму речення; 3) однаковими синтаксичними зв'язками і семантичними відношеннями з іншими членами речення.

Сучасне розуміння речення потребує по-новому підійти до тлумачення членів речення, виокремлюючи три типи складових частин речення – граматичні члени речення, семантичні компоненти і комунікативні варіанти.

Член речення – мінімальна синтаксична категорія, яка виконує у реченні формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну функції і виражена повнозначними словами або сполуками слів.

Становлення терміна пов'язане з браком прямої відповідності між морфологічними класами слів і виконуваними ними в реченні синтаксичними функціями.

Члену речення притаманні три ознаки: 1) однакова функція у створенні предикативного мінімуму; 2) однакова функція у створенні номінативного мінімуму; 3) однакові синтаксичними зв'язками і семантичні відношення з іншими членами чи предикативною основою загалом. Диференційною ознакою, за якою члени речення поділяють на головні та другорядні, є входження чи невходження в предикативну основу речення, участь / неучасть у її створенні. До головних членів зараховують компоненти, які входять в предикативну основу, взаємопередбачувані, є носіями предикативних категорій.

Другорядні члени речення – це члени, що характеризуються синтаксичною периферійністю, виявлювану в неможливості формувати предикативний центр речення. Вони поєднані предикативним зв'язком з підметом, або з присудком, або з іншими другорядними членами речення зв'язком узгодження, керування, прилягання чи корелюють з іншими членом речення.

Диференційної ознакою, за якою члени речення традиційно поділяються на головні і другорядні, є входження чи невходження в предикативну основу речення, участь чи неучасть у її створенні. До головних членів традиційно зараховують компоненти речення, які входять в предикативну основу речення двоскладного речення, тобто підмет і присудок як члени речення, що взаємопередбачувані, і один головний член односкладного речення. Наприклад: *Шепоче знов трава ласкава мені про молодість свою, і вимальовує уява дзвінки конвалій у гаю* (Володимир Сосюра). До них найчастіше можна спростити

речення. На відміну від головних, другорядні члени речення не беруть участі у створенні предикативної основи речення.

Поділ членів речення на головні і другорядні передбачає високий рівень граматичної абстракції. Для того щоб виокремити головні члени так, як це пропонують у традиційному синтаксисі, потрібно абстрагуватися від багатьох конкретних мовних фактів.

По-перше, необхідно враховувати комунікативну спрямованість речення, пов'язану з мовленнєвою ситуацією, оскільки з комунікативного боку є несуттєвими відмінності між головними та другорядними членами речення, тому що важливим із комунікативного боку може бути будь-який член речення (як головний, так і другорядний), значення якого відповідає комунікативній спрямованості.

По-друге, необхідно абстрагуватися від усіх фактів, пов'язаних із семантичним аспектом речення. Виокремлення головних членів у традиційних межах ігнорує той факт, що не за будь-якого лексичного наповнення позиції підмета і присудка чи головного члена односкладного речення може утворитися реальне непоширене речення, пор. неможливо або досить проблематично вжити в мовленні речення на зразок: *Він позбавився; Присудок належить* тощо.

Формальний аналіз, на основі якого члени речення поділяють на головні та другорядні, абстрагований від подібних фактів, оскільки спрямований не на речення, як мовленнєву одиницю з конкретним лексичним наповненням, а на речення, як абстраговану схему, одиницю мови. Саме тому для традиційного поділу членів речення на головні і другорядні несуттєва та обставина, що в багатьох випадках у мовленнєвих одиницях із конкретним лексичним наповненням другорядні члени обов'язкові, оскільки вони виступають конкретизаторами чи доповнювачами семантики неповноцінних чи неповнозначних із граматичного боку головних членів.

Компоненти предикативного поєднання слів чи окремі слова (словоформи), що займають в ієрархії зв'язків провідну позицію, прийнято називати головними членами речення.

Підмет – головний член двоскладного речення, який означає предмет у широкому (розумінні цього слова), якому в реченні приписується дія чи стан, названі присудком. Відповідає на питання хто? що?

Підмети щодо морфологічного вираження поділяються на номінативні та інфінітивні.

I. Номінативні підмети щодо засобів вираження поділяються на:

1. Однослівні. З-поміж однослівних виокремлюють:

а) іменникові: *Цвіркуни лише били себе в груди, А потім тихенько зникали* (Іван Драч);

б) займенникові: *Той не артист, хто на сцені вміє грати самого себе і хто у всіх п'єсах завжди однаковий, у кого завжди одні й ті ж рухи, одна й та ж манера й міміка* (П.Саксаганський). Слід пам'ятати, що вказівні займенники виступають у ролі підмета, якщо вони комунікативно наголошені: *Це – Донецьк*;

в) прикметникові: *Черговий підвівся*;

г) числівникові: *Двоє залишилися в аудиторії*;

г) дієприкметник: *Несказане залишилося несказаним* (Ліна Костенко);

г) прислівникові: *«Завтра» прозвучало, наче вирок*.

д) інфінітивний: *Жити – вітчизні служити*.

2. Еквіваленти номінативних одиниць. З-поміж цього типу виокремлюють:

а) службові частини мови, вигук у ролі підмета. Ці частини мови субстантивуються, виступаючи в ролі підмета. Показником граматичної незалежності таких слів є незмінюваність їх. Семантика наближається до іменника. З граматичного боку вони набувають властивості узгоджуватися з

означальними поширювачами: *Оте його “пу-гу” серед темної весняної ночі миліше мені від пісні солов'їної* (В. Гжицький); б) фразеологізми та стійкі сполуки слів у ролі підмета: *Бити по кишені – це завдавати кому-небудь певних матеріальних утрат, шкоди.*

Слід пам'ятати, що власна назва – оди член речення: *Олександр Довженко відомий не тільки як письменник, але і як класик світового кінематографу.*

У ролі підмета можуть виступати всі частини мови, здатні субстантивуватися.

3. Третій тип номінативного підмета – це підмети-словосполучення.

Складений підмет залежно від типу зв'язаності компонентів словосполучення поділяють на:

1. Підмети, виражені синтаксично-неподільним словосполученням і
2. Підмети, виражені семантично-неподільним словосполученнями.

Серед першого типу підметів (синтаксично-неподільних) виокремлюють:

а) підмети з **кількісним** значенням. Підмети цього типу складаються з числівника в називному відмінку (або його еквівалента) й іменника у Р. в. (або його еквівалента): *Вісімсот відкрилось сідел, вісімсот спинилось коней, простягнулось до дівчини вісімсот гарячих рук* (Андрій Малишко); У ролі цього підмета можуть виступати словосполучення із словами *багато, мало, чимало*: *Чимало літ перевернулось, води чимало утекло* (Т.Шевченко). Словосполучення із збірними числівниками, з іменниками кількісного значення: *Семеро спортсменок, великих, міцних, пройшли строем* (В.Собко). Словосполучення з іменниками на позначення обсягу, міри, сукупності, з якими сполучаються тільки певні слова: *І раптом із-за стіни обгорілого керівника вискочила група німецьких солдатів* (О.Гончар);

б) підмети із значенням вибіркової. Підмети цього типу утворюються поєднанням займенника або числівника у називному відмінку прийменника з

другим компонентом у Р. в. У підметах цього типу предметне значення передається залежним компонентом, а головним - граматичне значення підмета: *Кожен із нас пілоту руку потиснути рад* (М.Гірник). У ролі підмета із значенням вибірконості можуть виступати словосполучення на зразок: *ніхто із студентів; дехто з громади; двоє з присутніх* тощо.

в) підмети із значенням **сумісності**. Перший компонент цього підмета виражається формою називного відмінка, другий – формою орудного прийменникового: *Батько з сином поїхали в Крим відпочивати*. Особливість підмета цього типу полягає в тому, що синтаксична неподільність цих підметів підтримується формою множини присудка: *Остан із Соломією вдивлялись у темряву і нічого не бачили* (М.Коцюбинський). На позначення цього типу підмета у мовознавстві закріпилася назва соціативного. Речення з соціативним підметом співвідносні з реченнями із сурядними підметами: *Батько з сином поїхали - Батько і син поїхали*. На відміну від попереднього типу підмета, цілісність тут не така міцна, тому вона повинна підтримуватися спеціальними формами присудка – формою множини. Під впливом таких конструкцій із соціативним підметом і множинною формою присудка особові форми займенника в однині перетворилися на множинні форми: *Зібралися вони з матір'ю*.

Серед **другого** типу підметів (семантично-неподільних) виокремлюють:

а) підмети, виражені неозначеними займенниками *хтось, щось* у поєднанні з прикметником: *Думав що баба з могили або щось лихе приверзлося* (Іван Драч); *В таку добу під горою, Біля того гаю, Що чорніє над водою, Щось біле блукає* (Т.Шевченко);

б) словосполучення з метафоричним значенням: *Блискає за вибалком місяця підкова* (А.Малишко);

в) підмети, виражені семантично неповнозначними лексемами типу початок, кінець, середина у поєднанні з родовим відмінком іменника: *Початок жовтня видався прохолодним*.

II. Інфінітивний підмет:

У межах інфінітивного підмета виокремлюють:

а) власне-інфінітивний: *Керувати – це передбачати; Дружити – значить бути старанним учнем у школі вимогливості (В.Сухомлинський).*

б) інфінітивно-іменний: *Жити на землі – це велике задоволення.*

Слід пам'ятати, що не членуються підмети, виражені власними іменниками, словосполучення термінологічного характеру: *День Перемоги* тощо: *А в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу (О.Довженко).* Одним членом речення виступають прізвища, імена та імена по батькові людей: *Вася Багіров дуже хотів побачити знайомого (О.Гончар).* Функцію підмета можуть виконувати і предикативні одиниці: *“Розпрягайте хлопці коней” – лунає на все село.* Отже, під час визначення межі підмета, слід враховувати інформативне та комунікативне навантаження означального поширювача, наприклад: *Досвідчена людини зуміє розібратися*

Підмет може виражатися і сполуками, що позначають приблизність чогось: *Минуло більше години.*

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. У якому реченні наявний простий інфінітивний підмет?

А) Дехто з моїх приятелів має відчуття, що їхні телефони знову прослуховують (Ю.Андрухович).

Б) Все це треба уважно вивчати і, якщо треба, вчитися навіть у дітей (О.Бердник).

В) Людині властиво жити почуттям доцільності, почуттям безконечності (О.Гончар).

Г) Бачити – це була його незвичайна мука (М.Трублаїні).

2. У якому реченні наявний складний підмет з кількісним значенням ?

А) Дехто з моряків уже починав турбуватися, пригадуючи подібний випадок позавчора (М.Трублаїні).

Б) Щось шепчеш зачаровано і тихо ти, Той шепіт мою душу синьо крає (Г. Чубай).

В) Писати почав я року 1919-го..., тривожно і надривного року (Г. Косинка).

Г) Чимало літ перевернулось, води чимало утекло (Т. Шевченко).

3. У якому реченні наявний складений підмет, виражений семантично цілісним словосполученням?

А) Він бачив світ крізь дуже грецькі міфи, охочий був почути щось нове. Скіф і не скіф були для грека – скіфи (Л. Костенко).

Б) Став у церкві батько з сином. Церкву вже кінчали: Засклепили, побілили, Олтар прибивали (П. Глазовий).

В) В горах, де ближче сонця, перший раз приглянувся небу, тоді щось дивне й незнане пробудилося у мені, і піднеслася голова, й слова прийшли до уст зелені (Б.-І. Антонич).

Г) Скубе щось серце на майбутть, Як гусеня з-під лапки (М. Вінграновський).

4. У якому реченні наявний складний підмет із значенням вибірковості?

А) Початок серпня приніс нові надії (В.Шкляр).

Б) Щось шепчеш зачаровано і тихо ти, Той шепіт мою душу синьо крає (Г. Чубай).

В) Двісті п'ятдесят німецьких, румунських, італійських, угорських і інших голів закарбовано на бойовому рахунку Вовка (О.Довженко).

Г) Ніхто з них не думав, що якийсь його жест, і слово, і вчинок раптом колись постане у світлі екрана для всіх (О.Гончар).

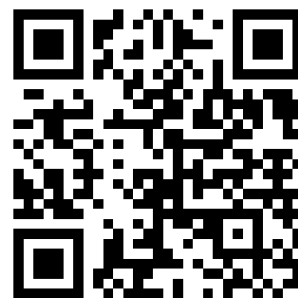
Перевірити себе

<http://surl.li/hzbke>

Завдання 1

Переглянути навчальний відеоролик на каналі «Синтаксис української мови» за покликанням або скористайтесь QR-кодом. Виписати, що Вам уже відомо, а невідомі терміни розтлумачте за допомогою електронних джерел. Навести приклади всіх типів підмета.

<http://surl.li/hzbtj>

Завдання 2

Представте як ментальну карту інформацію, яка відображатиме спільне та відмінне між словом і словосполученням, словосполученням та реченням.

Завдання 3

У наведених реченнях підкресліть підмети, вкажіть їхнє морфологічне вираження.

1. Можливо, я перебільшую, може, аж занадто нарікаю на це помешкання, бо з певного часу мені стало тут зовсім незатишно, я втратив спокій і навіть сон (В. Шкляр). 2. Мені часто сниться наша вулиця... (Ю. Винничук). 3. Хтось чужий, маленький стояв, боязко озирючись, а на нього з усіх боків суворо дивилися святі (А. Любченко).). 4. Так хутко згасло сяйво слави, Так коротко тривала мста (Є. Маланюк). 5. ... бо зрада - це лише початок вірша, і обереги котяться, мов крила, біліє живота стареча ніша, що для меча героїку розкрила (І. Андрусяк).

Завдання 4

У наведених реченнях підкресліть підмети, визначте структурний тип.

1. Ми з Оксанкою ходили оглядати замок (І. Андрусяк). 2. Щось важке напливало їй на очі, здавлювало у горлі (М. Стельмах). 3. Позбавлені рідної опори, люди стають самовартісними, але трохи неповноцінними (Т. Прохасько). 4. Потім ми з Наталкою пішли додому, і всю дорогу вона мовчала (Ю. Яновський). 5. Тисячі очей дивилися, і тисячі сердець билися, чекаючи великих божих слів, великих божих діл (Г. Хоткевич).

Завдання 5

У наведених реченнях підкресліть підмети, вишиїть речення з простим інфінітивним підметом, обґрунтуйте свою відповідь.

1. І жить – це значить жить чуттям мільйонних сил (М. Бажан). 2. ІХтось у сусідньому будинку розмовляє зі старим фортепіано (А. Пономаренко). 3. Щоб перекинутись словом з Катрусею, я замовив три кави (В. Шкляр). 4. Знати людину глибоко – страшно (Г. Тютюнник). 5. Цей клаптик рекламного паперу лежав у кишені Машчиної куртки кілька місяців (Т. Малярчук). 6. Керувати – це передбачати; Ах, яке це щастя і яка це все-таки розкіш – карцер! (І. Багрянний).

Завдання 6

У наведених реченнях охарактеризуйте семантичні вияви складених підметів.

1. Бути педагогом – це ж така прекрасна професія (О. Донченко). 2. Став у церкві батько з сином. Церкву вже кінчали: Засклепили, побілили, Олтар прибивали (П. Глазовий). 3. Здається, він з нами йде У гуркоті, у диму, Ракети сяйво бліде Стелять до ніг йому (О. Гончар). 4. Найвище щастя – бути добрим (Б.-І. Антонич). 5. Раптом рівна піднятість юрби сколихується. Щось нове влітає в крики (В. Винниченко).

Запитання для самоперевірки

1. Визначити диференційні ознаки підмета.
2. Дослідити граматичні категорії речення.
3. Сформулювати погляди щодо статусу підмета у структурі речення.
4. З'ясувати особливості реалізації підмета, навести приклади кожної із моделей
5. Схарактеризувати погляди українських мовознавців щодо статусу підмета у структурі речення.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

2. 2 Присудок як один з головних членів речення.

Складений присудок

План

1. Присудок як граматична категорія.
2. Структурні типи присудка.
  2. 1 Простий присудок.
  2. 2 Складений присудок.
  2. 3 Складений дієслівний присудок.
  2. 4 Складений іменний присудок.
  2. 5 Складний присудок.
3. Морфологічні та семантичні вияви присудка.

***Ключові слова:** присудок простий; складений присудок; координація; співвияв; тяжіння.*

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

Теоретичний блок

Вперше в українському мовознавстві термін присудок вживає М. Осадца (Методична граматики языка мало-русского. Львовъ, 1865), що фонетично передавався як “присудокъ”, який запозичений з чеської мови (чеськ. “přysudek” – “суд”, “судження”). Крім терміна “присудок”, на позначення цього ж явища в українському мовознавстві тривалий час вживають й інші поняття. Так, П. Дячан (Методична граматики языка малоруського, Львовъ, 1865) уживає термін “высказанье”, Г. Шашкевич (Мала граматики языка руского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Аустрии употребляемых яко допомочна книга для учителей и препарандов. В Вѣднѣ, 1865) – “сказуемое”.

Присудки можна аналізувати за різними принципами: за морфологічними засобами вираження, за будовою, за кількістю складників, за типом структурної

схеми (моделі), за способом реалізації. Ці принципи поділу присудків не заперечують, а доповнюють один одного.

Присудок – синтаксична категорію, що належить до реченнєвотвірних начал і є носієм фундаментальних категорійних ознак речення. Це один з головних членів речення, який на формально-граматичному рівні перебуває у рівноправних відношеннях із підметом, а на структурно-семантичному – виявляє провідну роль: виступає як синтаксичне ядро речення, що програмує набір синтаксичних позицій. Присудок – це член речення, що виражає багатство форм морфологічного та семантичного вияву; передає семантику дії, стану, процесу, наявності чи відсутності ознак підмета і відповідає на питання що робить підмет? що робиться з підметом? Щодо структурного вияву, то присудки поділяють на: простий, складений (дієслівний та іменний), ускладнений (дієслівний та іменний) і складний (або подвійний).

Простий дієслівний присудок являє собою найтипівішу форму присудка. Щодо морфологічного вияву, то простий присудок поділяють на такі підтипи:

1. Власне дієслівний. Особові форми дієслова, виражаючи власне-дієслівні категоріальні значення часу, способу та модальності і маючи морфологічно закріплені невластне дієслівні категорії особи, числа та роду, найбільшою мірою пристосовані до виконання ролі присудка і реалізації синтаксичного зв'язку з підметом. Цей присудок синтетично виражає дію, рух або стан, водночас показуючи своїми формами зв'язок із підметом та різноманітне відношення повідомленого підметом предмета, особи чи істоти до буття. Простий дієслівний присудок морфологічно може бути виражений як будь-якою формою дійсного способу, так і формами наказового та умовного способів. Наприклад: *Україно, Україно, вірне серце твого сина я кладу тобі до ніг* (О. Димтрук); *Знову Біблія літа розкрила Сторінки сколосених піль* (Є. Маланюк); *Може й ти, мій сонний люде, знайдеш сну кінець?* (О. Олесь); *Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста* (Л.Костенко);

Дія, яка відбувалася чи відбулася, передається формою минулого часу. (*Сини її служили в Московії, дочки вийшли заміж* (І.Нечуй-Левицький); *Шосе за містом піднімалося догори* (П.Павленко). Присудок, виражений формами давноминулого часу, найчастіше виражає дію, яка з якоїсь причини не відбулась або її припинили, хоч і збиралися виконати, наприклад: *Я було дивлюсь, як дядина голубить своїх дітей, та все думаю про свою матір* (І.Нечуй-Левицький).

2. Вигуківий. Вигуківі присудки в мовознавстві називають по-різному (односкладними, дієслівними, звуконаслідувальними, вигуківими, дієслівними частками, усіченими дієслівними формами тощо). Для цього типу присудка притаманна вузька сфера вжитку, в основному художня література та усне мовлення.

Простий дієслівний присудок, виражений вигуками, може позначати швидко раптову дію, яка відбулася в минулому: *Оксен блись одного в вухо, блись другого, до дверей і - кричи, свисти!* (Г.Тютюнник); *Сінешні двері рип. Батько прийшов* (М.Стельмах). На відміну від особової форми дієслова, вигуківі форма образніше, яскравіше показує відтінок швидко-раптові дії. Вигуківий присудок може виражати і спонування до дії: *Та цить уже ти! А ти мені ша...*(М.Коцюбинський).

3. Інфінітивний. Інфінітив теж може виступати в ролі простого дієслівного присудка, найчастіше позначаючи дію загалом, не зазначаючи, хто її виконавець, коли саме вона відбувається. *Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти* (М.Вовчок). Коли треба передати, що дія виникла зненацька або швидкий наступ до дії, простий інфінітивний присудок використовують зі спонукальними частками *ну* або *давай*: *Перестріла мене Галя на вулиці та давай розпитувати про тебе* (О.Довженко);

4. Нульовий. Крім розглянутих вище різновидів присудка, в українській мові функціонують нульові форми простого присудка. На наявність таких присудків вказує формально-синтаксична будова цих конструкцій, вони

впливають із синтаксичного зв'язку лексично вираженого другорядного члена речення. Неповні речення з нульовою формою присудка співвідносні з повними двоскладними конструкціями. У зв'язку з відсутністю лексично вираженого присудка наявність другорядних членів речення, залежних від нього, є обов'язковою. Ці другорядні члени і взаємозалежний з нульовим присудком підмет є найважливішими показниками синтаксичної своєрідності неповних речень. Але не всім семантичним групам присудка притаманний нульовий варіант функціонування. Нульові присудки здебільшого поширені на дві семантичні групи дієслів – дієслова з локативною семантикою (семантикою перебування, місцезнаходження) і тісно пов'язані з цією семантичною групою дієслова із значенням руху, які об'єднують у собі значення дії та локативне значення. У більшості трапляються речення з нульовими присудками, що виражають значення перебування, місцезнаходження. У цих реченнях використовують здебільшого нульову форму дієслова «бути», а також інші семантично споріднені з ним локативні дієслова. Залежні від нульового присудка локативні синтаксеми виражені прийменниково-відмінковими формами та морфологізованими прислівниками. Наприклад: *Над суходолом – сизий дим юги Та часом – вихор чорної свободи* (Є.Маланюк); *На мостах калинових калинові знамена* (Д.Білоус); *Серед лісу ставок, очеретом з одного боку прикрашений* (О.Вишня); *Тут Сувид скрізь* (Л.Костенко). Другу групу нульових присудків становлять лексично не виражені дієслова зі значенням руху. Наявність нульового присудка увиразнюють локативні синтаксеми переважно у функції кінцевого пункту руху. Наприклад: *А тут Чіпка в хату* (Панас Мирний). Відсутність лексично вираженого дієслова присудка із значенням руху нерідко надає конструкціям відтінку швидкості, стрімкості, інтенсивності дії.

5. Розщеплений присудок.

Досить складні випадки розмежування предикатів виникають тоді, коли певний предикат може поєднуватися то з непередикатними, то з передикатними словами. Тут можна виокремити дві групи: *дати пораду і дати руку*;

організувати пропаганду і організувати дітей; мати зустріч і мати книжку; кинути погляд і кинути камінь_тощо. Найчастіше такі сполуки можна замінити одномісним предикатом. (Пор. *дати пораду – порадити, внести пропозицію – запропонувати, кинути погляд – поглянути* та ін.). У мовознавстві на позначення таких присудків закріпився термін розщеплені і зараховують їх до простих дієслівних присудків. Використання цього терміну доречно, оскільки тут на відміну від складених (дієслівного та іменного) присудків не відбувається розподілу лексичного та граматичного значень між компонентами, а спостерігається розчленування, розщеплення загальної семантики (лексичної та граматичної) і кожен з членів у структуру привносить своє лексичне та граматичне значення.

6. Фразеологічний. Як еквіваленти простого дієслівного присудка можуть виступати і фразеологічні одиниці, наприклад: *Йде обертом від щастя голова* (О. Пахльовська).

7. Парний присудок. Парний присудок виражається двома дієсловами в особовій формі – семантика першого дієслова підготовча, тло, а семантика другого дієслова основна в комунікативному змісті речення: *Ти піди до пивниці Та вточи горілки, Нехай же ми та вип'ємо За здоров'я жінки* (Усна народна творчість).

Простий ускладнений присудок. а) повторенням однієї і тієї ж форми: *А ти таки пристала тай пристала* (М.Старицький); б) синонімічними чи антонімічними дієслова: *Блимає-гасне в густому тумані маяк.*

Складений іменний присудок – присудок, утворений поєднанням іменної частини та зв'язки. Щодо поняття *зв'язка*, то П.Дячан на позначення цього явища вживає лексему “связь” (Дячан П. Методична граматики языка малорусского.- Львів, 1865), Г. Шашкевич (Шашкевич Г. Мала граматики языка руского.- Відень, 1865) вперше вживає поняття “связка”, В. Коцовський, І.Огоновський, О.Попович замість терміна “зв'язка” використовують “злука”, і О. Партицький (Партицький О. Граматики языка руского. Львовъ, 1873) уперше

правильно фонетично оформляє термін “зв’язка”, який входить до українського мовознавства. Поняття “зв’язка” в лінгвістичній літературі використовують на позначення однієї з обов’язкових частин складеного іменного присудка (з урахуванням її нульової форми). Зв’язки поділяють на три різновиди:

1. Дієслова-зв’язки (власне-зв’язки) (становити, являти собою), напр.: *Котрий сміліший був, то вже Од Коника тікає* (Є.Гребінка); *М’який ліризм становить особливу рису байок Глібова* (М.Рильський).

2. Напівпериферійні (напівповнозначні) дієслова-зв’язки – це зв’язки, які, крім граматичного значення та зв’язування підмета з присудком, вносять у структуру присудка і частково лексичне значення:

1) назву ознаки (зватися, називатися), напр.: *І не буду я його писати ні про дважди героїв, <...> напишу я сценарій про людей простих, звичайних, отих самих, що зветься у нас широкими масами* (О. Довженко); *...дано-бо йому у володіння неподільне час той, що зветься осінь...* (Є.Плужник);

2) постійну ознаку (бути, стати, залишатися, лишитися, зостатися), напр.: *Він лишився всі ті дні замислений, заглиблений у Себе* (В. Петров);

3) змінну (тимчасову) ознаку (ставати, знаходитися, перебувати), напр.: *Ставали святами буремні будні...* (Ю.Тарнавський);

4) перехід з одного стану в інший (робитися, зробитися, перетворюватися, переростати, обертатися, набувати та ін.)), напр.: *Повітря зробилося прозорим* (М. Коцюбинський);

5) вияв міри ознаки (здаватися, уявлятися, вважатися, виявитися), напр.: *Білий світ нам чорним видається, Спасені прорвались небеса* (Д. Шупта); *Хутір виявився досить великим* (О. Гончар).

3. Периферійні зв’язки – це зв’язки, у ролі яких виступають повнозначні дієслова, які самостійно вживані в ролі присудка. Особливість їх полягає у тому, що в певних контекстах вони тільки в поєднанні з іменною частиною є виразниками потрібної семантики.

Периферійні зв'язки зазвичай у структурі складеного іменного присудка передають стан або дію, наприклад: *За колонами колони – Розливи безкраї, А над ними стяг червоний Райдугою грає* (Ю.Тарнавський).

Функцію іменного складника складеного іменного присудка можуть виконувати іменні частини мови (іменник, прикметник, займенник, числівник), форми дієслова, прислівник, субстантивований вигук, напр.: *Лиш боротись - значить жити* (І.Франко); *Любить свій край - це значить все любити, у чім його святе ім'я живе* (В.Сосюра); *Вітчизна - це не хтось і десь, Я теж Вітчизна* (І.Світличний).

Складений дієслівний присудок – аналітичне позначення однієї процесуальної ознаки (дії), охарактеризованої в аспектуальному (*почав, продовжує, закінчує працювати*) та модальному (*прагне працювати*) планах, тобто як аналог дієслова, що розділило своє значення (основне і додаткове) між двома і більше складниками.

Складений дієслівний присудок найчастіше складається із двох компонентів: допоміжного дієслова та інфінітива. Статус допоміжного компонента в структурі дієслівного складеного присудка в сучасній лінгвістиці неоднозначно витлумачений. Одні лінгвісти визнають за ним суто граматичну функцію, тобто він виступає носієм предикатно актуалізувальних граматичних ознак – часу, особи, способу. Інші прагнуть диференціювати його значущість за тими компонентами семантики, яку він зберігає в складі присудка.

Інфінітив як елемент дієслівного складеного присудка є валентнозумовленим і прогнозованим допоміжним дієсловом, поза яким не реалізуються реченнєвотвірні категорії предикативності, модальності і фундаментальний реченнєвотвірний синтаксичний зв'язок – взаємозалежна координація. Тому інфінітив у таких утвореннях є складником граматичної основи речення.

Граматичне значення передається допоміжним дієсловом, а речове – інфінітивом, який є основний компонент цього словосполучення. З інфінітивом можуть сполучатися фазові дієслова, які позначають початок дії: *починати,*

почати, прийнятися, пуститися, взятися, кинутися, піти, стати (у значенні почати) та ін.: *Вони спочивають, солодко спочивають, і перед ними починають простягатися довгі зелені луки з такою свіжою травою* (М. Коцюбинський); *Але з-поза храмової стіни почав пирхати Святovidів кінь* (Н. Королева); тривання дії: *залишатися, лишатися, продовжувати, зоставатися, оставатися, полишатися, облишатися та ін.:*, *А Череваниха продовжувала вести за чаркою розмову* (П. Куліш); закінчення дії: *кінчати, перестати, припинити, кинути*. Наприклад: *Звіреницький владика Ольша з ватагою хлопців закінчував рубати дерево на нові засідки* (Н.Королева); *Тим часом і Гайка-Хвіст перестав садити кулаками в стіну і, повернувшись до загального гамору, дивився з божевільною напругою запальними очима* (Т. Осьмачка).

Допоміжні дієслова фазисного типу сполучаються тільки з інфінітивами недоконаного виду, а конструкції загалом тільки допоміжне дієслово надає певного виду (починати / почати, закінчувати / закінчити, припинити / припиняти). Тому сполучувальні властивості інфінітива з цим типом присудка обмежені.

У ролі допоміжних компонентів у складеному дієслівному присудку можуть виступати також і модальні дієслова. Склад і лексичне значення цих дієслів досить широкі, тому запропонована класифікація навряд чи може бути викінченою, але типові групи можна виділити. Модальні дієслова можуть виражати:

1) бажаність / небажаність дії (хотіти, бажати, жадати, силкуватися, збиратися, старатися, наважитися, норовити, прагнути, воліти, надіятися, сподіватися, намагатися, намірятися), напр.: *Проте він намагався популяризувати творчість Т.Шевченка, видавав його поезії наперекір забороні* (В. Неділько);

2) стан (любити, лінуватися та ін.), напр.: *Ти любиш дивитися на зорі* (О. Бердник);

3) схильність до дії (братися, взятися, заходитися, поспішати, претендувати, кидатись), напр.: *Узявся він рани душевні зіцлити І ліки змінив на*

перо: Розгублений батько, знедолені діти Знайшли в його слові добро (М. Тарновський);

4) вияв міри результативності/ нерезультативності (встигати, стати, умудритися, забути, зуміти, відмовитися), напр.: *Благородно, в романтичному дусі поводить він себе в останні години життя, відмовляється врятуватися ціною смерті Кирила Тура, який прийшов визволити його із в'язниці* (В. Неділько);

5) психічні переживання (боятися, соромитися, остерігатися), напр.: *А дівчата бояться ламати калину, кажуть, що то твої руки...*(В. Голобородько);

6) мисленнєва діяльність (думати, догадатися / догадуватися / гадати, мислити), напр.: *Мій батько надумав садити сади* (В. Шевчук);

7) схильність до діяльності (насмілитися, наважитися, зважитися, спробувати, зволити), напр.: *Хто створити зуміє ?* (О. Гончар);

8) власне модальні (могти, мусити, мати, сміти), напр.: *Я не можу зберігати партійну таємницю* (О. Довженко);

9) намір (нахвалятися, погрожувати, лаштуватися, грозитися, зважитись, обіцяти), напр.: *І я збиралася про це вам казати і боялася* (Т. Осьмачка);

У складеному дієслівному присудку на місці модальних дієслів можуть вживатися фразологічні сполуки та описові сполучення з модальним значенням (виявити бажання – побажати, бути не в змозі – не могли, горіти бажанням – бажати, мати намір – намірятися та ін. Морфологічно описові сполучення можуть бути виражені іменниками, короткими та повними форми прикметника та дієприкметниками *ладен, рад, змушений, схильний, зобов'язаний, здатний, згідний, спроможний, повинен* та ін. Наприклад: *І рушив Гайка-Хвіст із місця якимсь дивовижним пострібом, яким зближаються дикі звірі до своєї жертви, що вже не здатна боротися і має стати певною здобиччю* (Т.Осьмачка).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. У якому реченні наявний простий інфінітивний присудок ?
  - А) Сів поруч і давай розказувати, що з ним трапилося (О.Палійчук).
  - Б) Мій батько надумав садити сади (В.Шевчук).
  - В) Корпус пароплава почав мірно здригатись (Віктор Домонтович).
  - Г) І він побіг, приніс немовля і хотів уже дати тягу, поки вони не передумали (В.Шкляр).
2. У якому реченні наявний простий розщеплений присудок?
  - А) Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста (Л.Костенко).
  - Б) Серед лісу ставок, очеретом з одного боку прикрашений (О.Вишня)
  - В) А ти таки пристала тай пристала (М.Старицький)
  - Г) Тоді Терешко вініс пропозицію : подати один одному руку (У.Самчук)
3. У якому реченні наявний простий фразеологічний присудок?
  - А) Та цить уже ти! А ти мені ша...(М. Коцюбинський).
  - Б) Піди, голубко, та виклич гуляти (М. Старицький).
  - В) Оксен блись одного в вухо, блись другого, до дверей і – кричи, свисти!
(Г. Тютюнник).
  - Г) Йде обертом від щастя голова (О. Пахльовська).
4. У якому реченні наявний складений дієслівний присудок з модальним допоміжним дієсловом зі значенням бажання?
  - А) Проте він намагався популяризувати творчість Т. Шевченка, видавав його поезії наперекір забороні (В. Неділько).
  - Б) Ти любиш дивитися на зорі (О. Бердник).
  - В) Узявся він рани душевні зцілити І ліки змінив на перо... (М. Тарновський).
  - Г) Благородно, в романтичному дусі поводить він себе в останні години життя , відмовляється врятуватися ціною смерті Кирила Тура, який прийшов визволити його із в`язниці (В. Неділько).

5. У якому реченні наявний складений дієслівний присудок з модальним допоміжним дієсловом зі значенням вияву міри результативності/нерезультативності?

А) Хто створити зуміє ? (О.Гончар)

Б) Надумав прикликати до Чигирина писаря свого Самійла, який, власне, був молодшим після Степана Браславського писарем на Січі (П.Загребельний).

В) Він взагалі відмовляється позувати для групового портрета, і почав натякати мені, що воліє бути зображеним окремо (Ю.Винничук). *Перевірити себе*

Г) Мама не раз грозилася повезти його в район, до лікарні, щоб зуба полікували чи вирвали (В.Лис).

<http://surl.li/iads1>

Завдання 1

Перегляньте відеоролик на каналі «Українська література в іменах». Вишиїть п'ять речень, підкресліть присудки, вкажіть різновиди простого присудка.

<http://surl.li/iadzt>

Завдання 2

У наведених реченнях підкресліть присудки, визначте структурні різновиди присудка.

1. Знову мчать фіюлети фраз Позолоченими хортами (П. Вольвач).
2. З таким приятелювати – одне задоволення (Л. Дереш).
3. Узвася він рани душевні зцілити І ліки змінив на перо: Розгублений батько, знедолені діти Знайшли в його слові добро (М. Тарновський).
4. Ніхто не годен віщі барви вбити, даровані мені святим чуттям (Т. Севернюк).
5. Григорій, що теж колись був бігуном, даремно намагався перегнати (І. Багрянний).
6. Я доплуганив до знайомої вулиці і без зайвих пригод знайшов третій номер (В. Шкляр).
7. Уже всі перестали шукати, а Павло, запустивши роботи й хату, бродив лісами Бозни,

ніби скарб там надумав знайти (М. Матіос). 8. Я їй розказувати, а вона сміятись та радіти (Марко Вовчок).

Завдання 3

Підкресліть присудки, охарактеризуйте допоміжні компоненти складеного дієслівного присудка.

1. Підземка має здатність вбирати в себе тінь і голоси, постаті й життя (С. Жадан). 2. Не допусти, щоб світ зійшовся клином, і не присни, для чого я живу (Л. Костенко). 2. Вона виглядала безпорадною... (С. Андрухович). 3. Коли людині добре, вона ладна вділити часточку добра усім (Г. Пагутяк). 4. А дівчата бояться ламати калину, кажуть, що то твої руки...(В. Голобородько). 5. І то чому: бо любить іншу дівчину, а вірність має душу неподільчиву (Л. Костенко).

Завдання 4

Прокоментуйте розділові знаки, охарактеризуйте головні члени речення.

1. Я вийшов надвір – свіжий сніг у скверіку був такий білий, що мимоволі подумалося про чистий аркуш, з якого все починають спочатку (В. Шкляр). 2. Знаходячи час для наукової роботи лише уривками, Ярош почав серйозно замислюватися над сенсом свого сімейного побуту (Ю. Винничук). 3. А він ходить по цьому світу вовком (А. Кокотюха). 4. Століття твоєї боротьби, грім твоєї славетної зброї, десятиліття тяжких поразок, іспитів, ощадності, збирання сил, твоя вперта невтомність, шляхетна сувора брутальність, твоя кров, піт, наука, праця – все кінець кінцем утворило Мертенса! (В. Винниченко). 5. То дарма, що вже зозулі не чувать, Будем жити-поживати, чаювать (І. Жиленко). 6. Тепер гавкіт собак і людські голоси змушені прориватися крізь цю мелодію, та не тільки крізь мелодію, але й крізь спів – четверо чоловіків співають щось тихо-тихо (Ю. Винничук). 7. Може, так і треба жити – завжди готовим до того, що леда-хвилю весь твій, із мурашиною старанністю вибудований світик може завалитись, й треба буде так само старанно починати відбудовувати його наново – по камінчику, по травинці, по цурпальчику?(О. Забужко)

Завдання 5

Дослідіть синтаксичні особливості текстів одного з сучасних письменників (Л. Дереш, С. Жадан, О. Забужко, Т. Прохасько, В. Шкляр). На основі аналізу складіть ментальну карту, яка відображала б морфологічні та семантичні вияви присудка у творчості митця.

Запитання для самоперевірки

1. Проаналізувати диференційні ознаки присудка.
2. Окреслити морфологічні вияви присудка в сучасній українській мові.
3. Охарактеризувати погляди українських мовознавців щодо статусу присудка у структурі речення.
4. Вияскравити критерії щодо встановлення межі присудка у структурі речення.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

2.3 Традиційне вчення і сучасне вчення про другорядні члени речення

План

1. Періодизація вивчення членів речення.
2. Граматичні категорії другорядних членів речення.
3. Семантико-граматичні ознаки другорядних членів речення.

Ключові слова: додаток прямий/непрямий; обставина; означення узгоджене / неузгоджене.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

Теоретичний блок

Періодизація вивчення членів речення.

Член речення – мінімальна синтаксична категорія, яка виконує у реченні формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну функції і виражається повнозначними словами або сполуками слів.

Виникнення терміна пов'язане з браком прямої відповідності між морфологічними класами слів і виконуваними ними в реченні синтаксичними функціями.

Члену речення притаманні в реченні такі ознаки: 1) однаковою функцією у створенні предикативного мінімуму; 2) однаковою функцією у створенні номінативного мінімуму; 3) однаковими синтаксичними зв'язками і семантичними відношеннями з іншими членами чи предикативною основою загалом. Диференційною ознакою, за якою члени речення поділяють на головні та другорядні, є входження чи невходження в предикативну основу речення, участь / неучасть у її створенні. До головних членів зараховують компоненти, які входять до предикативної основи, взаємопередбачувані, є носіями предикативних категорій.

У 20-і роки виходить низка українських граматики (О. Білецький, Л. Булаховський, М. Сулима, А. Кримський, І. Нечуй-Левицький, І. Огієнко, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, С. Смеречинський, Є. Тимченко), присвячених аналізу проблем синтаксису. Уже на початку XIX ст. у граматиках починають розмежовувати підмет, зв'язку, присудок, означення, додаток та обставину.

У 30-і роки XX ст. поширеною була спроба дати вичерпний аналіз статусу, специфіки членів речення з позицій традиційного тлумачення. Найповніше синкретизм другорядних членів речення описаний М. Сулимою, М. Грунським, які, крім предикативних, виокремлювали атрибутивні, предикативно-атрибутивні, об'єктні та релятивні відношення.

Атрибутивні відношення є основою виокремлення означення, з предикативно-атрибутивних – предикативні означення і предикативні прикладки (у сучасній лінгвістиці відокремлені означення і прикладки). У цей період одні лінгвісти запропонували обмежитися вивченням словосполученням, інші повністю або частково відмовляються від термінів членів речення і пропонують власне розмежування суб'єктно-предикативного центру і

детермінантної периферії, треті пропонують поглиблений аналіз реченнєвої структури.

Додаток – другорядний член речення, що означає предмет, на який переходить дія або доповнює уявлення про предмет. У сучасній українській мові виокремлюють два різновиди додатка – прямий і непрямий.

Прямим називають додаток, що означає предмет, на який безпосередньо переходить дія: *Дали йому землю і воду, Скарби у курганах і вроду Модельних жінок-чарівниць...* (Д. Кремень). Прямий додаток є конструктивно необхідним і завжди реалізується тільки з перехідним дієсловом.

Непрямий додаток. Залежачи від неперехідного дієслова, непрямий додаток може означати в окремих випадках предмет, на який безпосередньо спрямована дія: *Душа моя заплакана за тим, Що маревом – у морі, на лимані* (Д. Кремень). Основна відмінність між прямим і непрямим додатком міститься не в характері спрямованості дії на предмет. Визначальним для непрямого додатка є, насамперед, вираження його формами непрямих відмінків, крім знахідного безприменникового.

Розрізняють применниковий (*Друть із батька, Друть із сина* (Д. Кремень)) та безприменниковий (*Ми теж могли б копати окопи вглиб і біженцями тут просити хліб* (Д. Кремень)) додатки.

Додаток морфологічно може бути виражений інфінітивом. У сучасній українській мові тільки об'єктний інфінітив може виконувати функцію додатка. *Вася Багіров наказав скласти зброю* (О. Гончар).

Означення – другорядний член речення, який позначає ознаку предмета з погляду якості – властивості, кількості, порядку, а також відношення або приналежність його іншому предмету. У межах означення виокремлюють узгоджені означення і неузгоджені.

Узгоджені означення виражені: прикметниками будь-якого семантичного розряду; дієприкметниками; займенниками прикметникової форми; порядковими числівниками; кількісними числівниками у непрямих відмінках, крім знахідного. Наприклад: *Шукаймо тайн в труді й любові, бо вже від бомб,*

що спокій рвуть, хлопчата юні, чорноброві знов чорнобривцями стають (І. Малкович).

Узгоджене означення може бути непоширеним і поширеним, напр.: *Куці, вмиті вранішньою росою, ніжно посміхалися і здавались казковими* (О. Слісаренко);

Неузгоджені означення виражаються: прийменниково-відмінковою формою чи безприйменниковою; прислівником; дієприслівником; синтаксично нерозкладним сполученням іменника у непрямому відмінку із залежними від нього словами, напр.: *Науковець ботанічного саду показав на кущувату рослину, розкішно одягнену майже в суцільну білясту, з рожевим натяком збірну квітку, і професіонально-байдуже назвав її леспедицею* (Іван Ле).

З метою розмежування додатків та неузгоджених означень можна використовувати різноманітні синонімічні перетворення:

1. Заміна неузгодженого означення узгодженим: *сік вишні – вишневий сік; шапка брата – братова шапка.*

2. Перетворення словосполучення з неузгодженим означенням у сполучення підмета з присудком. При цьому слово, яке виступає означенням, стає підметом, а пояснюваний іменник трансформується в дієслово-присудок: *шепіт трави – трава шепотить, сум матері – мати сумує.*

3. Перетворення неузгодженого означення в поширене узгоджене означення чи в підрядне означальне речення: *тепло багаття/ тепло, що йде від багаття; плаття з шовку/ плаття, що пошите з шовку; кава з молоком/ кава, що приготовлена з молоком.*

Прикладка. Прикладка – це залежний від головного слова другорядний член, виражений іменником або субстантивованим словом, що приєднується до головного слова паралельними з ним формами з метою його визначення, уточнення або пояснення.

Прикладка є структурно-семантичним різновидом означення.

Прикладка може означати:

- 1) характеристику особи за професією, родом занять: *лікар-невропатолог, дідусь-шахист*;
- 2) характеристику особи за національною належністю: *дівчина-туркменка, хлопець-грузин*;
- 3) характеристику особи за соціальним походженням: *юнак-робітник, дівчина-орендаторка*;
- 4) характеристику особи за місцем проживання: *жінка-киянка*;
- 5) характеристику особи за віком: *дитина-немовля, хлопець-підліток*;
- 6) характеристику особи за родинними стосунками: *дівчата-сестрички*;
- 7) родову назву при видовій: *Дніпро-річка, Київ-місто*;
- 8) видову назву при родовій: *трава звіробій, місто Донецьк, річка Сіверський Дінець*;
- 9) якісну характеристику особи або предмета: *юнак-богатыр, дуб-велетень, красуня-берізка*.

Прикладка може бути непоширена і поширена: *зупинка «Вулиця Шекспіра», станція «Великі луки», пароплав «Тарас Шевченко», лозунг «Працюймо чесно!»*.

Прикладка може бути невідокремленою і відокремленою: *Ми, студенти Київського університету імені Бориса Грінченка, пишаємося своїм закладом*.

Критерії розрізнення прикладки і означуваного слова:

1. Прикладка за змістом конкретніша від підрядковуючого слова, бо вона уточнює його, дає якісну характеристику: *Шевченка глибоко радувала зустріч з простою людиною, з селянином-кріпаком (П.Жур) (селяни які? кріпаки)*.

2. Власні назви неістот (назви гір, рік, озер, морів, міст, сіл, планет, умовні назви установ, підприємств, організацій, закладів, газет, журналів, творів мистецтва, пароплавів, потягів, зупинок тощо) є прикладками до загальних назв: *Село Троянівка гніздиться в долині (Григорій Тютюнник)*.

3. У словосполученнях, що складаються із загальної назви і власного імені, прикладкою є власна назва: *Професор Буйко й собі завернув на шпиль Володимирської гірки* (Я.Баш) (*професор який? Буйко*).

Від сполучень прикладкового типу слід відрізнити неприкладкові сполучення, що також пишуть з дефісом: *рута-м'ята, хліб-сіль*. Основною ознакою прикладкового словосполучення є його співвіднесеність з одним поняттям. І прикладка, і пояснюваний іменник є різними назвами того самого предмета: *народ-борець, жінка-мати, лікар-терапевт*. У сполученнях неприкладкового характеру компоненти означають два різні предмети і виступають як рівноправні, тобто сурядні, елементи єдності і між ними можна поставити сполучник єднальності *і*.

6.3. **Обставина** – другорядний член речення, який указує на спосіб здійснення дії, її якість або інтенсивність, а також місце, час, причину, мету, умову, з якими пов'язана дія або вияв ознаки. Обставини можуть відноситися як до окремого члена речення, так і до основи речення загалом: *Коні шалено мчали полем* (Ю. Мушкетик) - обставина *шалено* пояснює присудок *мчали*; *У місті хлопці зустрілися з побратимами* (О.Слісаренко) – обставина місця *у місті* пояснює основу речення загалом:

Значення обставин різноманітні. За найбільш загальними семантичними ознаками виокремлюють: *обставини способу дії, міри і ступеня, місця, часу, причини, мети, умови, допусту, наслідку*.

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Укажіть речення, в якому сполучення "без + родовий відмінок" виконує функцію додатка.

- А) Гей, поля без меж і краю, ясна доле трудова! (М. Тарновський).
- Б) Сто пісень за день переспівали, все життя згадали без прикрас (М. Гірник).
- В) Без тебе день здається роком, з тобою рік летить, як день (Б. Мельничук).
- Г) Я сотні раз проходив тут і все ж без хвилювання перейти не можу повз богатирський шерег древніх веж (М. Бажан).

2. У якому реченні інфінітив виконує функцію додатка?

А) Змалку треба шанувати рідну мову, навчаючись від батька й матері, від дідуся й бабусі отого мовного багатства (І. Цюпа).

Б) Хто навчив нас звеличить у кожній людині Людину, виміряти трудом кожен крок до ясної мети? (В. Бровченко).

В) А люди – володарі степу, задумали виростити сад (В. Терен).

Г) Умій відчувати серце матері, умій бачити в її очах ласку і спокій, щастя і радість, тривогу і бентегу, розгубленість і прикрість (В. Сухомлинський).

3. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує функцію означення?

А) Вчора був даний по радіо сигнал починати масову сівбу (Ю. Бедзик).

Б) Силкуючись зберегти абсолютну тишу, відчув, що стиснув якийсь грубий пакет (М. Трублаїні).

В) Рідний край щиріш любити навчає нас розлука (Леся Українка).

Г) Як гарно вернутись по довгій дорозі додому (Т. Севернюк).

4. У якому реченні інфінітив виконує функцію обставини мети?

А) Тож меди і страви ставте на столи, святкувать обжинки жниварі прийшли (Ф. Малицький).

Б) Але в мене не було часу роздумувати (Ю. Збанацький).

В) Нам цілющу воду спрагло пити і, як братню, вірність берегти, навесні дорогами розмитими вирушати у світи (О. Сенатович).

Г) Я тут ходити вчився по землі... (В. Коротич).

5. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує функцію додатка?

А) А ще ви пообіцяєте мені берегти книгу, як дорогоцінну річ (І. Цюпа).

Б) Я єсть Людина. Я звитяжно зміг прокласти перший славному путь в майбутнє (М. Бажан).

В) А в серці дума половіє: на житнім полі першим доторкнутись до ніжних уст волошки й колоска (Г. Коваль).

Перевірити себе

Г) Передрій твердить, нібито є така вказівка з області переорати всі обочини і схили на балках, збільшити цим посівні площі (І. Цюпа).

<http://surl.li/iboui>

Завдання 1

Знайдіть у реченні прями та непрямі додатки, вкажіть їхнє морфологічне вираження.

1. У кожного із ближніх – навіть найбільших моїх ворогів – буває така, знаєш, людська усмішка (М. Хвильовий). 2. Звичай умер, а трембіта заграла веселої (М. Матіос). 3. Білий місяць-четвертак не діставав його за дубовим листом, зате добре висвічував невеличку галявину, де копошилися люди (В. Шкляр). 5. Тут Іван сів одпочити (М. Коцюбинський). 6. Серед кімнати стояла широка дубова кухва, наповнена до половини брунатною купіллю, від якої сходив гарячий трав'янистий дух (В. Шкляр). 7. Ми вчили вас жити чесно і трудитися для людей (О. Довженко). 8. Правом жити наділена кожна істота у Всесвіті (Г. Пагутяк).

Завдання 2

Розгляньте хмару слів. Складіть речення, у яких наведені дієслова виконували б функцію то додатка, то частини складеного дієслівного присудка.

<http://surl.li/ibpfz>

Завдання 3

Знайдіть у реченні узгоджені означення і вкажіть їхнє морфологічне вираження.

1. У Ворохті бував один варшавський етнограф, який вже майже розгадав таємницю Непростих і планував написати статтю про те, як неграмотні гуцульські псевдочарівники-хитруни маніпулюють Європою і світом за допомогою сюжетів (Т. Прохасько). 2. Земля життєдайна ростить на просторі родючій Хліб на полях золотих (М. Зеров). 3. І вона прийшла, дівчина славна і чиста, що пахла понтійською азалією, духмяним кадиллом і дикою орхідеєю, які росли на заболочених берегах річечки Ірдинь (В. Шкляр). 4. Радісним буремним

громом спадають з неба блискавиці, Тарасові провісні птиці – слова шугають над Дніпром (В. Стус). 5. Ельвіра Володимирівна сидить у кабінеті № 17 (Т. Малярчук). 6. Деся із даліни на нього знову війнуло дикою орхідеєю, понтійською азалією, кадилом духмяним... (В. Шкляр).

Завдання 5

Дослідіть синтаксичні особливості текстів одного з сучасних письменників (Л. Дереш, С. Жадан, О. Забужко, Т. Прохасько, В. Шкляр). Знайдіть у реченнях приклади (4–5) і поясніть правила їхнього написання.

Завдання 6

Підкресліть члени речення, визначте семантичні типи обставин.

1. До Чорного лісу я повернувся впору (В. Шкляр). 2. Густим контрабасом співав над цикорієм джміль (І. Жиленко). 3. На околиці міста, в долині, виднівся серед квадратних ліп'янок пофарбований у зелений колір фасад будинку, від якого в обидва боки тягнулися високі кам'яні стіни, обгороджуючи просторий двір (Р. Іваничук). 4. Гість, молодий, високий панок із блідим, млявим лицем і з жовтяками під очима, приїхав позичити жатку, але Самоцвіт послав прикажчика на село, й видати її нема кому (В. Винниченко). 5. Дервіш повернувся до Марії спиною, зашепотів слова молитви, тихо подався у протилежний бік, а вона стояла зблідла, без надії, з простягнутими руками і не помічала, як синьоока Мальва безжурно бігає попід хребтом, зриває жовті квіти, що пришпилились головками до сухої землі (Р. Іваничук). 6. Скаламутили до краю тиху воду озерця цієї птиці-чарівниці (Е. Андіївська).

Завдання 7

Створіть інфографіку, яка відобразить критерії визначення синтаксичної функції інфінітива. Радимо перейти за QR-кодом та скористатись графічний редактором «Canva».

<https://www.canva.com/>

Запитання для самоперевірки

1. Дослідити явище синкретизму на рівні другорядних членів речення.
2. Проаналізувати критерії розмежування додатка та означення.
3. Описати способи розмежування додатка та обставини.
4. Виокремити синтаксичні функції інфінітива.
5. Схарактеризувати основні моделі синтаксично зв'язаних словосполучень, які виконують функцію другорядних членів речення.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

2.4 Нове вчення про другорядні члени речення

План

1. Основні підходи до аналізу другорядних членів речення і головних членів речення в межах нового вчення про другорядні члени речення.
2. Обов'язкові та необов'язкові члени речення, валентнозумовлені члени речення.
3. Детермінанти.
  - 3.1 Фонові детермінанти.
  - 3.2 Детермінанти зумовленості.
  - 3.3 Детермінанти з характеризувальним значенням.
  - 3.4 Дуплексиви.

Ключові слова: неповне речення, експлікація, імплікація, детермінант.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

Теоретичний блок

Дослідники синтаксису по-різному поставилися до теорії детермінувальних членів, що змінило звичайне уявлення про систему членів речення. Прихильники традиційного підходу до проблеми другорядних членів

речення відмовились від цієї теорії, теорії детермінантів. Однак значна частина вчених, особливо тих, що дотримуються традиційних поглядів, згідно з якими всі другорядні члени речення, у тому числі й факультативні словоформи з обставинним і об'єктним значенням, залежать або від головного або від іншого другорядного члена речення, відмовляються лише від твердження про формальні зв'язки цих поширювачів не з присудком, а з реченням загалом.

Ідею розгляду другорядних членів речення не тільки з формально-граматичного боку, а й із семантичного підтримав І.Р. Вихованець. Він розрізняє прислівні другорядні члени речення (компоненти словосполучення) і детермінанти. Детермінантні члени речення, на його думку, вирізняються своєю синтаксичною автономністю, яка зростає за їх граматичного відокремлення. Відокремлення, як смислове та інтонаційне виділення другорядних у формально-синтаксичному плані членів речення, надає їм більшої значеннєвої ваги, виразно членуючи просте ускладнене речення на дві частини, які передають основне і додаткове повідомлення. На власне семантичному рівні їм відповідають такі аргументи, як назви діячів, адресатів, об'єктів, знаряддя, засобів тощо, компоненти, що утворилися внаслідок згортання чи редукції, а також темпоральні, причинові, цільові, умовні, допустові, модальні та інші синтаксеми (Вихованець І. Р. Граматика української мови, 1993. С.93–94).

Н.Л. Іваницька, розглядаючи питання про детермінанти, наголошує на тому, що підрядний зв'язок окремих компонентів речення стає настільки слабким і позбавленим впливу на нього валентних особливостей слів, що вони потрапляють на абсолютну периферію реченнєвої структури. Вчена наголошує, що детермінанту притаманні дві ознаки, які дозволяють не тільки кваліфікувати його як окремий компонент речення, але й відмежовувати від факультативних компонентів причленної залежності за умови, що останні займають периферійні субпозиції у формально-граматичній структурі речення. Такими ознаками є: відсутність прислівного зв'язку, а отже, й залежність від граматичного центру речення в цілому; наявність додаткової предикації щодо граматичного центра.

Неприслівність підпорядкування, на думку Л. Н. Іваницької, є основною причиною слабого підрядного зв'язку детермінанта з граматичним центром речення. Якщо прислівне підпорядкування включає потенцію певної граматичної форми підпорядкованого компонента чи позиції з певним значенням, а звідси і його структурно-семантичну визначеність, то неприслівний характер підрядного зв'язку детермінанта супроводжується його граматичним і семантичним варіюванням, семантичною невизначеністю [Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. 1986. С. 113-119].

Грамматичний центр речення, крім відсутніх у нього потенцій прогнозування форм слів залежного складу (детермінанта), позбавлений також можливості визначати його семантику. Безумовно, можна визначити систему форм детермінуючих компонентів, їх морфологічні парадигми, але всі форми не будуть прогнозуватись семантикою відповідних слів, кожен із детермінантів доповнює інформативний зміст речення і не є ні менш обов'язковим, ні більш факультативним.

Детермінант – категорія реченнєвого рівня, він характеризується особливим детермінантним зв'язком. Зв'язок детермінанта з реченнєвою предикативною основою є непередбачуваним і необов'язковим.

Отже, детермінувальні члени речення входять у його склад на основі особливого типу підрядного зв'язку, названого "вільним приєднанням". Цей тип зв'язку виникає тільки на рівні речення, пояснюючи не будь-який з його головних членів або головний член односкладного речення, не будь-яку окрему словоформу у складі речення, а основу в цілому чи все речення у випадку його поширеності. Зв'язок цей можна порівняти з підрядним, що виникає між додатковими реченнями певних семантичних типів, які належать до всієї головної частини в цілому. У цьому полягає головна відмінність зв'язку вільного приєднання від інших типів підрядних зв'язків, що виникають у реченні і мають прислівний характер.

Слід наголосити на тому, що саме ця відмінність робить можливим протиставлення детермінувальних членів іншим поширювачам, які:

- а) виокремлювальні на основі словосполучення;
- б) мають двонаправлені відношення;
- в) визначають окремі члени речення, не вступаючи з ними у прислівний зв'язок.

Ці протиставлення не дозволяють включати детермінанти до розряду другорядних, тому що в цьому випадку не враховуватиметься основна диференціальна ознака другорядних членів речення – прислівний характер.

Детермінанти – неголовні члени речення, яким притаманний неприслівний характер і входять до його складу на основі зв'язку вільного приєднання. З-поміж детермінантів виокремлюють:

фонові детермінанти. Фонові детермінанти виконують атрибутивну функцію щодо всього висловлення і є своєрідними експозиціями до нього. Вони об'єднують локальні і темпоральні детермінанти: *Скрізь владно вторгалася весна* (С. Скляренко); *Щоранку я зустрічаюся з морем* (В.Логвиненко);

детермінанти зумовленості. Детермінанти зумовленості називають ситуацію, подію, яка перебуває у відношенні зумовленості з основною подією. Їх поділяють на детермінанти причини, мети, допусту, умови та наслідку, пор.: *Під впливом своєї вчительки Леся ще більше полюбила музику* (Л.Костенко). *Од знемоги бійці хиталися* (В.Сосюра);

Детермінанти з характеризувальним значенням. Детермінанти з характеризувальним значенням уміщують різноманітні відтінки якісної характеристики основної події: *Василь поглянув здивовано* (В.Міщенко). Детермінанти характеризувального типу поділяються на: детермінанти з означувальною характеристикою: *радісно, ніжно, спокійно, нервово, голосно, несміливо* та ін., напр.: *Спокійно і чемно батько ступив у тамбур* (М.Вінграновський); детермінанти із значенням уточнення / обмеження: *зовні, практично, фактично, психологічно*, напр.: *Зовні він здавався спокійним* (В.Малик); детермінанти сукупності / роздільності: *вдвох, гуртками, разом з*

сином, поодиноці і под., напр.: *Разом з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор* (Ю.Дольд-Михайлик).

Дуплексив – члени речення з подвійним зв'язком, особливістю якого є одночасне співвідношенням з обома головними членами речення. В україністиці значного поширення набув погляд І.Р.Вихованця, який кваліфікує дуплексиви як компоненти речення, що перебувають у подвійних синтаксичних зв'язках, і на формально-граматичному рівні витлумачуються як подвійні присудки, пор.: *Люди стояли похмурі й сумні* (Я.Баш). Диференціація формально-синтаксичної структури поданих речень проходить по лінії семантичної природи іменника-підмета. Якщо іменник-підмет називає особу, то він поєднується подвійним синтаксичним зв'язком з елементами подвійного присудка – дієсловом стояти і предикативним прикметником. І навпаки – коли позицію підмета займають назви неживих предметів, то сполука “дієслово стояти + прикметник” з формально-синтаксичного боку не членується, тобто є аналітичною формою, іменним складеним присудком із трансформованим у зв'язку дієсловом стояти. Відмінність між двома вказаними типами синтаксичних конструкцій виявляє трансформація розчленування, пор.: *Люди стояли похмурі* ← *Люди стояли + Люди були похмурі і Осінь стояла суха* ← *Осінь була суха*” (Вихованець І. Г. Нарис із функціонального синтаксису української мови, 1992, с.90).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. У якому реченні представлено детермінанти з характеризувальним значенням?

А) *Спокійно і чемно батько ступив у тамбур* (М. Вінграновський).

Б) *Під впливом своєї вчительки Леся ще більше полюбила музику* (Л. Костенко).

В) *Скрізь владно вторгалася весна* (С. Скляренко).

Г) Попри незвичайність події, запорожці вели себе стримано, спокійно (В. Малик).

2. У якому реченні представлено фонові детермінанти?

А) Скрізь владно вторгалася весна (С. Скляренко)

Б) Зовні він здавався спокійним (В. Малик).

В) Василь поглянув здивовано (В. Міщенко).

Г) При бажанні він міг би цілком законно уникнути відрядження (О. Гончар).

3. Укажіть речення, в якому є дуплексив?

А) Од знемоги школярі посідали на траву.

Б) Попри незвичайність події, запорожці вели себе стримано, спокійно (В. Малик).

В) Скрізь владно вторгалася весна (С. Скляренко)

Г) Темна хмара одна чорніє на далекому небосхилі (В. Підмогильний).

4. У якому реченні представлено детермінанти зумовленості?

А) Спокійно і чемно батько ступив у тамбур (М. Вінграновський).

Б) Під впливом своєї вчительки Леся ще більше полюбила музику (Л. Костенко).

Перевірити себе

В) Скрізь владно вторгалася весна (С. Скляренко).

Г) Попри незвичайність події, запорожці вели себе стримано, спокійно (В. Малик).

<http://surl.li/icqom>

Завдання 1

Підкресліть члени речення, виділіть фонові детермінанти та вкажіть їхні різновиди.

1. І скрізь ми обростали міфами, легендами (О. Палійчук). 2. У Львові ти зрозумів, що в напрямку Чортополя відбувається мало не паломництво (Ю. Андрухович). 3. Інколи мені здається, що я не живу, а одбуваю життя

(Л. Костенко). 4. Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя (Ю. Андрухович). 5. Чорний Ворон лежав у холодку край невеличкої галявини, піджидав, поки хлопці приведуть « дорогого гостя », і намагався щось мережити лівицею в потертому записничкові (В. Шкляр).

Завдання 2

Підкресліть члени речення, виділіть детермінанти зумовленості, вкажіть їхні різновиди.

1. Під впливом своєї вчительки Леся ще більше полюбила музику (Л. Костенко). 2. А княгиня Ольга вигнала його з Києва, разом із сестрою послала до Будутина (С. Скляренко). 3. Попри незвичайність події, запорожці вели себе стримано, спокійно (В. Малик). 4. На зло своєму батькові Василь не пішов на зустріч (В. Земляк). 5. При бажанні він міг би цілком законно уникнути відрядження (О. Гончар).

Завдання 3

Підкресліть члени речення, виділіть прислівні й детермінантні поширювачі. Схарактеризуйте детермінантні члени речення за значенням

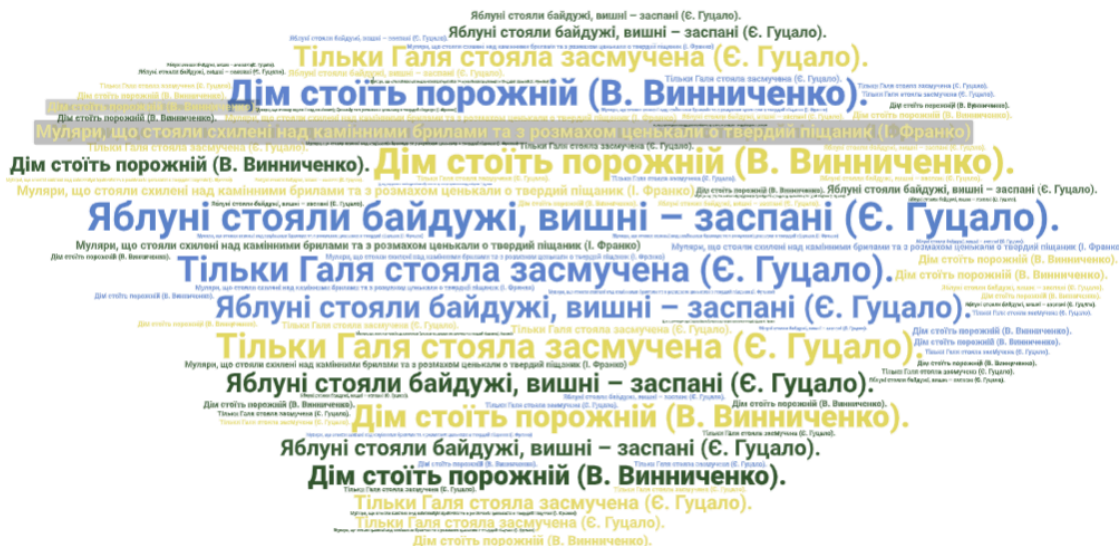
1. Володимир хвилювався дужче, ніж будь-коли (Ю. Мушкетик). 2. В неділеньку вранці ідуть новобранці (Ю. Федькович). 3. Невмирущий голос сивих століть лунав у темряві над терновими дротами (О. Довженко). 4. Від люті став він червоний як рак (І. Нехода). 5. Ночами довкола гуртожитку відбувалось якесь життя (Ю. Андрухович). 6. Місяць вплив з-поза горбів... (М. Йогансен). 7. Навпроти театру нервово походжав високий юнак з квітами в руках (І. Савка).

Завдання 4

Створіть речення із такими детермінантами, як: голосно, спокійно, під час заходу, інколи, із метою поліпшення.

Завдання 5

Розгляньте хмару слів, вишиїть речення. Підкресліть члени речення, виділіть дуплексиви.

<http://surl.li/icrel>

Завдання 6

Створіть карту знань, яка відобразатиме ключову інформацію з теми «Нове вчення про другорядні члени речення». Радимо перейти за QR-кодом та скористатись онлайнним сервісом «MindMur».

<https://www.mindmup.com/>

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризувати основні підходи до аналізу другорядних членів речення і головних членів речення в межах нового вчення про другорядні члени речення.
2. Висвітлити ключові напрями вивчення детермінанта в лінгвістичній літературі.
3. Окреслити поняття детермінантного зв'язку.

4. Дослідити статус дуплексива у структурі речення, особливості його зв'язку з предикативною основою речення.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

2.5 Проблема односкладного речення в сучасній українській мові

План

1. Поняття про односкладні речення.
2. Динаміка становлення односкладного речення. Характер єдиного головного члена в них.
3. Типи односкладних речень. Односкладні речення дієслівного типу та їхні особливості.
4. Односкладні речення іменного типу та їхні особливості.

Ключові слова: односкладне речення, нечленоване речення, еквіваленти речення; дієслівні односкладні речення; безособові односкладні речення; номінативні односкладні речення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
12. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.

Теоретичний блок

Односкладні речення – це такі речення з одним головним членом, які не вимагають другого головного члена і не можуть доповнюватись ним без зміни характеру вираженої думки. **Дієслівні** односкладні речення – це такі речення, у яких ідеться про дію, діяч або виконавець яких не вербалізований (словесно не виражений).

Їх односкладність можна констатувати тільки на формально-граматичному рівні. Дія, позначена головним членом, виявлювана як незалежна, але ця незалежна дія може бути внутрішньо співвіднесена з ідеєю суб'єкта, останній може мати формальний вияв в З.в., Р.в., Д.в., О.в.

Означено-особові односкладні речення ті, головний член яких є особова форма дієслова, що визначає особу, виконавця дії. В означено-особових односкладних реченнях на перший план висувається не особа, а дія або стан.

Головний член означено-особових односкладних речень може **виражатися**:

1) 1-ою особи однини дійсного способу: *Пишу тобі листа;*

Уживання 1-ої особи однини можливе і в прислів'ях та приказках, напр.: *Їду-їду – нема сліду; Моя хата з краю – нічого не знаю.* Такі одиниці слід уважати означено-особовими, оскільки діячем завжди є конкретна особа – мовець;

2) дієсловом дійсного способу у формі 1-ої особи множини: *Працюємо на благо рідного факультету.* При цьому форма множини 1-ої особи характеризується інколи такими відтінками:

а) мовець спонукає співбесідника до певної сумісної дії: *Йдемо, поете, вперед і пізнаємо все* (О.Матушек);

б) мовець позначає свою дію та дію інших осіб: *Чекати не можна, будемо прориватися до наших! Важко, звичайно, але прорвемся* (Д. Міщенко);

в) етичної сукупності, сумісництва – у звертаннях до співбесідника (замість 2-ої особи однини та множини): *Як себе почувасмо; Як поживасмо?*

3) дієсловом дійсного способу у формі 2-ої особи однини: *Конспектуєш?*

4) дієсловом дійсного способу у формі 2-ої особи множини: *Голосуєте за ЄДУ чи за Нашу Україну?*

5) дієсловом наказового способу: *Не дивися так привітно, яблуново-цвітно* (П. Тичина).

Не слід вважати означено-особовими речення, присудки яких виражені дієсловом у третій особі або дієсловами минулого часу й умовного способу, оскільки підмет у них точно встановити неможливо.

Узагальнено-особовими називаються такі односкладні речення, дія яких стосується узагальненої особи. Головний члени таких речень морфологічно може бути виражений:

1) дієсловом у формі 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу, напр.: *Чорну душу милом не відмиєш* (Нар. тв.);

2) дієсловом у формі 2-ї особи однини і множини наказового способу. Такі речення переважно вміщують заклики, настанови, повчання, поради, що стосуються всіх або множинності дійових осіб: *За рідний край життя віддай*. Якщо міститься звернення до конкретної особи, то це означено-особове.

3) дієсловом у формі 1-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу: *Що маємо – не дбаємо, а втративши – плачем* (Нар. тв.);

4) дієсловом у формі 3-ї особи множини: *Решетом воду неносять* (Нар. тв.); *Дарованому коневі в зуби не дивляться* (Нар. тв.);

5) формою чоловічого роду минулого, давноминулого часу дійсного способу: *Цілив у ворону, а попав у корову* (Нар. тв.).

Неозначено-особовими називають такі односкладні речення, у яких дійова особа мислиться неозначено, а головний член виражений:

1) дієсловом 3-ої особи множини теперішнього або майбутнього часу: *За що, не знаю, називають хатину в гаї тихім раєм* (Т. Шевченко);

2) формою множини минулого (давноминулого) часу дійсного способу: *На вежі вдарили тривогу*.

Безособове речення – синтаксична одиниця, у яких виражена дія або стан, що виникають та існують незалежно від витворювача дії та носія стану. Залежно від морфологічної суті головного члена та його загальної семантики в системі безособових речень розрізняють такі формально-семантичні різновиди:

1. Безособові речення, головний член яких виражений безособовими дієсловами, напр.: *розвидніти, вечоріти, темніти, світати, смеркати: Світало по-березневному рано* (З. Тулуб); *Звечоріло, зірки проступали на небі* (О.Гончар); *Світало і хмарилося* (Л. Первомайський).

2. Безособові речення, головний член яких виражений аналітично, перший компонент при цьому виступає допоміжним елементом (дієслово бути або

дієслово фазової, модальної семантики): *буде світати, починає світати, має світати, мусить світати: Незабаром має світати* (М. Трублаїні).

3. Безособові речення, головний член яких виражений особовим дієсловом у безособовому значенні. Ці речення є найпоширенішими в сучасній українській мові і надзвичайно розмаїті за змістом, напр.: *Не так швидко робиться, як мовиться* (М.Номис).

4. Безособові речення, головний член яких виражений незмінною предикативною формою на *–но, –то*. У таких реченнях повідомляється про дію здебільшого в її результаті, а не в процесі: *Всі озолочено віконця* (П.Тичина).

5. Безособові речення, головний член яких виражений словом категорії стану. Ці речення поділяються на:

1) безособові речення, головний член яких виражений предикативним прислівником типу *безлюдно, болісно, весело, важливо, видно, відрадно, гарно, досадно*: *Як весело було широкими грудьми повітря країни* (М.Рильський);

2) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом типу *біда, гріх, диво, жаль, лень, сором, шкода, пора, час, що*, виступаючи головним членом безособових речень, втрачають зв'язок з парадигмою іменника: *Жаль стало батька* (М.Коцюбинський).

3) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом на зразок *можна, не можна, необхідно, неможливо, доцільно (не), потрібно (не), треба (не), сила (не)* і под. За окремими винятками головний член таких речень пов'язується з інфінітивом: *Тій землі нам забути не сила* (С.Крижанівський).

4) безособові речення, головний член яких виражений предикативним словом *нема (немає)*. Обов'язковим елементом структури таких речень є непрямий додаток у формі родового відмінка, що позначає особу або предмет, відсутність якого стверджується: *У гаю, гаю Вітру немає* (Т.Шевченко).

Функцію *нема (немає)* може виконувати заперечна частка *ні (ані)* в ролі сполучника. Такі конструкції мають значення теперішнього часу і вживаються

переважно в описах, оповіданнях: *Нігде ні садочка, ні квіток!* (І.Нечуй-Левицький).

Інфінітивними називаються односкладні речення з головним членом, вираженим незалежним інфінітивом, що позначає можливу або неможливу дію: *Куди мені діватись? Де помочи шукати? Кого просити?* (І.Котляревський).

Інфінітив у цих реченнях не залежить ні від якого слова, навпаки, всі слова залежать від інфінітива у смисловому та граматичному плані.

<http://surl.li/ifirh>

Односкладні речення іменного типу та їхні особливості.

Номінативними реченнями називають односкладні речення з називним відмінком імені або кількісно-іменною будовою, що стверджують буття предмета або явища, яке може ускладнюватися значенням вказівки, емоційної оцінки, волевияву: *Зима. У лісі стало зовсім холодно* (В. Підмогильний).

Основною граматичною ознакою номінативних речень є їх односкладність та морфологічна природа головного члена, який може виражатися:

1) іменником у називному відмінку: *Зоря...Цвіти...І гай, і поле...Над ставом верби золоті* (В.Сосюра);

2) кількісно-іменною словосполученням комплетивного плану: *Два літа. Три літа. А там дивись і в школу помандрує* (Я.Мельник);

3) займенником: *Вона! Боже, справді вона* (В.Самійленко).

Розрізняють поширені та непоширені номінативні речення. У поширених реченнях наявні другорядні члени речення, переважно це означення узгоджене або неузгоджене: *Замерзлий полустанок...* (М.Рильський). Переважно речення з постпозицією означення відносять до двоскладних, хоча в окремих випадках постпозитивне означення входить до цілісного власне-номінативного комплексу.

Залежно від значення та структури розрізняються такі різновиди номінативних речень:

1. Буттєві номінативні речення, що є власне-номінативними і найтиповішими в українській мові: *Далина. Далечінь. Світлодаль... У мандрівку збирається молодь* (М.Сингаївський).

2. Вказівні номінативні речення – односкладні речення з вказівними частками, що виконують функцію посилення звучання і вказівки на той чи інший предмет, виділення із сукупності однорідних. Структурною особливістю цих речень виступає використання вказівних часток *це, ось*: *Ось копія наказу* (О.Довженко); *Ось вам тихий порт* (П.Тичина).

3. Оцінні номінативні речення, що поєднують у своєму звучанні номінацію предмета та його емоційну оцінку. *Справді славна дівчина* (М.Стельмах); *Ох, яка ж краса! Сад увесь убрався в іній* (П.Тичина).

4. Власне-називні, до яких належить назви книг, часописів, картин, музичних творів, написи на вивісках та ін., пор.: *"Собор"* (назва роману О.Гочара), *"Диво"* (назва роману П.Загребельного) та ін.

5. Спонукально-бажальні номінативні речення, у яких стверджується необхідність або бажаність того, щоб предмет, названий іменником у називному відмінку, став наявний. До них належать усталені в мові виробничі команди або військові накази чи розпорядження, категоричні вимоги тощо: *Документи! - Документи у нас, товаришу, різні, - сказав повстанець...* (О.Довженко).

Генітивні речення

Генітивні (від лат. genetivus – родовий відмінок) речення – односкладні речення, головний член яких виражений іменником або займенником у родовому відмінку, що передає значення наявності, існування предмета, а також вказує на його кількісну ознаку. З-поміж генітивних речень виокремлюють квантитативно-генітивні, напр.: *Світ широкий, людей чимало на землі* (Т. Шевченко) і генітивні заперечні, напр.: *Нема дощу та й нема* однадерні речення (Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні

питання : навч. посібн. для студ. філол. ф-тів / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. Київ : Вища шк., 1994. С.260 – 285).

Вокативні речення

Вокативне речення – це синтаксична одиниця, що складається із звертання і ускладнена вираженням нерозчленованої думки, почуття, волевиявлення. Такі речення притаманні переважно уснорозмовному, зокрема діалогічному, мовленню, напр: *Мар'яно, Мар'яно! Не по тій дорозі скачеш ти: гляди, щоб часом не спіткнулась* (І. Карпенко-Карий).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Означено-особовим є речення: Ще до війни на обласній нараді преміювали батька за сівбу (В. Бровченко).

А) Правильно

Б) Неправильно

2. Визначте безособове речення, головний член якого виражено відмінюваним дієсловом та інфінітивом.

А) Хотілося швидше дізнатися про життя дорогих мені людей (М. Чабанівський).

Б) Чудес в природі не буває (А. Головка).

В) Співалося хором «Заповіт» (Ю. Смолич).

Г) Коли ти хочеш плакати – заплач: нема гріха у тузі і скорботі (С. Голованівський).

3. Визначте, яке з речень є безособовим спонукальним.

А) Хочу жити в паланні, зоріти в блакить, щоб від серця любов іскрила (Ю. Дмитренко).

Б) Нас тепер нікому не скорити... (М. Рильський).

В) – Складати зброю! Годі лютувати! Господар тут – народ, якого не зламати! (Р. Братунь)

Г) І чесний хліб, і рідна мати... Хіба їх можна роз'єднати хоч на хвилинку у житті?! (М. Нагнибіда).

4. У якому рядку односкладне речення є називним?

А) Прекрасна усмішка весни, немов людські найкращі сни (М. Терещенко).

Б) Ніяких рук і нічиїх сердець, ти сам-один в шумному багатолюдді (М. Ситник).

В) Отак би завжди – без парадності (В. Базилевський).

Г) Околиця міста. Горіховий гай (В. Базилевський).

5. Серед наведених речень знайдіть односкладне узагальнено-особове.

А) У кого діла світлі, у того й слова ясні (Народна творчість). *Перевірити себе*

Б) Вчи дитину не штурханцями, а хорошими слівцями (Народна творчість).

В) Хто мовчить, той не перечить (Народна творчість).

Г) Мені люди казали, і я кажу (Народна творчість).

<http://surl.li/ifuix>

Завдання 1

Підкресліть головні члени речення, охарактеризуйте морфологічне вираження головного члена означено-особових односкладних речень.

1. Запам'ятай мене такою – красивою, веселою, тонкою (О. Пахльовської).

2. Вітай життя! (Б.-І. Антонич). 2. Нелегко жити, але мусим жити, Стиснувши нерви у міцний кулак (М. Луків). 3. Говори! Твоя справа на місяці показана (В. Барка). 4. Шукайте цензора в собі. 5. Шукаєм глоду, пасемо корову, у гилки граєм, в цурного квача (Л. Костенко).

Завдання 2

Підкресліть головні члени речення, охарактеризуйте морфологічне вираження головного члена узагальнено-особових односкладних речень.

1. Що маємо – не дбаємо, а втративши – плачем (Нар. тв.). 2. Зустрічайте гостей по чину, гостинно та без лакейства (Ю. Мушкетик). 3. Не забувайте про минуле, воно вже інеєм взялось (Л. Костенко). 4. Дивиться лисицею, а думає вовком (Нар. тв.). 5. А пошлемо їм молодих наших луїарів та охочих, самі ж зостанемося тут (П. Загребельний).

Завдання 3

Підкресліть головні члени речення, охарактеризуйте морфологічне вираження головного члена неозначено-особових односкладних речень.

1. Часом озирнутись хочеш, немовби хтось тебе наздоганя (В. Герасим'юк). 2. Не задержать нам хвилі (Б.-І. Антонич). 3. Куди везуть? Цього їм не кажуть. Де стрінуться з ворогом? (О. Гончар). 4. Вивели Олександру з подвір'я та й кинули під тином без помочі, саму з малим Тимком (Марко Вовчок). 5. Домовилися зустрітися о другій в гаю червоних кленів (Є. Кононенко).

Завдання 4

Підкресліть головні члени речення, охарактеризуйте морфологічне вираження головного члена безособових односкладних речень.

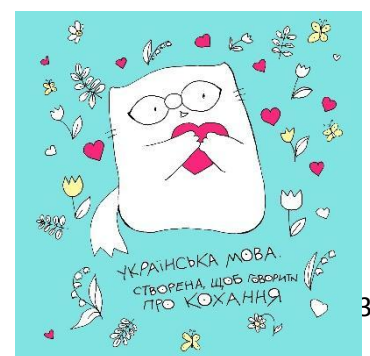
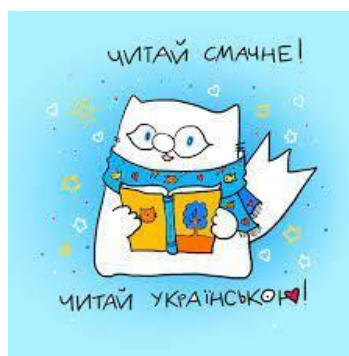
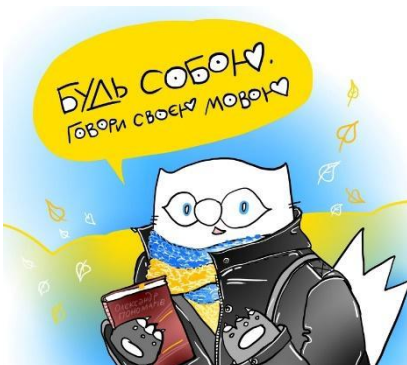
1. Нема чого приводити до хати своїх друзків (Ю. Винничук). 2. Віддати треба нам життю щомога, а треба кожному, ще поки молодий (Б.-І. Антонич). 3. А ворон у парку незлічимо (І. Жиленко). 4. Сісти на корабель хмар, попливти (Віра Вовк). 5. Щоб написати книгу про каплицю, не вистачить цілого життя (Г. Пагутяк).

Завдання 5

Проаналізуйте рекламні тексти. Виберіть із-поміж них ті, у яких є номінативні односкладні речення, визначте їх різновиди. Підготуйте та презентуйте проєкт (ментальна карта, презентація, колаж).

Завдання 6

Уважно розгляньте світлини з котом Інжиром, підготовлені Оленою Павловою. Створіть за ними текст, використовуючи інфінітивні односкладні речення (джерело: https://www.instagram.com/kit_inzhyr/).

Завдання 7

Уважно розгляньте хмару слів.

Запропоновані дієслова введіть до складу речення так, щоб в одному дієслові виконувало функцію головного члена односкладного речення, а в іншому – присудка.

<http://surl.li/ifivx>

Завдання 8

Підкресліть члени речення, визначте типи односкладних речень.

1. Ось і ранок білий, як божевілья (В. Стус). 2. Тиша. Така тиша, що в нього задзвеніло у вухах (О. Довженко). 3. Та не тої вона породи, щоби чекати ярма на шиї (М. Матіос). 4. Ні слова про втому! Ні слова про спокій! (В. Еллан-Блакитний). 5. Треба вчитися володіти своїми емоціями, не дозволяти їм лодіти вами (Т. Малярчук). 6. Відразу після Нового року почали показувати французький серіал «Графиня де Монсоро» (Т. Прохасько). 7. Час починати відлік цій боротьбі (С. Жадан). 8. Удосвіта встанеш – більше діла зробиш (Нар. тв.). 8. Вставите в якусь поему, може? (В. Шевчук).

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризувати досягнення формально-граматичного напрямку у дослідженні односкладного речення.
2. Окреслити внесок структурно-семантичного напрямку у досліджуванні односкладного речення.
3. Висвітлити динаміку становлення односкладного речення.
4. Проаналізувати функціонально-синтаксичний аспект у вивченні односкладних речень.
5. Висвітлити явище омонімії та синонімії на рівні односкладного речення.

*Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність,
рівень володіння матеріалом.*

<http://surl.li/hwecgw>

2.6 Повні та неповні речення

План

1. Статус неповних речень у системі синтаксичних одиниць.
2. Загальна характеристика неповних речень.
3. Типи неповних речень.
4. Аналоги неповних речень.

Ключові слова: експлікація, імплікація, неповне речення.

Рекомендована література:

Основна:

6. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
7. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
8. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
9. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
10. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
9. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
10. Шиць А. А. Типологія й ранжування основних синтаксичних одиниць в історії лінгвістичної науки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 12 (289). С. 142–148.

Теоретичний блок

Загальна характеристика неповних речень. Розрізняють речення з нульовою формою присудка та нульовою зв'язкою. У реченнях з нульовою формою зв'язки другорядний член вказує на ознаку присудка, а не на час, місце дії чи стану, як у реченнях з нульовою формою присудка. Присутність нульової форми присудка означає, що в реченнях наявна дієслівна семантика, все речення сприймається в теперішньому часі, і жодному вербальному компонентові ця семантика не може бути приписана, семантика належить тільки відсутньому (нульовій формі) присудку: *Золотий порошок над майданом* (О.Ольжич).

За умовами пропуску головних чи обов'язкових членів неповні речення поділяють на: **власне-неповні та еліптичні**. Власне-неповні у свою чергу поділяють на контекстуальні, ситуативні, обірвані, парцельовані, приєднувальні.

Контекстуальні неповні речення – речення, у яких пропущений член або члени повідомляються в тексті іншим реченням, найчастіше попереднім, пор.: *Козаки переправилися через річку Дніпро. Далі поїхали берегом* (Д. Яворницький).

Ситуативні неповні речення – це речення, у яких головний чи другорядний член пропускається тому, що в ситуації мовлення він мається на увазі і немає потреби його називати, напр.:

– *Брешеш!*

– *Суцця правда.*

– *Перехрестися!* (Є. Гуцало).

Обірвані, незакінчені і перервані речення – це початі, але недоговорені речення, якими виражаються перервані, до кінця не висловлені думки, напр.: *А там, а там...* (Л. Костенко); *Спасибі вам, дядечку, спасибі, рідненький... Отак вони вас... через мене... Повіки не забуду... Спаси...* (Г. Тютюнник).

Парцельована структура – особливий спосіб мовленнєвого оформлення синтаксичної структури кількома комунікативними одиницями. Єдине речення ніби розірване на частини, де друге чи наступні речення є продовженням попереднього. Парцельовані структури можуть вміщувати однорідні, відокремлені члени речення тощо. Тобто речення репрезентоване як кілька самостійних сегментів, напр.: *Ви знаєте — я теж сьогодні плакав. Уночі. Крізь сон* (П. Загребельний). Основною функцією парцельованих структур є уточнення, а також посилення інформативної значущості й експресивності парцелята, напр.: *НАТО треба діяти негайно. Бо буде пізно* (ICTV. – Факти. – 17.04.2015. – 08:41)..

Приєднувальна структура – синтаксична одиниця, що складається з автосемантичного речення та приєднуваної частини, яка доповнює й уточнює перше речення, „виникає блок із двох семантично й синтаксично пов’язаних речень, із яких друге повністю орієнтоване на перше, а перше є автосемантичним за своєю структурою та позицією. Попри функційну близькість, відмінність між парцельованою і приєднувальною структурами полягає в семантичному та граматичному аспектах. „Парцелят” семантично і граматично залежить від основного компонента речення, тобто і в цій функційній позиції він постає членом речення. За необхідності й за певних умов його можна повернути до реченнєвої структури, напр.: *Отож, будьмо*

впевненими! У нашому майбутньому! (Телеграф. – 21.12.2014); *Українці сплатять за комунальні послуги... Більше грошей!* (День. – 25.10.2015). Зміст приєднувальної конструкції факультативний, вторинний, необов'язковий, попереднє речення є завершеним у семантичному плані, напр.: *Молимося за Україну! Щомиті!* (ICTV. – Факти. – 19.06.2015. – 08:45).

Вільні синтаксеми. Диференційною ознакою вільних синтаксем є відсутність предикативного центру. Вільні синтаксеми активно вживані як назви книг, заголовки статей у газетах, журналах, назви фільмів тощо, напр.: *На порозі війни* (назва фільму); *З вірою в серці* (<https://don.kyivcity.gov.ua/news>).

Еліптичними є такі неповні речення, у яких уявлення про пропущений член безпосередньо встановлено з власного змісту та будови речення. З-поміж еліптичних речень найпоширенішим є речення з еліпсами присудка (або головного члена односкладного речення), напр.: *Навколо – хащі й печеніги...* (Є. Маланюк); *Моя любове! Я перед тобою* (Л. Костенко).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Неповним є речення: *Було щось дивовижно знайоме в цих молодих, щирих, розпалених стражданнями очах* (О. Гончар).

А) Правильно

Б) Неправильно

2. Знайдіть еліптичне речення.

А) А москалі їй назустріч, Як один, верхами (Т. Шевченко).

Б) Наше життя – бурхливий океан (П. Тичина).

В) Я люблю Дніпро – велику ріку мого народу (О. Довженко).

Г) І моя праця – то моя совість, моя сповідь перед дітьми й онуками (О. Довженко).

3. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує функцію додатка?

А) Тільки нам все жити, не вмирати, зерно сіять, зацвітати знов (А. Малишко).

Б) Я люблю, я жити хочу серцем, не красою (Т. Шевченко).

В) Дід великодушно пробачав мені, як уміють пробачати великі люди (В. Симоненко).

Г) Любить людей мене навчала мати і рідну землю, що б там не було (В. Симоненко).

4. Оберіть еліптичне речення.

А) Доки сонце сходить і заходить, живуть і творять люди на землі (В. Кузьменко).

Б) Тільки родина у прикру хвилину схилить надію тобі на плече (В. Крищенко).

В) Давалася взнаки втома останніх днів (О. Гончар).

Перевірити себе

Г) Прокинувся... до матері – А мати вже спала (Т. Шевченко).

<http://surl.li/iiedu>

Завдання 1

1.1 Підкресліть члени речення, зробіть повний синтаксичний розбір контекстуально та ситуативно неповних речень.

Микола підводиться з лавки, робить для розминки кілька вільних помахів руками, потім каже задумливо:

– На добраніч тобі, Вірунько. Вітаю твоє класичне чекання. Вітаю в тобі Ярославну, що сумувала колись на валу.

– Тобі все жарти.

– Ніяких жартів. Жінки, по-моєму, перевершують чоловіків відвагою почуття і його красою... Коли я бачу жінку в любові, у святості чекання, мені хочеться вклонитися їй! (О. Гончар).

1.2 Прислухайте аудіозапис. Зробіть повний синтаксичний розбір контекстуально та ситуативно неповних речень.

<http://surl.li/iimui>

Завдання 2

Підкресліть члени речення, зробіть повний синтаксичний розбір еліптичних речень.

1. На устах вибачлива усмішка (Ю. Винничук). 2. Аж ось і ліс (Гр. Тютюнник). 2. Цю ікону – до мого куреня, – наказав підпаламареві, вказавши на козака, що бився з турком. По тому вернувся до січової канцелярії (Ю. Мушкетик). 3. Ще, чого доброго, сонячний удар... (Г. Пагутяк). 4. В сльозах, як в жемчугах, мій сміх (О Олесь). 5. Дорога до лісу низова, дене-де перелита повінню, хоч і не глибоко (Гр. Тютюнник).

Завдання 3

Проаналізуйте заголовки сучасних інтернет-видань. Виберіть із-поміж них ті, у яких є еліптичні речення. Підготуйте та презентуйте проєкт (ментальна карта, хмара слів, презентація, колаж).

Завдання 4

Підкресліть члени речення, зробіть повний синтаксичний розбір неповних речень. Охарактеризуйте їх за видами.

1. Знаєш, той пес... (Ю. Іздрик). 2. Ми українці, Кіліяно... Християни (Ю. Мушкетик). 3. Високо в небі – голос яструба (Ю. Винничук). 4. Колись невгамовний, рвійний, нестримний, а нині оступлений важкими думами, сумнівами, з темною осмутою в душі (Ю. Мушкетик). 5. Йде Данило хутко, бо високий на зріст і цибатий, як лелека (Гр. Тютюнник). 6. – Гарматій, на допит! – гукнув вахман (Р. Іваничук). 7. Віктор прийшов у суботу. В кепці набакир, у начищених до блиску хромовиках, вродливий і прилизаний, мов плакат (В. Симоненко). 9. Навколо – хащі й печеніги, А в кельї – тиші ніжний спів, Реторти, циркуль, колби, книги, І Ви – алхімік мудрих слів (Є. Маланюк). 10. В синій вазі – білі квіти (І. Жиленко).

Завдання 5

З сучасної художньої літератури підберіть неповні речення (контекстуальні, ситуативні, еліптичні, обірвані, парцельовані). З'ясуйте, які члени речення пропущено. Представте інформацію як ментальну карту.

Запитання для самоперевірки

1. Проаналізувати ключові підходи до вивчення неповних речень.
2. Охарактеризувати основні погляди щодо еліпсиса у структурі речення у мовознавчих розвідках.
3. Висвітлити формальні показники еліпсиса присудка у структурі речення.
4. Дослідити аналоги неповних речень.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

2.7 Структурна схема простого речення

План

1. Поняття структурної схеми речення.
2. Компоненти структурної схеми простого речення.
3. Типи структурних схем простого речення.
4. Типи поширювачів структурних схем простого речення.

Ключові слова: структурна схема речення, поширювач, облігаторний поширювач

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
9. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

Теоретичний блок

Умовні позначення складників структурної схеми речення

- N – іменник
- N₁ – іменник у формі називного відмінка
- N₂ – іменник у формі родового відмінка
- N₃ – іменник у формі давального відмінка
- N₄ – іменник у формі знахідного відмінка
- N₅ – іменник у формі орудного відмінка
- N₆ – іменник у формі місцевого відмінка
- N_{pl} – іменник в однині

N_{sing} – іменник у множині
Praed – категорія стану;
Adj. – прикметник
Conj. – сполучник
Num. – числівник
Prep. – прийменник
Pron. – займенник
 V_f – дієслово
 $V_{f\text{-ся}}$ – зворотне дієслово із постфіксом -ся
 V_{imp} – дієслово у формі наказового способу
Inf – дієслово в неозначеній формі
 V_{conv} – дієприслівник;
 V_{partic} – дієприкметник;
Adv – прислівник
Part – частка;
Prep – прийменник;
Cop – зв'язка.

Структурна схема – синтаксичний зразок речення, якому притаманна формальна організація, певне мовне значення, за яким може бути побудоване окреме речення. З-поміж структурних схем виокремлюють предикативний і номінативний мінімуми. **Предикативний** мінімум речення охоплює тільки головні члени речення, а всі його поширювачі, зокрема й облігаторні, винесені за межі мінімальної структури речення, напр.: *Гори мовчать над Дніпром* (В. Сосюра) – $N_{1\text{pl}} + V_{\text{f3s}}$

Під час предикативного мінімуму речення інформативна достатність може залишатися проблематичною, саме це послужило причиною, що більшість вчених є прихильниками другого підходу до структурної схеми, як його номінативного мінімуму. **Номінативний мінімум** речення витлумачують як комплекс складників речення, необхідних для формування його смислової

завершеності, напр.: *Я тоді твоїм ім'ям радію* (В. Симоненко) – **Pron**_{1s} + Adv
Pron_{6s} V_{fls}

Два підходи до оцінки мінімуму речення послужили причиною появи двох типів структурних схем: **мінімальної структурної схеми**, яка включає тільки предикативний мінімум, і **розширеної структурної схеми**, яка орієнтована на номінативний мінімум речення. Через те що між мінімальною та розширеною структурними схемами наявні відношення включення, тому що основою речення є предикативний мінімум, то розширена структурна схема являє собою мінімальну структурну схему плюс складники, що не входять в мінімальну структурну схему, але важливі для семантичної організації речення.

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Чи правильним є твердження, що структурні схеми речення розглядаються або як відірваний формальний граматичний зразок, який організовує основу речення, або як граматичний зразок, який потенційно репрезентує речення як реальну мовленнєву одиницю?

А) Правильно

Б) Неправильно

2. У якому реченні наявний простий вигуківий присудок?

А) Перестріла мене Галя на вулиці та давай розпитувати про тебе (О. Довженко).

Б) Оксен блись одного в вухо, блись другого, до дверей і – кричи, свисти! (Г. Тютюнник)

В) Над суходолом – сизий дим юги Та часом – вихор чорної свободи (Є. Маланюк).

Г) Раз Жаба, стрівши на луку Вола..., давай пиндючитися, пихкать, надиматись (Л. Глібов).

3. У якому реченні наявна обірвана структура?

А) За кожним словом чув у грудях біль, як би ті слова були зі сталі (Б. Лепкий).

Б) А потім був Іловайськ... Страшне пекло, яке ми всі пережили разом із новими друзями(Телеграф. – 09.06.2015).

В) Здається, й нам на світі пройти шляхами прадідів дано... (П. Воронько).

Г) Село храмує. Хатами та столами не містяться газди і газдині (М. Черемшина).

4. У якому реченні є приєднувальна структура?

А) Молімося за Україну! Щомиті! (ІСТV. – Факти. – 19.06.2015). *Перевірити себе*

Б) Хоча знаю: ніщо не дається легко (І. Цюпа).

В) Без праці людина деградує, вона вироджується (П. Загребельний).

Г) І краса степової дівчини причарувала його на той час при ясному місяцеві, ніби краса русалки (І. Нечуй-Левицький). <http://surl.li/iiofb>

Завдання 1

Визначте тип речення за метою висловлення, за емоційним забарвленням, за відношенням до дійсності, за членованістю / нечленованістю.

1. На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько (В. Шкляр). 2. О, знав-таки мудрий, що каже, що так загаратав Напаснику в очі – на двадцять потомних віків!.. (О. Забужко). 3. Зустрічайте гостей по чину, гостинно та без лакейства (Ю. Мушкетик). 4. При чім же тут тіло?! (О. Забужко). 5. Добрий вечір, добрі люди! (В. Малик). 6. Час починати відлік цій боротьбі (С. Жадан). 7. Що то за земля, де вона й коли була така, – хто ж то відав? (П. Загребельний). 8. Здоров'я князю і княгині! (В. Малик).

Завдання 2

Визначте типи поданих речень за характером предикативної основи та за наявністю / відсутністю необхідних членів речення.

1. Кожна спроба пронести в маси ідею, навіть найгуманнішу, закінчується невдачею (Г. Пагутяк). 2. Це – сонцеїсти (В. Винниченко). 3. Ти ж не лишишся зі мною охоронцем до кінця життя? (А. Кокотюха). 4. Вікна позачинювані, штори позапінані, холодильники провівають і холодять повітря, але обличчя червоні, пітні, гарячі не сонячним палом (В. Винниченко). 5. Далі все за

сценарієм (Т. Малярчук). 6 Із-за дальніх одрогів виринає місяць. Потім плив по тихих голуких потоках, одкидаючи лимонні бризки (М. Хвильовий).

Завдання 3

Підкресліть члени речення, подайте структурні схеми наведених речень.

1. І це людина з вищою освітою! (Є. Кононенко). 2. І вершник з дороги звертає на голос (О. Забужко). 3. Сьогодні – навпаки мені було приємно думати, що я цим розкішним лісом іду до життя, що я спочиваю в цій гостині у природи, щоб з новими силами вернутися до життєвої праці (М. Грушевський). 4. Вікна позачинювані, штори позапинані, холодники провівають і холодять повітря, але обличчя червоні, пітні, гарячі не сонячним палом (В. Винниченко). 5. Благородно, в романтичному дусі поводить він себе в останні години життя, відмовляється врятуватися ціною смерті Кирила Тура, який прийшов визволити його із в'язниці (В. Неділько).

Завдання 4

За поданими схемами складіть речення, підкресліть члени речення. Сьогодні – навпаки мені було приємно думати, що я цим розкішним лісом іду до життя, що я спочиваю в цій гостині у природи, щоб з новими силами вернутися до життєвої праці (М. Грушевський).

$N_{pl} \text{ } _2 \text{ } V_f \text{ } _{pl2}$	$Pron_s, Cop_1$ $Adv;$	$Pron$ $pl \text{ } _3 \text{ } N_{pl/5}$ Cop_{pl}
$N_{st} \text{ } N_{pl} \text{ } N_{st}$	$N_{st} \text{ } Cop_1 \text{ } Inf$ N_{st}	$Np_{11} \text{ } V_{ipl} \text{ } Inf.$

Завдання 5

Розробіть за допомогою онлайн-ових сервісів (Learning Apps, Word Wall) дві вправи, що покликані перевірити вміння з теми «Структурна схема простого речення».

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризувати основні підходи щодо аналізу структурних схем речення.
2. З'ясувати поняття мінімальної структурної схеми речення.

3. Дослідити основні моделі двокомпонентних та однокомпонентних структурних схем речення.
4. Дати визначення поняттю номінативного мінімуму речення.
5. Дослідити поняття розширеної структурної схеми речення.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

РОЗДІЛ 3. СИНТАКСИС ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ

План

1. Поняття про синтаксичне ускладнення речення.
2. Семантичне і формальне ускладнення простого речення.
3. Семантична складність простого речення.
4. Типи формального ускладнення простого речення:
  - 4.1. Відокремлені члени речення.
  - 4.2. Однорідні члени речення.
  - 4.3. Речення із звертаннями.
  - 4.4. Опосередковані компоненти.
  - 4.5. Вставні і вставлені слова і словосполучення.

Ключові слова: синтаксичне ускладнення речення, відокремлені члени речення, однорідні члени речення, звертання, вставні і вставлені слова, вставні і вставлені словосполучення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.

3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.

Теоретичний блок

Зазвичай категорію ускладнення пов'язують із синтаксичним явищем, яке вчені узагальнюють у широкій назві – модифікація структури моделі граматично елементарного речення (І. Р. Вихованець 1993, Н. В. Гуйванюк 1999, А. П. Загнітко 2001, Л. О. Кадомцева 1985, А. К. Мойсієнко 2006, І. І. Слинько 1994, К. Ф. Шульжук 2004 та ін.). Термін «ускладнення» справді обіймає багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лиш із погляду виходу речення за межі ядерної структури.

Під терміном «**ускладнення речення**» розуміємо синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення [Українська мова: Енциклопедія 2004, с. 751].

Однорідні члени речення – це такі члени речення, що виконують одну й ту ж синтаксичну роль, співвіднесені з одним і тим самим членом речення, поєднані між собою сурядним зв'язком або інтонацією. Однорідними можуть бути всі члени речення.

Однорідні підмети, напр.: *Карпо й Лаврін* zostались дома (І. Нечуй-Левицький); однорідні присудки, напр.: *Співають, плачуть солов'ї І б'ють піснями в груди ...* (Олександр Олесь); однорідні додатки, напр.: *Вітер в гаї нагинає лозу і тополю* (Т. Шевченко); однорідні означення, напр.: *Сиві, рожеві, блакитні дими кучеряві плинуть з високих, мов бапти, стрімких димарів* (М. Рильський); однорідні обставини, напр.: *Антон Безбородько не раз бував і на коні і під конем* (М. Стельмах).

Відокремлені члени речення. Другорядні члени речення, які для підсилення їхньої семантичної ролі в структурі речення виокремлюють в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі відповідними розділовими знаками, називають **відокремленими**.

Відокремлюють означення, напр.: *Напоєний цілющим зіллям, зігрітий теплом, Остап розплющив очі* (М. Коцюбинським); обставини, напр.: *Пилип просив, щоб мельник розрахувався з ним, нагадавши домову, що працюватиме, скільки сам захоче ...* (Ю. Мушкетик) і додатки, напр.: *Черниш уже не бачив нічого, окрім протилежного берега...* (О. Гончар).

Вставні і вставлені компоненти речення

Всі наявні нині класифікації вставних слів, словосполук і речень ґрунтуються на їх семантиці та вміщеній у них оцінці повідомлюваного мовцем. За типом привнесеного в речення значення вставні компоненти можуть виражати:

1) ступінь вірогідності повідомлюваного: безумовно, справді, можливо, мабуть, звичайно, очевидно та ін.: *Іншим разом Хасцький, безперечно, зважив би на Маковееві просьби* (О.Гончар);

2) зв'язок думок, послідовність викладу їх чи логічного завершення цього викладу: по-перше, по-друге, до речі, отже, словом тощо: *Нами вже сьогодні, по-перше, здійснено певною мірою у справах ліквідації наслідків аварії прорив, по-друге, закладено міцне підґрунття наступних дій, по-третє, налагоджено випуск нових моделей укріплення...* (Голос України. 08.09.97);

3) почуття мовця, його емоційний стан: на жаль, на біду, на лихо, на горе, на диво: *На жаль, я мушу зараз йти* (А.Яна);

4) джерело повідомлення: на думку, за словами, на погляд, за повідомленням, на наш погляд, по-моєму, як вважаємо та ін.: *Тут джерело б'є міцне і вода з нього уже не одному допомогла, цілюща вона, сповнена, як кажуть, внутрішньої енергії* (Голос України. 06.09.1997);

5) характер висловлення, спосіб передачі думки, тип її оформлення: іншими словами, так би мовити, сказати по правді, власне кажучи, правду кажучи і под.: *Зміни на краще, варто сказати, відбуваються на наших очах* (Голос України. 04.09.1997);

6) звернення до співрозмовника, вжиті з метою привернення уваги читача або слухача: бач, пам'ятаєте, відчуваєте, даруйте, пробачте, даруйте на слові, вибачайте на слові та ін.: *Я знаю село, повірте, зовсім не з книг та викривлених фільмів, з яких ніколи правди не дізнаєшся* (О.Чорногуз).

Вставлені конструкції. Вставленими називаються такі структури, які вживаються для уточнення, доповнення, роз'яснення предметного змісту речення або введення додаткового змісту та інформації до його структури.

Варто розрізняти два кола явищ, до яких застосовується термін “вставленість”: 1) факти письмового мовлення, у яких визначальну функцію відіграє пунктуація; 2) факти, у яких визначальну роль відіграє синтаксична структура. Ці факти збігаються тільки частково. Щодо першого, то вставлена конструкція – це будь-яка частина тексту, вміщена у дужки. Структурно це може бути слово, словосполучення, речення: *Дві армії – (може, католицька Ліга й протестантська Унія?!) – зчепилися в кривавій розправі* (М.Шлемкевич). За другим тлумаченням терміна, вставлення – це частина висловлення, особливим способом співвіднесена з іншими його частинами (на письмі позначена дужками або тире): а) синтаксично ізольована частина – слово, група слів або речення, граматично не пов'язані з основним реченням: *Батько (йому уже було десь за сорок, він одружився вдруге) здогадався нарешті перевести сина в іншу гімназію* (О.Слісаренко); б) предикативна конструкція, що вставляється в

речення за допомогою сполучника особливим способом (є всі підстави такі факти відносити до псевдоскладного речення, оскільки друга предикативна частина поєднується з першою опосередковано): *Перший (як я потім встановив) був великим товаришем начальника застави (М.Хвильовий)*. Всі різновиди вставлених конструкцій об'єднуються на функціональній основі. З погляду структури речення, вставлення – це такий компонент речення, який не включений в позиційну і синтаксичну структуру речення, тобто позбавлений ознак члена речення, його не можна визначити ні на основі підрядних, ні на основі сурядних реченнєвих зв'язків. Це вставлення конструктивного типу і його ознакою виступає неможливість зняття дужок або тире: *Він “товариський” (в сенсі отарнім) і “реаліст” (цебто опуртуніст, “леєстровик”), не терпить гострих противенств між своїм Я й оточенням, жодного засадничого відношення до нього, ні трагічного конфлікту (Д.Донцов)*.

Найхарактернішими для вставлень виступають такі функції:

- 1) пояснювально-уточнювальна (повторне найменування, конкретизація),
- 2) причиново-мотиваційна, 3) довідково-відправна, 4) конкретизувальна (модально-оцінна).

Звертання, його статус і функції

Звертання – це слово (або сполучення слів), яке називає того, до кого або до чого звернене мовлення. Воно має форму кличного або омонімічного називного відмінка і вимовляється з особливою, кличною інтонацією: *Швидко, швидко ми побачимось, Рідна матінко моя...*(О.Олесь). Основна функція звертання – спонукати співрозмовника слухати, спонукати його до спілкування, тому як звертання часто вживаються імена, прізвища і под. Коли звертання перестає називати конкретну особу або предмет, то воно трансформується у вставне модальне слово або навіть у вигук: *Ну, що ж нехай, не первина, ми звикли, брат, – на те війна...*(А.Малишко). “Звертання вважають реченням-звертанням, коли воно стосується висловлення загалом і не входить до складу окремого речення.

Залежно від того, чи мовець просто виокремлює адресата з-поміж інших осіб, чи називає особу з особливою інтонацією, чи хоче підкреслити соціальний статус, вікові особливості або рангові відношення тієї особи, до якої звертається, звертання виконує три функції: **номінативно-контактну, етикетну, вокативну.**

Номінативно-контактна функція є не метою, а способом адресації. За допомогою цієї функції мовець виокремлює адресата з-поміж інших осіб, напр.:
- *Що діяти, мамко? (І. Франко).*

Виступаючи як один із засобів мовного контакту, звертання підкреслює комунікативну і логіко-інформативну спрямованість висловлення.

Звертання в етикетній функції - це власна назва. Вибір етикетної форми мотивується різними чинниками: ранговими відношеннями комунікативів, їх соціальним статусом, віковими особливостями, ступінню знайомства співрозмовників, характером їх взаємовідношень, напр.:

- *Боже ти мій, невже таке могло статися? (І. Франко);*

- *Братику, я тебе бачу наскрізь. (І. Франко);*

Вокативна функція є первинною і однією з основних ознак звертання. Це заклик, власне клична функція, коли називають адресата мови, щоб привернути його увагу, викликати реакцію, напр.: **Оксано! Оксано! Вернись...** (І. Карпенко-Карий).

Речення може ускладнюватися **частками**, напр.: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу!* (Леся Українка).

Опорні схеми

<http://surl.li/hxwet>

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Відокремлений додаток ужито в реченні

А) Замість єднання та братерства між двома народами, єзуїти в колегіях посіяли пекельну ненависть та ворогування (І. Нечуй-Левицький).

Б) Пилип просив, щоб мельник розрахувався з ним, нагадавши домову, що працюватиме, скільки сам захоче ... (Ю. Мушкетик).

В) Я знаю село, повірте, зовсім не з книг та викривлених фільмів, з яких ніколи правди не дізнаєшся (О. Чорногуз).

Г) Людям, по-справжньому одержимим історією, щастить почути від мудрої Клію розповіді про нерозгадані таємниці (В. Смолій).

2. Простим є речення:

А) А тим часом місяць пливе оглядати і небо, і зорі, і землю, і море (Т. Шевченко).

Б) Кожному призначена межа, де порветься тихою струною муками натягнута душа (В. Симоненко).

В) Вчення просвітництва всесильне, бо воно вірне (В. Терентьєва).

Г) А сум, що котиться щоками, спадає у вранішню росу (В. Крищенко).

Д) В маєтку є економка, що досить справно, хоч і не зовсім дієтично, годує гостя, та ще якась далека стара родичка Чикаленкова, що заступає господарів (Л. Смілянський).

3. У якому рядку всі названі слова та словосполучення у ролі вставних виражають вірогідність повідомлюваного?

А) без сумніву, скажімо, головним чином, на жаль;

Б) безперечно, як кажуть, можливо, чого доброго;

В) признатися, так би мовити, напевно, по суті справи;

Г) здавалося б, слід гадати, як звичайно, правда.

4. У якому рядку наявні однорідні члени речення?

А) Радість в теплих долонях в дім принесу, принесу (О. Чубачівна).

Б) Ніч була, але тиха (І. Нечуй-Левицький).

В) Ліс зустрів мене, як друга, Горлиць теплим воркуванням, Пізнім дзвоном солов'їним, Ніжним голосом зозулі, Вогким одудів гуканням, Круглим циканням дроздів (М. Рильський).

Г) Дорога то спускалась униз, то знов підіймалась угору (П.Куліш).

5. У поняття синтаксичної однорідності членів речення входить тотожність синтаксичної функції, однакове морфологічне вираження.

Перевірити себе

А) Так

Б) Ні

<http://surl.li/erxza>

Завдання 1

З сучасної художньої літератури випишіть речення, які б відповідали таким структурним схемам. Рекомендуємо скористатись корпусом української мови на лінгвістичному порталі «Мова. Інфо».

1. N_n^1 зватися / називатися N_n^2 ; 2. N_n^1 звати / називати N_n^2 ; 3. *моє / її / його ім'я* – N_n^2 ; 4. $Pron_n - N_n$; 5. *То / це* – N_n ; 6. *Прондеіс* $N_n^1 - N_n^2$; 7. $N_n - N_n$ [determ. pos.] ; 8. N_n^1 у N_n^8 N_n^i ; 9. $N_n^1 - N_n^i$ + determ. kwant.

<http://surl.li/ephpi>

Завдання 2

Підкресліть однорідні члени. Визначте засоби поєднання однорідних членів речення, їхні синтаксичні функції та частиномовне вираження.

1. Вона посміхалася гордовито й зачудовано (Ю. Мушкетик). 2. Сьогодні можна не читати книжок, не дивитися телевізора, не зустрічатися з людьми (Г. Пагутяк). 3. Обрії були заставлені сизими, фіалковими, синіми пасмами гір та гребенястих лісів (І. Багрянний). 4. Почувався незвично у просторій сільській хаті, кімнаті з великим люстром, книжками, квітами, всілякими, як казали в минулому столітті, поетичним дріб'язком (Г. Пагутяк). 5. Григій Тютюнник прийшов до читачів своїх чесно, надійно, надовго (О. Гончар). 6. Ставши на старому валу, можна побачити більшість чернігівських церков: соборну

Преображення Господнього, Архістратиґа Михаїла, Чудотворця Миколи, Богоявлення Господнього, Святої Великомучениці Катерини та Воздвиження Животворного Хреста, Стрітєння Господнього, Вознесіння Господнього, Жонмироносиць (Ю. Мушкетик).

Завдання 3

Підкресліть члени речення. Виконайте повний синтаксичний розбір наведених речень.

1. Ще нетямущих блискавки товчуть, Та простір міниться, жолобиться, тече (Е. Андїєвська). 2. Від цих людей била жива сила, енерґія й живодайна радість (О. Досвітній). 3. Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі (М. Міхновський). 4. Всі скарбницькі горниці блищали, лисніли, світились без сонця, неначе скрізь були розсипані по скарбах проміння сонця (І. Нечуй-Левицький). 5. Замкнувши за собою двері, виходжу на берег моєї річки з пагорбами, вкритими дивовижним молочаєм, хмарками цупкого чебрецю, золотими деревцями звіробою (Г. Пагутяк).

Завдання 4

У наведених реченнях підкресліть члени речення, поясніть розділові знаки між означеннями.

1. І дух доби – тяжкий, несвіжий подих Із гнилозубих електронних дір –Женуть до мене в цифровім режимі (О. Забужко). 2. Щороку він приїздить до матері саме такий: свіжий, підтягнутий, тропічними зливами скупаний (О. Гончар). 3. Тут юність твоя – дискотечна, джинса́ста й тривожна –Природньою смертю сконала, не знати й коли (О. Забужко). 4. П'яніючи отруйним чадом ночей сріблєстих і гірких, дивлюся в місяця свічадо крізь шибку повну світляних холодних синіх і тремких далеких відблисків світів, що кинуті у тьму горять самітні горді золоті немов знаків санскритських ряд, які прадавнім сном дзвенять і перешіптують із дна загубленого в морок дня слова старої ворожби в ім'я землі, в ім'я вогню (Б.-І. Антонич).

Завдання 5

Підкресліть члени речення, виділяючи однорідні обставини, поясніть розділові знаки.

1. Все глибше й глибше – в яму, у надір... (О. Забужко) 2. Пальці востанне шарпнуться в пошуках авторучки – Вже застигаючи, роблячись вже не моїми...(О. Забужко) 3. Лиш небо гуде неокрає, та сім'я журавлина на крилах весну підймає, та ясними ночами зорі світять мечами на Дону, на Дніпрі, на Дунаї (А. Малишко). 4. Мисливець-розвідник залишається на місці, подає сигнальний посвист раз, удруге, утретє (П. Воронько). 5. Скрізь червоно: на небі, і на узгір'ях, і на горі (Марко Вовчок).

Завдання 6

Підготуйте інфорграфіку, яка відобразить, які члени *Canva* речення не слід відносити до однорідних. Відповідь прокоментуйте. Радимо перейти за QR-кодом та скористатись графічний редактором «Canva».

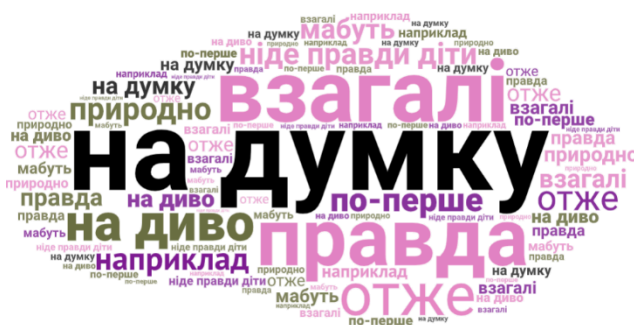

<https://www.canva.com/>

Завдання 7

Уважно розгляньте хмарину слів. Розподіліть вставні слова за значенням, за походженням, складіть з ними речення

<http://surl.li/hxyzf>

Завдання 8

Складіть речення з омонімічними вставними словами і членами речення: можливо, звичайно, на щастя, здається, безперечно, кажуть, навпаки, значить. Прокоментуйте свою відповідь.

Завдання 9

Підкресліть члени речення, поставте розділові знаки, виділіть вставні слова, вставні конструкції, поясніть їхнє походження та розділові знаки.

1. То я сподіваюся що буду мати вашу книжку (Ю. Андрухович). 2. Кажуть саме за такого моменту якось проходив коридором Перший то так і завмер на місці нашорошивши вуха (В. Шкляр). 3. Певно Господь так володіє усіма нашими молитвами жодної не потривоживши (Г. Пагутяк). 4. Мабуть таке ж небо в космосі: чорне, непривітне, і мабуть так само має в собі щось затаєно-грізне (О. Гончар). 5. Еге ж уявіть собі сидить наприкінці дня втомлена від інформації з якимось до краю напруженим глибинним нервом людина (О. Палійчук).

Завдання 10

Підкресліть члени речення, прокоментуйте синтаксичну функцію порівняльних зворотів.

1. І, як і діти, люди минулого завжди здаються нам наївними – в усьому, від костюмів і зачісок до способу думання й почування (О. Забужко). 2. Той походжав, як півень, той начищав уже вкотре рушницю, ще хтось мугикав-насвистував, а той сидів непорушно – тільки очі горіли лихим вогнем (В. Шкляр). 3. Він підкинув праву руку й пробив кулею хоробре комротівське серце, як картоплю (Ю. Яновський). 4. І мені на мить робиться майже боляче, до гарячого стиску в сонячному сплетінні, од безглуздох, ретроспективою, підліткових ревнощів, так, ніби й мене ця висвітлена тобою картинка враз скидає, як з драбини, на яких двадцять років униз, і я прикипаю там до парти, не в змозі відвести очей від найнедосяжнішого хлопчика в класі, а ти на мене не дивишся, – ти мене-тодішньої, в прищах, як в зірках, і з відмінницькою ріденькою кіскою через плече (О. Забужко). 5. Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мудей став як укопаний (В. Шкляр).

Завдання 11

Підкресліть члени речення, розставте та прокоментуйте розділові знаки при звертаннях. Охарактеризуйте звертання за морфологічним вираженням, за будовою, за місцем у структурі речення.

1. То як Вороне ти ще на припоні? (В. Шкляр). 2. Не знаю чи будеш ти зоре світить для мене весь мій вік чи незабаром зайдеш для мене навіки? (І. Нечуй-Левицький). 3. Любове світла Чорна моя муко і радосте безрадісна моя Бери мене у материнські руки (В. Симоненко). 3. Потім, затиснувши в кулаку як речовий доказ, білу пелюстку поїду і здамся в міліцію адже це по дорозі адже ми туди якраз і їдемо мій коханий докторе Ватсоне (В. Шкляр). 4. Дякую Києве таким ти залишаєшся донині (Ю. Андрухович). 5. Одягни й ти Іване козацького кунтуша (Ю. Мушкетик).

Завдання 12

Напишіть допис на тему «Про що думають сучасні студеним», у якому б було три речення з відокремленими додатками у поєднанні з прийменниками: зокрема, щодо, за винятком.

Завдання 13

З сучасної художньої літератури підберіть речення, структура яких ускладнена: а) відокремленим присубстантивним поширювачем означального типу (дієприкметниковим зворотом); б) однорідними поширювачами обставинного типу); в) сурядним рядом звертань; г) уточнювальним відокремленим членом обставинного значення (детермінант причини; г) приєднувальною конструкцією. Представте інформацію як ментальну карту.

Завдання 14

Виконайте синтаксичний розбір простих ускладнених речень.

1. А я – не борець, не трибун, не оратор (О. Ірванець). 3. Тієї весни багато хто ходив нечуваними маршрутами і переносив неймовірні чутки (Т. Прохасько). 2. Одягає своє пошарпане, але колись страшенно модне бордове демісезонне пальто «джерсі» (Т. Малярчук). 5. Я знав, що моїх найбезпосередніших предків – діда і бабцю – можна побачити як ровесників

Антонича (Ю. Андрухович). 6. Хай це, можливо, і не найсуттєвіше, але ти, дитино, покликана захищати своїми долоньками крихітну свічку букви «ї» (І. Малкович). 7. Скількох ти задавив на своєму віку, автобусе? (Г. Пагутяк).

Радимо перейти за QR-кодом та переглянути допоміжний матеріал, щоб ознайомитися із зразком розбору простого ускладненого речення.

<http://surl.li/hybse>

Запитання для самоперевірки

1. Висвітлити характерні риси простого ускладненого речення.
2. Визначити поняття ряду, сурядності, однорідності.
3. Дослідити типи формального та семантичного укладення простого речення.
4. Охарактеризувати статус однорідних присудків у мовознавчій літературі.
5. Назвати основні типи реченнєвомодифікаційного синтаксичного зв'язку.
6. Проаналізувати типи смислових відношень між однорідними членами речення.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

РОЗДІЛ 4. СИНТАКСИС СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

4.1. Складносурядне речення

План

1. Поняття про складносурядне речення, його структура та місце в системі мови.
2. Засоби організації складносурядних речень як цілісної структури.
3. Сурядні сполучники як один із засобів вираження синтаксичних і смислових відношень між компонентами складносурядного речення.
4. Смислові відношення між частинами складносурядного речення: єднальні, зіставні, протиставні, обмежувальні, приєднувальні, пояснювальні, розділові й градаційні.
5. Синонімія й омонімія сполучників сурядності.
6. Особливості пунктуації на межі частин складносурядного речення.

Ключові слова: складносурядне речення, єднальні, зіставні, протиставні, обмежувальні, приєднувальні, пояснювальні, розділові й градаційні відношення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви . Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с. 1.
3. Вінтонів М. О. Динаміка методів і напрямів синтаксичного аналізу речень. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип.33, том 1. 2020. С. 145 – 150
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
2. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
4. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.

Теоретичний блок

Складносурядні речення як окремий тип складних речень здавна поділяли на різновиди залежно від специфіки відображуваного в них зв'язку. Як зазначає О.В. Мельничук, «вже досить рано в праслов'янській мові оформились три різновиди складносурядних конструкцій, які характеризувалися відповідно трьома різновидами властивого їм сурядного зв'язку: єднального, зіставно-протиставного й розділового» (Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наук. думка, 1966. С. 196).

За цим же принципом будувалася класифікація складносурядних речень і в граматичних системах інших слов'янських мов. Проте виділювані в різних слов'янських граматиках розряди не зовсім збігаються. Так, у чеській граматиці, окрім традиційних трьох розрядів (єднальні, протиставні й розділові), виокремлюють ще три – градаційні, результативні, обґрунтування і пояснення.

Поряд з цією класифікацією наявні й інші. Так, І.Р. Вихованець відповідно до семантико-синтаксичних відношень між сурядними частинами виділяє дев'ять основних семантичних типів складносурядних речень: часові, зіставні, протиставні, розділові, приєднувальні, градаційні, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові й обмежувальні (Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. С. 310-312).

За особливостями будови й граматичного значення *єднальні* складносурядні речення традиційно поділяють на складносурядні речення однорідного складу й складносурядні речення неоднорідного складу. Предикативні частини складносурядних речень однорідного складу з'єднуються сполучниками *і, та, ні...ні...* і виражають єднально-перелічувальні відношення: *Над ними по стінах потворяться великі переламані тіні, і вони здаються нині Євмену теж кістлявими* (М. Стельмах); *На небі з хмар творилися темні хащі лісів, і в їхньому русі і розвої вчувалась хода весни* (М. Стельмах); *От і минулась косовиця, та й заходить жнивовиця* (М. Стельмах). У таких єднальних складносурядних реченнях нерідко вживається спільний другорядний член: *В церкві самі гасли свічі і падали столітні боги* (М. Стельмах).

Складносурядні єднальні речення однорідного складу можуть мати у своєму складі три й більше предикативні частини: *У неї і насіння вдосталь, і парники вже зеленіють, і найраніше помідори та огірки родять* (М. Стельмах).

Сполучники *і, й, та* (в значенні *і*) можуть також виконувати приєднувальну функцію: *Лише вози новобранців невпинно клекотіли виметеними трактами на Каховку, та бився десь у хмаровищах проти вітру самотній Мурашко, та дзвеніли в багатотисячнім селянськiм натовпі біля степового колодязя юні, чисті альти й дисканти, посилаючи свої бунтівливі псалми високому, безсаяйному сонцю* (О. Гончар).

Складносурядні речення неоднорідного складу становлять поєднання двох сурядних компонентів, що є неоднорідними за семантикою. Найчастіше при цьому вживаються сполучники *і, та* (в значенні *і*), *також, теж*, що виражають єднально-поширювальні, єднально-результативні та інші відношення. При цьому єднально-поширювальні відношення характеризуються відносною смисловою підпорядкованістю другої частини першій: *Мертві очі линів тупо дивились на Безбородька, і ця ж тупість була в погляді Мирона Шавули* (М. Стельмах); *Вона підважує ворітця, і в них прокидається чайне кизикання* (М. Стельмах); *Гнів у Марка вже почав процахати, і в цій історії він зараз уже бачив і смішне* (М. Стельмах). У єднально-результативних

складносурядних реченнях зі сполучником *і* друга частина виражає результат, наслідок, висновок, що є похідним першої сурядної частини. Останнє посилюється вжитком займенникових прислівників типу *тому* або вставних елементів *значить, варто* та ін.: *У наш вік у кожного по горло власної роботи, і тому ніхто не має часу розбиратися в скромності якогось індивідуума* (М.Стельмах); *Валка наблизилась до пожарища, і тепер тяжко заревіла худоба, боячись підійти до вогню* (М.Стельмах).

Складносурядні речення, сурядні частини яких з'єднані сполучником *і*, можуть виражати також умовно-наслідкові й причиново-наслідкові відношення, що зумовлюється особливостями лексичного наповнення з'єднаних частин: *Оце десь незабаром і журавлі принесуть на крилах тепло, і тоді люди вийдуть сіяти овес та ячмінь* (М. Стельмах). *Блиснула блискавка, і на калиновий вітер упали перші краплини дощу* (М. Стельмах).

Щодо **зіставних та протиставних** складносурядних речень, то тривалий час на складносурядні зіставні речення не зверталось достатньо уваги, зокрема не виокремлювали з-поміж протиставних речень. Потребу вести мову не про протиставні, а про зіставно-протиставні речення аргументував А.П. Грищенко, який довів, що зіставні речення мають своєрідний зміст, внутрішню будову, позиційну пов'язаність і видо-часові форми присудків (Грищенко А.П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наук. думка, 1969. С. 97).

У сучасній лінгвоукраїністиці виокремлюють такі різновиди зіставлення: а) **власне зіставлення**, в основі якого перебуває встановлення відмінностей між зіставлюваними предметами і явищами; б) окремим випадком зіставлення є **протиставлення**, в основі якого перебуває не відмінність, а протилежність предикатів, що визначають суб'єкти (протиставлення в таких випадках підсилюється наявністю антонімів, тобто лексичною стороною речень); в) **зіставлення** складових частин складносурядного речення в цілому і вираження при цьому відношення невідповідності.

Речення з **протиставними** відношеннями (сполучники *але, та* (в значенні *але*), *зате, проте, однак* та ін.) виражають різноманітні види протиставної семантики: 1) протиставно-обмежувальної, 2) протиставно-допустової, 3) протиставно-компенсувальної і под.

У **протиставно-обмежувальних** реченнях (сполучники *але, однак*) повідомляється про такі події, друга з яких обмежує кількісний і якісний вияв першої або уточнює її, заперечуючи в чомусь її зміст: *Уже кілька разів хотів ударити по самотніх мотоциклістах, але не вистачило сміливості застрочити серед білого дня на битім шляху* (М. Стельмах).

У складносурядних реченнях із **протиставно-допустовою** семантикою (сполучники *але, однак*) саме протиставне значення ускладнюється значенням допустовості; друга частина таких речень містить повідомлення, протилежне тому, що могло б впливати із змісту першої складової частин: *План нападу на бургомістра вистигає в усіх деталях, але Дмитро не відчуває ніякого внутрішнього задоволення* (М. Стельмах); *Які тільки хуртечі не падали на неї, та не вибили з неї ні людяності, ні гордості* (М. Стельмах).

У складносурядних реченнях із **протиставно-компенсувальною** семантикою (сполучники *зате, але* й под.) певне явище розглядається в різних аспектах, при цьому один з них кваліфікується найчастіше негативно, а другий – позитивно: *Нічого не міг відповісти Турові, але цей день ще більше зблизив його з молодим комісаром* (М. Стельмах).

Стосовно **розділових** складносурядних речень, то вони становлять у сучасній українській мові цілком виразний, відмінний від інших тип складного речення. Розділові відношення відрізняються від єднальних, зіставних і протиставних тим, що вони виражають виключення або чергування подій, явищ, тому здавна розділові речення поділялися на два типи – із значенням *виключення і чергування*.

Відношення взаємовиключення виражаються за допомогою сполучників *або, чи, не то...не то, чи то...чи то*. Сполучники *або, чи* можуть бути повторюваними. Вони вказують, що зміст першої, другої та наступної частин

виключають одна одну: *Чи воно випадково прибилося до залізних гробниць, чи на пагорку біля них легше було добратися до солодкої озимини?* (М. Стельмах).

У розділових складносурядних реченнях, що охоплюють відношення взаємовиключення, наявність реалізації однієї дії передбачає відсутність вияву іншої: *Або вільний вітер пронесеться, або мороз ударить* (М. Вовчок).

У реченнях із семантикою чергування (сполучник *то...то*) ідеться про події в різних часових планах, тобто такі, які чергуються: [*– Це як коли*]: *то ми їх б'ємо, то вони нас, то вони дряпають від нас, то ми...перезабазуємося.* [*Головне ж – остаточний результат!*] (М. Стельмах).

Неоднозначно в сучасній лінгвістиці кваліфікуються **приєднувальні** складносурядні речення.

Складносурядні речення з приєднувальними сполучниками характеризуються тим, що в них друга частина виникає як щось додаткове до першої. Додатковий характер та інтонаційна своєрідність приєднувальної конструкції (перед сполучником наявна пауза, що відображається крапкою з комою або тире) витворюється завдяки приєднанню конструкції, зміст якої не впливає зі смислового тла першої предикативної частини. Приєднувальний характер таких частин зумовлює іноді зміну сурядними сполучниками свого основного значення, що часто супроводжується додаванням часток, прислівників, займенників: *Ти ж учився в університеті, та й голова в тебе не заплішена* (М. Стельмах).

Градаційні складносурядні речення. Підставою для виокремлення цього різновиду було особливе значення цих речень – вказівка на наростання якихось подій чи явищ і особливі градаційні сполучники *не тільки... але, не лише ... а й, не лише... але й* та інші, напр.: *У жовтні не тільки йдуть холодні дощі, але навіть може випасти перший сніг.*

Складносурядні речення **відкритої** структури – це речення з незамкненими рядами, що складаються з двох і більше частин, при цьому кількість цих частин завжди потенційно може бути продовжена: *Ваші рожі привезла я додому, і вони завмирають на моїм столі* (О. Кобилянська);

Складносурядні речення **закритої** структури – це речення із замкненими смисловими рядами; завжди складаються з двох частин і не допускають включення третьої, напр.: *Посеред лісу потрапили на незібраний, перетолочений клин жита, хотіли перейти взбрід, але потім одумалися й пішли збоку* (Є. Гуцало).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Складносурядними є всі речення, окрім
  - А) Вже всі заснули, і тільки Андрій все думав про Катерину (І. Багрянний).
  - Б) Під Києвом стоять печеніги, тобто кожного дня вони можуть з'явитися і біля Будутина (С. Скляренко).
  - В) Волин обійняв її, і п'янка млість заструменіла в його тілі (Ю. Покальчук).
  - Г) Може, я вже й занадто напускаю туманів про своїх колегіантів, було ж бо серед них чимало люду розважливого відданого науці... (Ю. Мушкетик).
2. Складносурядне речення можна утворити, якщо до фрагмента «Намагайтеся планувати свій час між повсякденними справами...» додати
  - А) щоб не загубитися в потоці буденних нудних справ.
  - Б) це дозволить виконувати все своєчасно.
  - В) і чимало завдань можна буде зробити набагато швидше.
  - Г) які зазвичай здаються рутинними та нецікавими.
3. Правильно розставлено розділові знаки в усіх варіантах, окрім
  - А) Нам тільки випити б чаю, Тим більше – є сухарі (А. Малишко).
  - Б) Усе нове колись було старим, а все старе, пишається в модерні (І. Жиленко).
  - В) Місяць був красень, і день видався гожий (Ю. Покальчук).
  - Г) Писар Виговський сидів над листами поточними, тобто він справу важливу мав (Л. Костенко).
4. Укажіть складносурядне речення, між частинами якого треба поставити тире (розділові знаки пропущено).
  - А) Хлопче сьогодні в мене дуже хороший настрій і вам не вдасться його зіпсувати (Т. Малярчук).

Б) А ти прийшла і серце розцвіло (В. Сосюра).

Перевірити себе

В) То вітер гонить хмари пелехаті то сонце не виходить на поклін (Л. Костенко).

Г) Повітря медом лине в груди і грає зорями блакить (В. Сосюра).

<http://surl.li/ilbjv>

Завдання 1

1.1 Серед поданих речень визначте, які з них є прості ускладнені, а які складносурядні.

1. Запливти – і цяточкою стати (Л. Костенко). 2. Господаря, як завжди, не було, однак це вже нікого з присутніх не дивувало (Ю. Андрухович). 3. За кілька кроків від себе я побачив дорідну, немолоду, але ще не зовсім зів’ялу красиву жінку в дорогому парчевому кораблику, зі складеними на грудях руками (Ю. Мушкетик). 4. О третій ранку можна було сходити на новий фільм, приміром, Антоніоні, після чого повернутися до кафе (Ю. Андрухович). 5. Під Києвом стоять печеніги, тобто кожного дня вони можуть з’явитися і біля Будутина (С. Скляренко). 6. Танцюй собі, лиш пальчика не вріж (Л. Костенко).

1.2 Підготуйте онлайнову карту знань за допомогою (Mindomo, Canva), яка б пояснювала особливості складносурядних речень та їх місце в системі мови.

Завдання 2

Розгляньте хмару слів. Придумайте по два речення зі запропонованими сполучниками, де б в одному реченні сполучник поєднував однорідні члени речення, а в другому – частини складносурядного речення.

Завдання 3

Визначте засоби організації складносурядного речення як цілісної структури.

1. Господаря, як завжди, не було, однак це вже нікого з присутніх не дивувало (Ю. Андрухович). 2. Вони пішли на фронт добровольцями, і притому в їх серцях горіла жага до помсти (О. Довженко). 3. Усе нове колись було старим, а все старе - пишається в модерні (І. Жиленко). 4. Не лише вона займала його думки, а й зовсім незнайомі жінки постійно перебували в його голові (Г. Тютюнник). 5. Хлопче, сьогодні в мене дуже хороший настрій, і вам не вдасться його зіпсувати (Т. Малярчук). 6. Під Києвом стоять печеніги, тобто кожного дня вони можуть з'явитися і біля Будутина (С. Скляренко).

Завдання 4

Розставте розділові знаки в складносурядному реченні. Відповідь обґрунтуйте. Визначте типи і підтипи смислових відношень між частинами складносурядного речення.

1. Не тільки тінь була від столу і до печі але й лампадка тінь кидала навкруги (Л. Костенко). 2. Випав сніг і все навколо повеселішало (Г. Тютюнник). 3. Мить і в політ! (Н. Позняк). 4. То малий проколов ногу сухою гілкою наступивши босо то перекинувся казан із кашею то довелося перев'язати і перетягувати в'юки з хатнім скарбом (Ю. Покальчук). 5. Десь коні ржуть і глухо грають сурми (Л. Костенко). 6. Дідо був дуже лагідним і добрим до мене але його натура була вибуховою (Т. Прохасько). 6. Минула ніч і сонце білогриве несе на тросі огняному день (В. Симоненко). 7. Улітку в містечку збирали вишні, сливи та яблука, і тоді пахло на базарах забутою старовиною (М. Хвильовий).

Завдання 5

Добудуйте складносурядні речення з максимально можливою кількістю смислових відношень. Визначте смислові відношення і тип структури.

Завдання 6

Придумайте речення за поданими схемами.

[ ], зате [ ]	протиставно-компенсаційні відношення
[ ], і [ ], і [ ]	єднальні відношення (послідовність)
[ ], тобто [ ]	пояснювальні відношення
[ ], але й [ ]	градаційні відношення
[ ], і [ ]	причинно-наслідкові відношення
[ ], або [ ], або [ ]	розділові відношення (взаємовиключення)

Завдання 7

7.1 Вставте пропущені сполучники. Зробіть висновки про синонімію та омонімію сполучників сурядності.

1. Губи ясніли посмішкою, ... ніс задиркувато стирчав угору (В. Симоненко). 2. Волин обійняв її, ... п'янка млість заструменіла в його тілі (Ю. Покальчук). 3. Андрій жартував, ... серце його повнилося смутком (Ю. Мушкетик). 4. Усе умре – ... не умре підсніжник, Задивлений у небо в сніжний час (Т. Мельничук).

7.2 Дослідіть синтаксичні особливості текстів одного з сучасних письменників (С. Жадан, О. Забужко, А. Кокотюха, Т. Прохасько, В. Шкляр). На основі аналізу підготуйте проєкт (презентація, колаж, карта знань) на тему «Синонімія й омонімія сполучників сурядності у творчості митця».

Завдання 8

Виконайте повний синтаксичний розбір речень.

1. То вітер гонить хмари пелехаті, то сонце не виходить на поклін (Л. Костенко). 2. Ось небо розімкнуло жмені, Злетіли жайворонки з них, А півням змалював гребені Збиточний ранок-чарівник (Віра Вовк). 3. Він почекав Леу під їхнім уже звичним деревом, і вона повела його до гурту (Ю. Покальчук). 4. Інші гадзиньки відмовляють своїх гадзів брати до рук

рушницю, а вона ні (М. Матіос). 5. Бій тривав всю ніч, зате на ранок болгарські вої склали зброю (С. Скляренко).

Радимо перейти за QR-кодом та переглянути допоміжний матеріал, щоб ознайомитися із зразком розбору складносурядного речення.

<http://surl.li/iljdt>

Запитання для самоперевірки

1. Дослідити основні засоби зв'язку сурядних частин.
2. Проаналізувати поняття формально-елементарне / неелементарне, семантично-елементарне / неелементарне речення.
3. Схарактеризувати основні типи смислових відношень у складносурядному реченні.
4. Які смислові відношення в межах складносурядного речення виокремлюють у шкільній та вишівській практиках?

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

4.2. Складнопірядне речення

План

1. Поняття про складнопірядне речення.
2. Особливості синтаксичного зв'язку у складнопірядних реченнях.
3. Основні принципи класифікації складнопірядних речень:
  - а) формально-граматична класифікація складнопірядних речень;
  - б) критерії розмежування сполучників і сполучних слів.

Ключові слова: формально-граматичний тип, логіко-граматичний тип, структурно-семантичний тип.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
2. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.

Теоретичний блок

Формально-граматична класифікація

Формально-граматична класифікація ґрунтована на засобах зв'язку між головною та підрядною частинами. Основи цієї класифікації закладено на початку ХХ ст. у працях Л. А. Булаховського та ін. Її прихильники в складі складнопідрядних речень розрізняли речення із сполучними словами (відносні речення) і речення зі сполучниками (сполучникова підрядність). Подальший аналіз при цьому ґрунтований на зазначених вихідних позиціях, у зв'язку з цим з-поміж речень із сполучними словами вирізняються ті чи ті смислові підтипи.

Це є також основою для визначення функціонального навантаження сполучного елемента і для детальної їх класифікації.

Отже, за формально-граматичною класифікацією складнопідрядні речення поділяють на два типи: **речення відносного підпорядкування, речення невідносного підпорядкування.**

Відносного підпорядкування – підрядна частина з головною поєднана за допомогою сполучного слова, напр.: *Льоліка, схоже, напружувала необхідність їхати кудись із братом, який його щільно контролював і не хотів відпускати від себе ні на мить* (С. Жадан).

Невідносного підпорядкування – підрядна частина з головною поєднана за допомогою сполучника, напр.: *Сказав, що не повернеться* (С. Жадан).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Складнопідрядним є речення

А) Десь лютують епідемії, шторми ревуть, розтросуючи кораблі, а тут така тиша, така сліпучість (О. Гончар).

Б) Десь коні ржуть і глухо грають сурми (Л. Костенко).

В) Яблуні в саду росли невисокі, але вони були розлогі і завжди щедро плодоносили (В. Габор).

Г) З'ясую стисло свідкам звинувачення, щоб не збивали суд на манівці (Л. Костенко).

2. Яке з наведених речень є складнопідрядним із з'ясувальною частиною?

А) Я знаю: кожній дитині потрібна ласкава увага батьків (В. Сухомлинський).

Б) Поглянь, уся земля тремтить в палких обіймах ночі (О. Олесь).

В) Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спориші (Л. Костенко).

Г) Груша стара не може ніяк збагнути, чому ж тепер така довга осінь? (В. Китайгородська).

3. Знайдіть складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною.

- А) Я буду на світі, допоки незнане світло в обличчі твоєму світить (Д.Павличко).
- Б) Ноги самі принесли його на те місце, де восени мав розмову з самим собою (І. Вільде).
- В) Не говори печальними очима те, що бояться вимовить слова (Л. Костенко).
- Г) Лист виявився не таким, на який сподівалась (О. Гончар).

4. Знайдіть складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною.

- А) Мені здається, що пейзажі у нас на Україні якоїсь приголомшливої краси і величі (Ю. Яновський).
- Б) А справжня слава – це прекрасна жінка, що на могилу квіти принесе (Л. Костенко).
- В) Що для безсмертя народилось, Від зброї смертних не умре (М. Рильський).
- Г) Груша стара не може ніяк збагнути, чому ж тепер така довга осінь? (В. Китайгородська).

Перевірити себе

<http://surl.li/ilxex>

Завдання 1

Визначте засоби організації складнопідрядного речення як цілісної структури.

1. Недаремне називаю той дім мертвим, бо його вже й справді на землі біля тієї гори й дороги й біля невеличкої річечки, що тече вниз, густо засипаної каменем і зарослої зіллям, нема (В. Шевчук). Ми перейшли по льоду Бистрицю, що добігала до Дністра, який полишився від нас ліворуч...(Р. Іваничук).

3. Блажен, хто світить вікна і хто уміє ждати (І. Жиленко). 4. З'ясуо стисло свідкам звинувачення, щоб не збивали суд на манівці (Л. Костенко). 5. Із чорного дощаного перекриття, що служило стелею, лякливими почварами звисали цілі батоги за давненого павутиння, яке біліло вночі мерцями й тягнуло свої потворні лаписька до начисто розбитої Северини (М. Матіос). 6. Чужинці й

Мирон із Йосафатом стояли закам'янілі, бо таку жорстокість важко було осмислити... (Р. Іваничук).

Завдання 2

У поданих складнопідрядних реченнях з'ясуйте, в яких із них підрядна частина поєднана з головною прислівним зв'язком, а в яких детермінантним.

1. Вчорашнє – ніби сон, що випурхнув з очей (В. Симоненко). 2. Тюремник вніс у вузлику одягу, щоб я назавтра в чисте одяглась (Л. Костенко). 3. Він уже кілька разів прокручував у своїй голові, як учора вранці вирушив по крамницях (Ю. Винничук). 4. Здалеку хтось міг би побачити, як я дотикаюся хмар (Г. Пагутяк). 5. Це було на острові Цейлоні, де цвітуть веселкою гаї (В. Сосюра). 6. Сумніваюся, щоб ви прочитали більше, ніж десять книжок (Т. Малярчук). 7. Волин зібрав рештки своїх сил і піднісся вгору якраз тоді, коли вовкулака стрибнув на нього (Ю. Покальчук).

Завдання 3

З поданих речень вишиїть займенниково- та прислівнокореляційні складнопідрядні речення.

1. Не так ті кулі козаку страшні, як це щоденне пекло метушні (Л. Костенко). 2. Любити жінку — відкривати світ, де святом зацвітає все буденне (М. Сингаївський). 3. Серед тих, хто пішки ходить, теж люди різні є: і безкрилі, і крилаті! (О. Гончар). 4. Коли не клює, діда краще не чіпай (О. Гончар). Коли крізь розпач випнутья надії І загудуть на вітрі степовім, Я тоді твоїм ім'ям радію І сумую іменем твоїм (В. Симоненко). 5. Компанія ніяк не зреагувала на цю думку, бо розвинути її генерал не зумів (Р. Іваничук). 6. Раптом вона відчула, що зникає поступово страх перед минулим (В. Шевчук). 7. Мати жахливо схлипнула, наче їй забракло повітря, схопилася за серце й подалася всім тілом до дверей (І. Багрянний).

Завдання 4

З'ясуйте, в яких конструкціях частини складнопідрядного речення поєднані сполучником, а в яких сполучним словом. Відповідь обґрунтуйте.

1. Чимчикує вулицею і їй здається, що зустрічні перехожі захоплено на неї витріщаються (Т. Малярчук). 2. За Россю печеніги покрадьки стежили за княжими посланцями, що бігли слідом за Перуном (П. Загребельний). 3. Найбільше він любляв сидіти за письмовим підвіконням наприкінці весни, коли вже не треба було тягти через довжелезний коридор видовжувані до лампи (Є. Кононенко). 4. Правди в брехні не розмішуй, бо на світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (В. Симоненко). 5. Земля, що крутить хула-хуп орбіти, мабуть, ще зовсім дівчинка йому (Л. Костенко). 6. Краще мовчати, чим говорити про те, чого не знаєш (У. Самчук). 7. Хлопці, уговор такий: що б там не трапилося, один на одного не гавкати (Г. Тютюнник). 8. Я накриваю стіл у тій кімнаті, де білі вікна – в яблуневий сад (І. Жиленко). 9. Як поле чекає на сівача, так дівоче серце на любов (Нар. тв.). 10. За столом заворушилися чоловічі тіла, наче розгойдували важкий дух пасхальних свічок (В. Даниленко). 10. Все, чим образили поета, акумулюється в слова (Л. Костенко). 11. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Л. Костенко).

Завдання 5

Придумайте по два речення, частини яких поєднані тільки сполучниками, сполучними словами та сполучними засобами, які в одних випадках виступають сполучниками, а в інших – сполучними словами.

Завдання 6

Запишіть короткий відеоролик про ваше студентське життя. Використайте речення, в яких частини в одних випадках поєднувались би сполучниками, а в інших – сполученням слів.

Запитання для самоперевірки

1. Дослідити засоби поєднання частин складнопідрядного речення.
2. Схарактеризувати основні типи синтаксичних зв'язків у складнопідрядних реченнях.

3. У чому полягає специфіка формально-граматичної класифікації складнопідрядних речень?
4. Проаналізувати критерії розмежування сполучників і сполучних слів. Навести приклади з творів сучасної художньої літератури.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

4.2.1. Логіко-граматичний принцип класифікації

План

1. Витоки та сутність логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень.
2. Складнопідрядні речення з підрядними підметовими і присудковими.
3. Складнопідрядні речення з підрядними додатковими та означальними.
4. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними.

Ключові слова: підметові, присудкові, означальні, обставинні складнопідрядні речення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.

4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку.

Українська мова і література. 2017. № 2. С. 3–7.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.

2. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.

4. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.

5. Колоїз Ж. В. Дискусійні моменти категорії вставлень. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.

Теоретичний блок

Основи логіко-граматичної класифікації закладено в середині XIX ст. і її вихідним принципом є ототожнення підрядної частини з членом речення, функції якого вона виконує, тобто головна частина уподібнюється простому реченню, а підрядна – членам речення. На цій підставі виокремлюють підметові, присудкові, додаткові, означальні та обставинні (місця, часу, способу дії, міри і ступеня, причини, мети, умови, допусту) підрядні частини.

Складнопідрядні речення з підрядними **підметовими** – це такі утворення, у яких підрядна частина або конкретизує зміст підмета-засенника головної частини, напр.: *Лиш **те** на ній од смерті виживає, **що** має силу життяну в собі* (П. Тичина); або компенсує його відсутність, напр.: *Хто меч підійме, від меча загине* (Леся Українка).

До підрядних підметових зараховують підрядну частину, що:

- 1) компенсує підмет при виразно особовому дієслові-предикаті головної частини: *Хто грає так, ненавидить не може* (Леся Українка);
- 2) підрядна частина компенсує відсутність підмета при іменному складеному присудку головної частини: *Щасливий, хто сні має милі* (Леся Українка).

Складнопідрядні речення з підрядними частинами **присудковими** – це такі утворення, у яких підрядна частина або конкретизує зміст іменного складеного присудка головної частини, напр.: *Сила в нас така, що доріг в житті мені замало* (Андрій Малишко); або компенсує його відсутність, напр.: *День, як того вимагають процедури СКЦ* (Економічна правда. 01.06.2023).

На цій підставі розмежовуються два різновиди складнопідрядних речень з підрядними присудковими. Перший різновид утворюють складнопідрядні речення, у яких підрядна частина конкретизує зміст іменного складеного присудка головної частини: *Рибка була якась така, що люди відмовлялися* (О. Гончар).

До другого різновиду складнопідрядних речень з підрядними присудковими належать речення, у яких підрядна частина компенсує відсутній складений іменний присудок головної частини: *Футбол, як того чекали давно* (Спортивна газета. 06. 2005).

Складнопідрядні речення з підрядними **додатковими** – речення, у яких підрядна частина виконує функції об'єктного поширювача при дієслові, предикативному прикметнику, віддієслівному іменнику, прислівнику або ж конкретизує додаток головної частини, виражений займенником: *В веснянім я чую повороті, що іде, надходить людськості весна!* (М. Рильський).

Складнопідрядні речення з підрядними **означальними** – це такі речення, у яких підрядна частина виконує атрибутивну функцію, підпорядковуючись слову чи словосполученню головної частини, напр.: *Ти даєш поету дужі крила, / Що підносять правду в вишину, / Вченому ти лагідно відкрила / Мудрості людської глибину* (В. Симоненко).

Складнопідрядні речення з підрядними **обставинними** – це такі речення, підрядна частина яких виконує функцію обставини щодод головної частини.

З-поміж складнопідрядних обставинних виокремлюють такі різновиди: обставинні **місця**, напр.:

В цілому розрахунок був вірний: рано чи пізно комбати неминуче з'являлися із своїми штабами там, де було помічено з'явитись (О. Гончар).

речення з підрядними обставинними **місця** - це такі конструкції, в яких підрядна частина виступає показником просторової характеристики дії або стану головної частини з погляду місця або напрямку, в якому відбувається їх перебіг

Складнопідрядні речення з підрядними частинами **часу** - це такі конструкції, в яких підрядна частина вказує на час перебігу дії або тривання стану головної частини. Складнопідрядні речення з підрядними часу виступають одним із часткових виявів загальної категорії темпоральності.

Складнопідрядні речення з підрядними **умовними** - це такі конструкції, в яких підрядна частина є виразником реальної чи ірреальної умови, за якої відбувається чи могла б відбуватися дія, позначувана головною частиною.

Якщо прийде весна, то не думай її Розвести у веселоцях бучних (Леся Українка);

Складнопідрядні речення з підрядними **мети** - це такі конструкції, в яких підрядна частина вказує на цілеспрямованість, призначення відображеної в ньому дії або стану.

Я вже й варила зілля полинове, щоб мій Грицько від туги не зачах (Ліна Костенко);

Складнопідрядні речення з підрядними **допустовими** – це такі речення, у яких підрядна частина виражає думку, протилежну тому, чого можна було б сподіватися або очікувати, виходячи зі змісту головної частини, напр.: *Мій народе, скільки б лиха не було, Я з тобою, Скільки б крові не текло, Хоч рікою, Мій народе, до останнього дихання Я з тобою* (М. Рильський).

Складнопідрядні речення з підрядними **причинними** – це такі конструкції, в яких підрядна частина вказує на причину дії головної частини і відповідає на питання чому? з якої причини?

Прибіжиш, прибіжиш, бо в четвер усю правду скажу (Володимир Винниченко);

Складнопідрядні речення з підрядними **наслідковими** – це такі речення, в яких підрядна частина вказує на наслідок дії або стану головної і поєднується з

нею нерозчленованим сполучником так що. Підрядні частини наслідку не відповідають ні на які питання і відносяться до всього змісту головної частини, напр.: *Світлиця з матового скла, з одкритою стелею, так що видно багато неба і зовсім не видно землі* (Леся Українка).

Складнопідрядні речення з підрядними **способу дії** – це такі речення, в яких підрядна частина вказує на ступінь або спосіб дії або ознаки в головній частині і відповідає на питання як? яким способом? в якій мірі? на скільки? пор.: *Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю* (Павло Тичина);

Складнопідрядні речення з підрядними **супровідними** – це такі конструкції, в яких підрядна частина містить у собі додаткове повідомлення з приводу висловленого в головній частині. До такої частини не можна поставити питання, напр.: *Всі живі й здорові, чого і вам бажаємо.*

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. За формально-граматичним принципом серед складнопідрядних речень виділяють підметові, означальні.

А) Правильно

Б) Неправильно

2. Знайдіть складнопідрядне речення з підрядною обставинною частиною.

А) Йому стало страшно, що він бачив це і не рятував, не мстив! (Р. Іваничук).

Б) Голосила велика мати, благала, кричала мені, щоб став я жорстоким катом недоумства, підлоти й брехні (В. Симоненко).

В) Любити жінку – відкривати світ, де святом зацвітає все буденне (М. Сингаївський).

Г) З хлопцями, кому попав інструмент без ручки, було те ж саме (Гр. Тютюнник).

3. Яке з наведених речень є складнопідрядним із з'ясувальною частиною?

А) Хан вичікує і торгує, адже в скарбниці порожньо (Р. Іваничук).

Б) Груша стара не може ніяк збагнути, чому ж тепер така довга осінь? (В. Китайгородська).

В) Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спориші (Л. Костенко).

Г) Поглянь, уся земля тремтить в палких обіймах ночі (О. Олесь).

4. Знайдіть складнопідрядне речення з підрядною підметовою частиною.

А) Здавалося Калнишевському що він прив'язаний незримою ниткою до обтягнутої бідною рукавичкою руки царициного камергера (Р. Іваничук).

Б) Все повторялось: і краса, й потворність. Усе було: асфальти й спориші (Л. Костенко).

Перевірити себе

В) Я хотіла побачити в Тбілісі будинок, де жив художник Ніко Піросмані в останні свої дні (Н. Бічуя).

Г) А через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів (М. Стельмах).

<http://surl.li/imxro>

Завдання 1

Підкресліть граматичну основу речень. Визначте типи складнопідрядних речень за логіко-граматичною класифікацією. Накресліть горизонтальну та вертикальну схеми.

1. Природа відмірила йому усе пропорційно, що важко було б говорити тут про якусь незграбність (Ю. Покальчук). 2. Я так не люблю подорожніх тривог, що навіть у старість іду лінкувато (І. Жиленко). 3. Григорій сидів і думав, чи марила дівчина у сні (І. Багрянний). 4. Коли потяг у даль загуркоче, пригадається знову мені дзвін гітари у місячні ночі, поцілунки й жоржини сумні (В. Сосюра). 5. Чим ночі тепліші, тим зорі ясніші (Л. Костенко). 6. Хтось упаде, хтось вистоїть в двобої, – Такий закон усіх часів і ер (Т. Мельничук). 7. Та ж там котрогось просто підкупили, щоб учинив оцей розгардіяш (Л. Костенко). 8. За столом заворушилися чоловічі тіла, наче розгойдували важкий дух поминальних свічок (В. Даниленко). 9. Господаря, як завжди, не було, однак це вже нікого з присутніх не дивувало (Ю. Андрухович). 10. Щастя, що люди добрі привели її додому (В. Габор).

Завдання 2

Доберіть до кожної запропонованої частини головну або підрядну і за допомогою сполучних засобів утворіть складнопідрядні речення з максимально можливою кількістю підрядних різних видів.

... віє в серці весною...	... рветься напролом
... в її очах була байдужість ...	

Завдання 3

Визначте різновиди складнопідрядних речень, частини яких поєднані сполучними засобами **щоб, де, коли, як**.

1. Не винна віра, що час зневіри пробив (Т. Мельничук). 2. Найліпше любитись в надрання, як никне нічна каламуть, як сон переходить в кохання, і крила на плечах ростуть (Д. Павличко). 3. Власним щастям можна вбити душу так, як не вб'є її спільне горе (Л. Первомайський). 4. А ти лежиш на цвинтарі старому, де ще ніхто з козацтва не поліг (Л. Костенко). 5. Колись Франц казав Себастьянові, що на світі є речі набагато важливіші від того, що називається долею (Т. Прохасько). 6. Дикими, незнаними речами Марить брама у тривожнім сні, де сторожа брязкає ключами і скриплять ворота затісні (В. Симоненко). 7. Тепер нам просто в небо полетіти, де іскру в Бога викрав Прометей (А. Дмитерко). 8. Ганна потім сказала, коли Пилип її покинув (Р. Іваничук). 9. Коли настає літо, сонце, здається, завмирає вгорі (Гр. Тютюнник). 10. Як без снігу зима, то влітку врожаю нема (Нар. тв.).

Завдання 4

Придумайте речення за поданими схемами.

[..така], (що)	підрядне присудкове
[ ], (як)	підрядне додаткове
[..., (що),]	підрядне означальне
(хоч), [ ]	підрядне допусту
[ ], ( )	підрядне супровідне

Завдання 5

Ознайомтесь із відеороликами на каналі «Як не стати овочем» (3-4). Напишіть допис на тему «Інфомедійна грамотність в освіті», у якому б було п'ять складнопідрядних речень різного типу.

<https://www.youtube.com/@inforules-ua>

Запитання для самоперевірки

1. Дослідити витоки та сутність логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень.
2. Проаналізувати засадничі принципи логіко-граматичної класифікації складнопідрядних речень. Типи підрядної частини.
3. Описати різновиди підрядних підметових компенсуючого характеру.
4. Схарактеризувати закономірності приєднання підрядних додаткових до семантичних груп дієслів.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

4.2.2. Структурно-семантичний принцип класифікації

План

1. Суть та підходи в межах структурно-семантичної класифікації.
2. Складнопідрядні речення нечленованої структури.
3. Складнопідрядні речення членованої структури.

Ключові слова: нерозчленований тип, розчленований тип, симетрична структура, несиметрична структура.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
2. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
3. Завальнюк І. Я. Найновіші явища і тенденції у синтаксисі мови української газетної періодики. *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole*, 2017. P. 108–115.

Теоретичний блок

Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень

За структурно-семантичною класифікацією складнопідрядні речення поділяють на два типи: нерозчленовані та розчленовані.

Нерозчленовані складнопідрядні речення ті, підрядна частина яких співвіднесена зі словом чи словосполученням головної частини, пов'язана з головною частиною зазвичай передбачуваним синтаксичним зв'язком за

допомогою асимантичних засобів зв'язку, напр.: *Того весняного дня, коли вдарив грім на голі дерева – так ніби десь на Дівич-горі впало гарматне стрільно, – у селі Горбулів сталася дивовижа* (В. Шкляр).

Розчленовані складнопідрядні речення – підрядна частина співвіднесена зі всією головною частиною, поєднана зазвичай непередбачуваним синтаксичним зв'язком за допомогою семантичних засобів зв'язку, напр.: *Дивно було, що її не згорбили літа, не зігнуло горе, сиділа стара поважно й гордовито, наче у спині мала сталеву вісь* (В. Шкляр).

Нерозчленовані складнопідрядні речення поділяють на **власне-прислівні та займенниково-співвідносні**. Власне-прислівні – підрядна частина співвіднесена зі словом або словосполученням головної частини, поєднана з ним передбачуваним і обов'язковим/ необов'язковим синтаксичним зв'язком. Власне-прислівні складнопідрядні речення поділяють на з'ясувальні та присубстантивно-означальні. З'ясувальні підрядні частини ті, підрядна частина яких визначується валентністю предиката головної частини і характером семантико-синтаксичних відношень між опорним предикатом і підрядною частиною. Такі підрядні частини поділяють на **з'ясувально-об'єктні**, напр.: *Климко сказав, що йому дають на станції дядьків пайок* (Г. Тютюнник), **порівняльно-об'єктні**, напр.: *І той потиск говорив їй більше, ніж сказали б слова* (А. Дімаров); та **локативні** (просторові, місці), напр.: *Поїдем, де вічне літо, орхідеї цвітуть круглий рік* (О. Гончар).

Присубстантивно-атрибутивні – підрядна частина співвіднесена зі словом чи словосполученням головної частини, поєднана передбачуваним, але необов'язковим синтаксичним зв'язком, виконує функцію означення щодо співвіднесеного слова чи словосполучення головної частини, напр.: *Климко прокинувся від холодної роси, що впала йому на босі ноги* (Г. Тютюнник).

Займенниково-співвідносні складнопідрядні речення – підрядна частина співвіднесена із займенниковим словом головної частини і наповнює його відповідним змістом. З-поміж цього типу виокремлюють речення симетричної

структури, несиметричної структури і псевдо-симетричної структури (несиметричні із $те_2$).

Складнопідрядні речення **симетричної структури** утворювані за допомогою корелятивів: той – хто, той – що, такий – який, туди – де, доти – доки і под. Складнопідрядні речення симетричної структури поділяють на такі групи: *субстанційні* – кореляти виражають предметне значення (*той – хто, ті – що* і под.), напр.: *Той смерть свою навіки поборов, / Хто на її ненависть мав любов* (Д. Павличко); *атрибутивні* – кореляти є виразниками означальної семантики (такий – який, такі – що і под.), напр.: *Вчора Ізраїль пережив важкий день — такий, який кожного дня переживає Україна* (АрміяINFORM. 08.10.2023); *адвербіальні* – кореляти зі значенням місця, часу (доти – доки, там – де і под.), напр.: *Андрій його випитував доти, доки не випитав про свій рід* (Іван Багряний). Частина складнопідрядних речень **несиметричної** структури поєднувані корелятами означальної семантики та сполучниками на зразок *такий – що, так – щоб, така – ніби* і под., напр.: *Гора була така, що з неї спускалися цілий день* (О. Гончар). До складнопідрядних речень **псевдо-симетричної** структури зараховують ті, підрядна частина яких співвіднесена із займенником $те_2$ нівельованої семантики, напр.: *Вірю в **те**, що Міжнародний трибунал можливий* (День. 26.02.2023).

Розчленовані складнопідрядні речення поділяють на власне-детермінантні і детермінантно-кореляційні.

З-поміж **власне-детермінантних** складнопідрядних речень виокремлюють **часові**: *Пройшло немало років, як погас вогонь війни і вичахли гармати* (Д. Луценко); **причинові**: *Випивай з мене усе, дорого, залиш лиш пусті сторінки й сили їх дописати, бо негоже поетові помирати, не списавши усе до останнього листка* (Д. Лажневський); **мети**: *Співаймо пісні про кохання, щоб не вмерло слово “Дунай”* (В. Голобородько); **умовні**: *...І навіть якщо ця зима буде тривати роками, / навіть якщо світ болітиме кожним вдихом / – будь його диханням і руками, / будь голосом його, будь його сміхом* (С. Жадан); **допустові**: *Мій народе, скільки б лиха не було, / Я з тобою, / Скільки б крові не*

текло, / Хоч рікою, / Мій народе, до останнього дихання / Я з тобою (М.Рильський); **наслідкові**: *Теплий туман стелився по полю і наливав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому* (М. Коцюбинський); **порівняльні**: *На новому місці хлопці почувалися так, неначе вилізли з чорної нори на світло денне* (І. Багряний); **місця**: *Області знову "червоніють", де чатує небезпека* (ukr.netю. 21.10.2023); **відповідності/ невідповідності**: *Що не папа, то й новий архітектурний стиль* (М. Рильський).

Детармінантно-кореляційні ті, підрядна частина яких постає додатковим повідомлення, що супроводжує основну думку головної частини. У семантичному плані головна частина завершена, самодостатня і поєднана зазвичай із головною сполучним словом *що* в різних відмінках: *Співачка Тіна Кароль у школі була старанною ученицею, про що не раз розповідала у своїх інтерв'ю* (tsn.ua. 07.04.2020).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Згідно з класифікацією І. Слинька, І. Вихованця, А. Загнітка, М. Плющ, всі СПР поділяють на
  - А) розчленовані структури та нерозчленовані
  - Б) присубстантивно-означальні та з'ясувальні
  - В) однокленні структури та двокленні
  - Г) усі відповіді правильні
2. Знайдіть складнопідрядне речення з якісно-кількісним значенням.
  - А) Тихо і тепло так, наче і справді весна (Леся Українка).
  - Б) Враз Тимофій почув, як забряжчали ворота (М. Стельмах).
  - В) Всі глянули, куди він вказував (О. Гончар).
  - Г) Хлопчик ловить рибу там, де вчора скрізь пустиня слалась неозора (М. Рильський).

3. Складнопідрядними реченнями розчленованої структури є всі речення, окрім
- А) Горе тоді тому, хто зважиться іти через Сиваш (О. Гончар).
  - Б) Якщо прийде Василь вчасно, підемо сьогодні в кіно (В. Підмогильний).
  - В) Щоб тих щасливих днів не загубити, потрібно працювати цілий рік (Д. Павличко).
  - Г) Материнське поле не оглянути, Бо воно – на цілий світ! (Панас Мирний).
4. Знайдіть складнопідрядне просторово-ототожене речення.
- А) Теплий туман слався по полю, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський).
  - Б) Враз Тимофій почув, як забряжчали ворота (М. Стельмах).
  - В) Хлопчик ловить рибу там, де вчора скрізь пустиня слалась неозора (М. Рильський).
  - Г) Та ба! не всякий так змудрує, як сам Вергілій намалює (І. Котляревський).

Перевірити себе

<http://surl.li/irjyv>

Завдання 1

У поданих реченнях з'ясуйте, до чого відноситься підрядна частина.

1. Це просто день, що розчинився в зливі (Ю. Андрухович). 2. А Йосафат ще спав і додивлявся сон, що ніби безкінечний телесеріал включався для нього вряди-годи по ночах, видобуваючи з підсвідомості забуті в денній суєті картини... (Р. Іванчук). 3. Кожен міг прогулятися вулицею і порівняти, чия ялинка найкраща (Ю. Винничук). 4. Я так не люблю подорожніх тривоги, що навіть у старість іду лінкувати (І. Жиленко). 5. Так палко вміють цілувати лиш ті, що перший раз цілують (Б.-І. Антонич). 6. Він [лист] ішов через поля замріяні, Через ріки дальні і мости, Щоб слова, розлукою навіяні, Хлопцю в

гуртожиток принести...(В. Симоненко). 7. Я не знаю жодної з воєн, Яку б самохіть починала –жінка (О. Забужко).

Завдання 2

Визначте, які складнопідрядні речення є членованими, а які нечленованими.

1. А ще мені було страшенно шкода бандури, яку розлютовані господарі потовкли на тріски...(Ю. Мушкетик). 2. Не винна віра, що час зневіри пробив (Т. Мельничук). 3. Коли мечами злоба небо крає І крушить твою вроду вікову, Я тоді з твоїм ім'ям вмираю І в твоєму імені живу! (В. Симоненко). 4. Коли вперше ступав по цій дорозі, була весняна пора (В. Герасим'юк). 5. І на те питання не відповіла відразу, бо перед нею відчинилося вікно і побачила освітлене яскравим ранішнім сонцем убоге мешкання своє...(В. Шевчук).

Завдання 3

Визначте типи складнопідрядних речень за структурно-семантичним принципом класифікації.

1. Коли в похід виходила батава, її піснями плакала Полтава (Л. Костенко). 2. Вона довго говорила мені того вечора про той дикий і тривожний час, коли люди ходили голі й холодні й були велетнями й богами (М. Хвильовий). 3. Здалеку хтось міг би побачити, як я дотикаюся хмар (Г. Пагутяк). 4. Той тільки серцем сивіє, хто у житті не любив (В. Сосюра). 5. Весна видається занадто довшою, ніж того треба (С. Жадан). 6. Гурт цей збирався так швидко, що Волин не встиг опам'ятатись (Ю. Покальчук). 7. Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе (В. Симоненко).

Завдання 4

Дослідіть твори сучасних українських письменників (Л. Дереш, О. Забужко, Т. Прохасько, В. Шкляр) та випишіть складнопідрядні підметові та присудкові речення. Проаналізуйте їх за структурно-семантичною класифікацією.

Завдання 5

Охарактеризуйте складнопідрядні речення за чотирма принципами (формально-граматичним, логіко-граматичним, структурно-семантичним і шкільним). Накресліть горизонтальну і вертикальну схеми.

1. Співала так, як лиш вона уміла! (Л. Костенко). 2. А хвилину до того, як з'явишся ти, – я тебе передчую (С. Жадан). 3. Вони проснулись, коли сонце вже котилося на захід (Ю. Покальчук). 4. Оскільки ж протоколів засідань група не веде, то й з цього боку Василь буде цілком на місці (Ю. Яновський). 5. Наловлену Волином рибу поклали у воду, аби взяти з собою в дорогу (Ю. Покальчук). 6. І досі пече сонце, аж піт заливає очі (Г. Пагутяк). 7. А снігу білого багато лежало в нашому садку, Бо дуже високо вухаті обгризли яблуньку струнку (Л. Талалай). 8. Та краще вже самому задавитись, ніж побачити дівчину в петлі (Л. Костенко).

Завдання 6

Визначте різновиди складнопідрядних речень за класифікацією І. Слинька.

1. Я так люблю той час без краю і землю теплу й молоду, коли над квіткою зітхає липневий вітер у саду (В. Сосюра). 2. Де не стоятиму – вистою (В. Стус). 3. В родині Кушніруків угаразд й не пригадували, звідки саме й коли взялася в хаті ота скрипка (Ю. Покальчук). 4. І ждатиму, допоки знов зійде моя душа, безсмертна і весела (І. Жиленко). 5. Якщо дівчина мала вибір і віддалася за багатого, вона не цінуватиме те багатство й своє заможне життя, зітхатиме увесь вік по втраченому коханню... (Ю. Мушкетик). 6. Бо тоді, коли Анні було п'ятнадцять, Себастьян усвідомив, що все повторюється і Анна стала для нього єдиною можливою жінкою на цілий світ (Т. Прохасько). 7. Всі вони благословляли любов і не знали про те, що нею можна жити і в хвили проклинати її (Ю. Мушкетик).

Завдання 7

Виконайте повний синтаксичний розбір складнопідрядних речень.

1. Чи думав про Марусині пісні такі по Україні голосні, що й сам не раз в поході їх співав (Л. Костенко).
2. Коли сумовитим дзвоном осіння блакить загуде, те полум'я стане червоним і тихо на землю впаде (Д. Павличко).
3. Чи нас Господь почує усіх разом, Коли так просить кожен про своє? (Л. Костенко).
4. Ти знов прийшла, щоб кинуть на поталу весь світ чуттів і дум моїх (В. Симоненко).
5. Ти в поцілунках така невсипуща, як у роботі бджола золота (Д. Павличко).

Завдання 8

Уважно розгляньте світлини (джерело: <http://surl.li/irjdb>). Створіть за ними текст на тему «Емоційна грамотність: новий погляд на освіту» (до 10 речень), використовуючи складнопідрядні речення членованої та нечленованої структури. Виконайте повний синтаксичний розбір двох складнопідрядних речень.

Запитання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте особливості структурно-семантичного погляду на складнопідрядні речення.
2. Проаналізуйте диференційні ознаки членованих і нечленованих речень. Наведіть приклади з творів сучасних українських письменників..
3. Дослідіть різновиди членованих і нечленованих речень.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

4.2.3. Складнопірядне з кількома пірядними

План

1. Багаточленні складнопірядні речення з послідовною пірядністю.
2. Конструкції із супірядністю.
3. Складнопірядні речення змішаного типу.

Ключові слова: послідовна пірядність, однорідна пірядність, неоднорідна супірядність.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
2. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
4. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
5. Колоїз Ж. В. Дискусійні моменти категорії вставлень. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.

Теоретичний блок

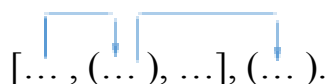
Послідовною називають підрядність, якщо друга частина співвіднесена з першою, третя з другою тощо, тобто утворено послідовний ланцюг частин складнопідрядного речення, напр.: *Ніколи не треба забувати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне...* (О. Довженко).

Дві і більше підрядні частини, які співвіднесені з одним і тим же словом чи словосполученням головної частини або стосуються однієї і тієї ж частини складного речення загалом, називають **однорідними і супідрядними**, напр.: *Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум* (О. Гончар).

Неоднорідними і супідрядними називають ті частини складнопідрядного речення, що різні за значенням (за умови співвіднесеності зі всією головною частиною), а також ті, які співвіднесені з різними словами чи словосполученнями головної щодо них частини, напр.: *Навіть тоді, коли життя здається неможливим, не можна переступати ту грань, за якою кінчається владарювання розуму над нашими вчинками...* (В.Сухомлинський).

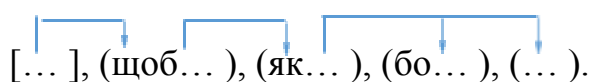

Поширені випадки, коли однорідна, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність наявна в реченні в різних поєднаннях, напр.: *І що б вона не знала про мене, що б не розказали їм люде, – // я для їх не падлюка, не*

чоловік, якого треба берегтися, знати, який щось десь нарушив, а син, хлопчик, якого просто люблять (В. Винниченко). Складнопідрядне речення з однорідною та неоднорідною супідрядністю.

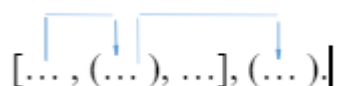
Нема таких слів, щоб виповісти, як співала його душа, бо ж після всіх земних прикростей ти ніби опинився в іншій природі, для тебе, людини-птаха, відкрилось одразу все небо... (О. Гончар). СПР з послідовною підрядністю та з однорідною супідрядністю.

Багаточленні складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. **Послідовною** називають підрядність, якщо друга частина співвіднесена з першою, третя з другою тощо, тобто утворено послідовний ланцюг частин складнопідрядного речення, напр.: *Ніколи не треба забувати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне...* (О. Довженко).

Дві і більше підрядні частини, які співвіднесені з одним і тим же словом чи словосполученням головної частини або стосуються однієї і тієї ж частини складного речення загалом, називають **однорідними і супідрядними**, напр.: *Людям потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бентежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум* (О. Гончар).

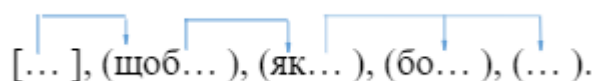

Конструкції із супідрядністю. Неоднорідними і супідрядними називають ті частини складнопідрядного речення, що різні за значенням (за умови співвіднесеності зі всією головною частиною), а також ті, які співвіднесені з різними словами чи словосполученнями головної щодо них частини, напр.: *Навіть тоді, коли життя здається неможливим, не можна переступати ту грань, за якою кінчається владарювання розуму над нашими вчинками...* (В. Сухомлинський).

Складнопідрядні речення змішаного типу. Поширені випадки, коли однорідна, неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність наявна в реченні в різних поєднаннях, напр.: *І що б вона не взнала про мене, що б не розказали їм люде, – // я для їх не падлюка, не чоловік, якого треба берегтися, знати, який щось десь нарушив, а син, хлопчик, якого просто люблять* (В. Винниченко).
Складнопідрядне речення з однорідною та неоднорідною супідрядністю.

Нема таких слів, щоб вповісти, як співала його душа, бо ж після всіх земних прикростей ти ніби опинився в іншій природі, для тебе, людини-птаха, відкрилось одразу все небо... (О. Гончар). СПР з послідовною підрядністю та з однорідною супідрядністю

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Знайдіть речення з сурядним і підрядним зв'язком.

А) За тим селом, де в полі бліндажі Колись гули залізною луною, Щебече дощик, сіє стороною, І мак горить, і колос на межі (А. Малишко)

Б) Пташки замовкли, трави стихли, лише берези сколихнулись, лише вербиці поклонились, та вітер листям золотим од дерева до дерева почав шпурляти, кружляючи червоне (П. Тичина).

В) Пасажири, які їдуть через Донбас до моря, похапцем зачиняють вікна вагонів од пилу і вугляного пороху, їм і на думку не спаде, що цей край насправді такий, що повітря в ньому цілюще й солодке... (Ю. Яновський).

Г) Хто не жив посеред бурі, не збагне журби безсилля (Леся Українка).

2. Знайдіть речення з підрядністю й безсполучниковим зв'язком.

А) Молоденькі, гіллясті берізки, може, тільки вночі покрилися листям, і те листя було ще навіть не зеленим, якимось світло-багряним з ледве помітною жовтизною, таке тендітне, що так здавалося: от-от воно розтане, випарується під гарячим промінням сонця (Ю. Збанацький).

Б) Дмитро уважним поглядом вдивляється в далечінь, мов читає живу книгу долів; у плюскіт стебла непомітно вплітаються голоси його великої рідні, і кожне поле дивиться на нього допитливими очима друзів, що, мов казку, підводили до сонця народне добро (М. Стельмах).

В) Малий ласун, що вічно тикав свого носа у солодке, бо бабуня його мазала, мав тепер з того клопіт (І. Багряний).

Г) Ми знялися гордо і крилато, бачим світ і небо молоде, той, кого навчила ти літати, з піднебесся не впаде! (А. Малишко).

3. У якому рядку складнопідрядне речення відносного підпорядкування?

А) Хочеш знати, чим справді було те, що так колись пишно цвіло (Леся Українка).

Б) Вишні цвіли так рясно, неначе вкрив їх пухнастий сніг (Ю. Яновський)

В) Добре ходите в ярмі, ще краще, чим діди ходили (Т. Шевченко).

Г) Не так серце любить, щоб з ким поділитись (Т. Шевченко).

4. Правильно розставлено розділові знаки у реченні.

А) Коли б спитав мене хто-небудь, яку я музику любив у ранньому дитинстві: який інструмент, яких музик, я б сказав, що більш за все я любив слухати klepanня коси (О. Довженко).

Б) Коли прийшов Йон, Володькові здалося, що це кінець *Перевірити себе* (У. Самчук).

В) І тому світ завжди благословляє і сонце, що вітає, і серце, що кохає (В. Симоненко).

Г) Я жду – що милий скоро прилине, щоб обійняти свою дівчину (В. Симоненко).

<http://surl.li/iouix>

Завдання 1

Дайте характеристику реченням за чотирма принципами. Накресліть горизонтальну та вертикальну схеми.

1. Це гроно болю, що впаде в глибінь, на нас своїм безсмертям окотилось, в якому доля з кров'ю повінчалась (В. Стус). 2. І здавалося матері, що кожного разу після мандрів до лісу і озера, приносячи додому ягід та грибів, свіжої риби, яку ловив як ніхто скритно, він виглядає ще гарнішим (Ю. Покальчук). 3. Навіть квітка квітує для того, щоб залишити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому (О. Гончар). 4. Коли я йшов, Марусю, у повстання, я твердо знав, що ти уже моя, що це любов і перша, і остання, що не знесе ніяка течія мене убік (Л. Костенко). 5. Ніколи не треба забувати, що митці покликані народом для того, аби показувати світові насамперед, що життя прекрасне (О. Довженко). 6. Будь уважний! Бо той, хто втратить власне “я”, потім довго змушений буде шукати його, аж доки не віднайде шляху, яким зможе добутися до найпотаємніших закутків буття, в яких має бути віконце до самого себе (Ю. Покальчук). 7. Щоб права були використані, мусимо вміти домагатися від урядів, щоб законом і конституцією гарантовані нам права були урядами респектовані, щоб їх не ламали, щоб ними не зловживали (У. Самчук). 8. Ця традиція установилася ще тоді, коли покріпачені селяни, які тікали на Запорозжя від своїх панів, не хотіли, щоб навіть тут їх знали під їхніми справжніми прізвищами, щоб панові чи урядовцям короля, коли б вони виявили втікача, можна було сказати, що це не той, кого вони розшукують, що це зовсім

інша людина, навіть прізвище у неї інше (В. Малик). 9. Коли ти книгою бредеш і лампа осяває житло, - душа твоя, здається, теж налита світлом... (І. Жиленко).

Завдання 2

Доповніть речення так, щоб вони стали складнопідрядними з:
а) послідовною підрядністю; б) однорідною та неоднорідною супідрядністю;
в) послідовною підрядністю та супідрядністю. Накресліть горизонтальну і вертикальну схеми.

Кохання застається для неї єдиним промінчиком світла...

Біль стискав материнське серце...

Вони були мужі та безстрашні...

У цю мить бійця пройняла згадка ...

Завдання 3

Уявіть, що ви працюєте журналістами на відомому українському телеканалі. Придумайте анотацію (підводку) для сюжету. Побудуйте речення за такими схемами.

[, (який), (що),], ( )

(коли), [ ], (що), ( )

[ ], (що), (що), (як)

[ ], ( ), ( ), ( )

Завдання 4

Виконайте повний синтаксичний розбір поданих речень.

1. Кожен з нас має минуле, у кожному живе дух його предків, хоче він знати це чи ні (Г. Пагутяк). 2. Мені хотілося піти пріч з цього села, піти світ за очі, туди, де немає кривди, захланності, бідності, де за тобою не стежать недовірливі недобрі очі, де ніщо не стискає твою душу й не гнітить думку, де немає лихих людей і лихих вчинків, де люди добрі, співчутливі й тихі (Ю Мушкетик). 3. А той маленький дім, де світлі ріки течуть паркетом, де є в мене ти, - багряним листям замело по вікна, що вже й дверей, напевне, не знайти (І. Жиленко). 4. Скільки йшло, скільки дійде – а ніхто не дійшов (Т.

Мельничук). 5. Мене Цариця заворожила, щоб я ніколи вже не любила, щоб я стояла й на сонці мліла, щоб сохло з туги дівоче тіло, щоб не могла я дійти до річки, де веселяться мої сестрички (В. Симоненко). 6. Я жду, що милий скоро прилине, щоб обійняти свою дівчину (В. Симоненко). 7. Маємо вирішальну нагоду показати самим собі і всьому цивілізованому світові, яких славних батьків ми діти й чия гаряча кров струменіє нашими жилами (Ю. Андрухович).

Завдання 5

Дослідіть синтаксичні особливості текстів одного з популярних блогерів. На основі аналізу підготуйте мультимедійний проєкт на тему «Складнопідрядні речення з кількома підрядними в українському інтернет-просторі». Якщо блогер не використовує складнопідрядні речення, то переробіть тексти трьох дописів, використавши різні види зв'язку. Побудуйте структурні схеми.

Запитання та завдання для самоперевірки

1. Проаналізувати ознаки складнопідрядних речень із послідовною підрядністю.
2. Охарактеризувати складнопідрядні речення з однорідною і неоднорідною супідрядністю.

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

4.3. Безполучникове складне речення

План

1. Граматичне значення і граматична форма безполучникового складного речення.
2. Типологія поглядів на формально-синтаксичну і структурно-семантичну організацію безполучникового складного речення.
3. Основні різновиди безполучникового складного речення.
4. Розділові знаки в безполучниковому складному реченні.

Ключові слова: безполучникове складне речення, формально-синтаксична і структурно-семантична організація безполучникового складного речення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.

Додаткова:

1. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
2. Вінтонів М. О., Вінтонів Т. М., Мала Ю. В. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
3. Гнедкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32 (71), № 1 Ч. 2. С. 254–261.
7. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови : монографія. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
9. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

Теоретичний блок

Складне безсполучникове речення – речення, частини якого об'єднані в одне смислове ціле за допомогою інтонації та певних лексико-граматичних засобів. Складні безсполучникові речення поділяють на речення з однобічними та двобічними відношеннями.

З-поміж речень з однобічними відношеннями виокремлюють: складні речення з **означальним значенням**, у яких друга частина дієслівного типу загально характеризує автосемантичний іменник першої частини, напр.: *Був собі козак Голота, не боявся ні огня, ні води, ні лиха, ні всякого болота.* (А. Метлинський); складні речення із **з'ясувальним значенням**. Більшості праць з українського мовознавства складні безсполучникові речення із з'ясувальним значенням розглядають з прирівнюванням до членів речення – як підметові та додаткові чи синонімічні їм. У них інформативно недостатні слова першої частини доповнюються другою частиною. Проте склад опорних слів вужчий. Це переважно дієслова і предикативні прислівники. Серед дієслів виділяють форми із зазначенням мислення, мови, сприймання, відчуття,

наприклад: *Румунія зрозуміла: совети ось-ось висловлять свої претензії на Бессарабію і Буковину* (В. Кожелянко); складні комунікати з **наслідковим значенням**. Найвиразніше значення наслідку підкреслюване тоді, коли в першій частині виражена причина, тобто названо не згадане, а справжнє явище, що дає певні результати, наслідки, напр.: *Скригнули входні двері, корчмар зблід* (В. Кожелянко); *Захочеш – навчу тебе свого ремесла, матимеш шматок хліба* (А. Шиян); складні речення **із значенням міри і ступеня**. Це буває здебільшого тоді, коли в першій частині при іменнику вжито займенник **такий** і разом з другою частиною створюється єдиний вислів із значенням міри і наслідку, наприклад: *Знялася така заметіль – ну, нічого ж не видно* (А. Шиян); складні речення **із значенням обґрунтування**. Такі речення можуть передавати різні відтінки значення обґрунтування – причина, доказ, підстава, обґрунтоване пояснення: *Роботу ж мені шукати не треба, робота завжди сама знаходить мене* (Є. Гуцало); складні речення з **цільовим значенням**. Форми наказового способу першої частини супроводжуються переважно формами майбутнього часу в другій частині, напр.: *Сідай на мій віз, я тебе повезу до мого двора, що й ніхто й не побачить* (Г. Квітка-Основ'яненко); складні безсполучникові речення **з пояснювальним значенням**, напр.: *Він упізнав їх – вони були з нового модного костюма* (В. Кожелянко); *Іван зараз знав одне: в лісі накопичувались значні німецькі сили* (Ю. Мушкетник). У таких утвореннях “пояснювальні відношення при безсполучниковості наближаються до з'ясувальних і означальних” [14;650].

Структурно-семантичні вияви складних безсполучникових речень з двобічним відношенням. З-поміж речень із двобічними відношеннями виокремлюють речення **із значенням перелічення**. Основна їх риса – однотипність, однофункціональність частин. Кожна наступна частина конструкції приєднується до попередньої на основі подібної будови і лексичного складу. Одночасні події та явища можуть перелічуватися, напр.: *Тонкі стіни б'є стужа, вітер рве покрівлю, мете вікна снігом, бринять шибки, в печі вис* (К.Гордієнко). Складні речення із значенням зіставлення і

протиставлення. Конструкції із значенням зіставлення виражають співвідношення двох схожих або неоднакових явищ. Тому вони й належать до утворень з двобічним відношенням. Для таких конструкцій характерна однотиповість будови. Наприклад, в обох частинах може бути теперішній час чи минулий час: *Ластівка весну починає, осінь накликає* (Народна творчість). Складні безсполучникові речення набувають **протиставного** характеру, якщо складові частини виражають протилежні за змістом явища. Протиставні структури часто мають у першій частині заперечення, а в другій ствердження, напр.: **Не потрібна** солов'ю золота клітка, краще йому зелена вітка (Народна творчість); складні речення з **умовним значенням**. Безсполучникові речення із значенням потенційної і ірреальної умови – це типові утворення з двобічним відношенням частин, оскільки їх присудки завжди взаємопов'язані, напр.: *Грім не гряне – ледачій не встане* (Народна творчість); складні речення з **допустовим значенням**. Найвиразніше допустове значення передається тоді, коли йдеться про недійсну умову, напр.: **Злітай** весь світ вздовж і впоперек, **то** ніде таки нема так добре, як у себе дома (Т. Бордуляк); складні речення з **часовим значенням**. Безсполучникові часові речення належать до утворень із двобічним зв'язком за співвідношенням форм присудків. Часове значення найвиразніше виражається тоді, коли в обох частинах виступають присудки у формі минулого часу. Якщо ці форми недоконаного виду, то передаються одночасність, напр.: **Приїхали** до лісу – **зійшло** сонце (Г. Тютюнник).

Умовне й часове значення не розрізняється, якщо присудки мають форми теперішнього чи майбутнього часу, наприклад: **Прийде** година – **достигне** і калина (Народна творчість).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Складним безсполучниковим є всі речення, окрім

А) Вона в житті зіткнулась з неприємністю: хлопчина їй не відповів взаємністю (Л. Костенко).

Б) Одгриміла гроза, теплий дощ одшумів, одцвіли блискавиці крилаті (В. Сосюра).

В) Болить душа не виявляй на вид (Л. Костенко).

Г) Я жду, що милий скоро прилине, щоб обійняти свою дівчину (В. Симоненко).

2. Складне безсполучникове речення утвориться, якщо серед варіантів продовження «Замріяно стоїть батькова черешня...» обрати

А) лиш рій бджолиний гуде навкруги.

Б) а кущ жасмину причаївся під вікном.

В) ягоди якої люблять смакувати дітвора.

Г) укрита білим пишним цвітом.

3. Двокрапку треба поставити у реченні (розділові знаки пропущено)

А) Собаки заваливали дужче вони аж хрипіли з люті гавкіт наближався незабаром з пільми випірнула важка загадкова постать (Ю. Мушкетик).

Б) Здушили сльози не виходь на люди (Л. Костенко).

В) Іноді з левад долітають приглушені вибухи то тріскається лід на річці (Г. Тютюнник).

Г) Вона в житті зіткнулась з неприємністю хлопчина їй не відповів взаємністю (Л. Костенко).

4. Тире треба поставити у реченні (розділові знаки пропущено)

А) Передайте наказ нікому не говорити про моє поранення (Г. Тютюнник).

Б) І назустріч весні я вікно відчинив стало сонячно й тихо в кімнаті (В. Сосюра).

В) Оленко, а йди-но сюди, я покажу тобі німецький крокіс (Ю. Мушкетик).

Г) Наше становище можна було б коротко охарактеризувати в такий спосіб нас женуть і гнатимуть аж до ночі (М. Йогансен).

Перевірити себе

<http://surl.li/ijdvvy>

Завдання 1

Визначте засоби поєднання предикативних частин у безсполучниковому складному реченні.

1. Я завжди говорив: уся справа в грамотно вибраному творчому кредо (С. Жадан). 2. Собаки завалували дужче, вони аж хрипіли з люті, гавкіт наближався, незабаром з п'ятьми випірнула важка, загадкова постать (Ю. Мушкетик). 3. Я так розумію, ви в нормальних стосунках? (А. Кокотюха). 4. У 1962 році влітку я багато їздив, спершу з кінорежисером І. Грабовським у Чернівці, Вижницю, Розтоки, Ужгород, Львів, удруге – з В. Дроздом в Ужгород та Львів, на Закарпаття ми їздили із П. Скунцем; у Львові познайомилися з львівською інтелігенцією, зокрема з братами Горинями (В. Шевчук). 5. Ще вчора був травень, ця гілка була в цвіту (Ю. Винничук).

Завдання 2

Визначте смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення.

1. Оленко, а йди-но сюди, я покажу тобі німецький крокіс (Ю. Мушкетик). 2. Моє лишиться при мені, загубиться лиш зайве (І. Жиленко). 3. Наснився мені чудернацький базар: під небом, у чистому полі, для різних людей, для щедрих скнар, продавалися різні Долі (Л. Костенко). 4. День гасить зорі, – Уже світанок (Віра Вовк). 5. Кожна класифікація сплющує об'ємний світ, він знав це ще тоді (Є. Кононенко). 6. Промчався вершник по німій Полтаві – у серці міста громом віддалось (Л. Костенко). 7. Наше становище можна було б коротко охарактеризувати в такий спосіб: нас женуть і гнатимуть аж до ночі (М. Йогансен). 8. І чую: хтось біжить – мені навстріч (В. Герасим'юк).

Завдання 3

Поставте розділові знаки. Відповідь обґрунтуйте.

1. А ще й таку я вирізблю картину зі всіх дворів збігається рідня (Л. Костенко). 2. Ще вчора був травень ця гілка була в цвіту (Ю. Винничук). 3. Для кохання у нас часу мало, для мовчання у нас віки (В. Симоненка). 4. Пройшовши по небу тепла тиха червона ніч стала оволодівати і землею

безмежний степ вщухав корився ніжнішав і м'якшав від її пестощів трохи затухали і згорнувши потомлені за день крильця сідали на м'які гніздечка перепели хававками то там то там перекликаючись один з одним як бадьористи не сплячі сторожі одноманітно безугавно рішучо кричав десь в улоговині деркач (Г. Тютюнник). 5. У полі тиша літній день (М. Хвильовий).

Завдання 4

Замініть складносурядні і складнопідрядні речення на безсполучникові. Поставте розділові знаки. Визначте смислові відношення.

1. Всі вони благословляли любов і не знали про те, що нею можна жити і в хвили проклинати її (Ю. Мушкетик). 2. Я просто хочу, щоб до наступної ери з кожного сьогоднішнього злочину не виростало завтрашніх двісті (Л. Костенко). 3. Несказаний жах обійняв Соломію, коли вона побачила наступаючі буруни вогняного моря (М. Коцюбинський). 4. Печалей я мав багато, але мудрості вони мені не принесли (Ю. Мушкетик).

Завдання 5

З сучасної художньої літератури випишіть речення, які б відповідали таким структурним схемам. Рекомендуємо скористатись корпусом української мови на лінгвістичному порталі «Мова. Інфо». Визначте смислові відношення.

[ ] : [ ], [ ]; [ ]

[ ], [ ], [ ] – [ ]

[ ], [ ] : [ ]

[ ], [ ]; [ ] : [ ]

Завдання 6

Виконайте повний синтаксичний розбір безсполучникових речень.

1. На обличчі мінялися настрої – воно бралось несподіваним рум'янцем, то блідло, то хмарилося розпачливо (Є. Гуцало). 2. Дзвенить у зорях небо чисте, палає синім льодом шлях (Д. Павличко). 3. Ти знаєш, у нашому домі, в старому буфеті, давно живе мій добрий знайомий – старенький буфетний гном (І. Жиленко). Ображайся на мене як хочеш і презирством убий мене – все одно я люблю твої очі і волосся твоє сумне (В. Симоненко).

Радимо перейти за QR-кодом та переглянути допоміжний матеріал, щоб ознайомитися із зразком розбору безсполучникового складного речення.

<http://surl.li/ijewt>

Завдання 7

Створіть інфографіку, яка відобразить ключову інформацію з теми «Безсполучникове складне речення». Радимо перейти за QR-кодом та скористатись графічний редактором «Canva».

<https://www.canva.com/>

Запитання для самоперевірки

1. Схарактеризувати особливості безсполучникового складного речення.
2. Перелічити ключові засоби зв'язку предикативних частин безсполучникових складних речень.
3. Проаналізувати різновиди смислових відношень у безсполучниковому складному реченні.
4. Які типи складних безсполучникових речень виокремлюють у шкільній та вишівській практиках?

Радимо перейти за QR-кодом та оцінити свою діяльність, рівень володіння матеріалом.

<http://surl.li/hwcgw>

4.4. Складні речення з різними видами зв'язку

План

1. Складні речення з сурядним і підрядним зв'язком.
2. Конструкції з сурядним і безсполучниковим зв'язком.
3. Підрядний і безсполучниковий зв'язок у складному реченні.
4. Складні речення з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

Ключові слова: конструкція, речення, багатокomпонентне речення.

Рекомендована література:

Основна:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови [Текст]: підручника. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.

Додаткова:

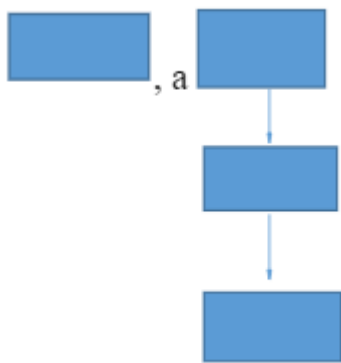
1. Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
2. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
4. Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
5. Колоїз Ж. В. Дискусійні моменти категорії вставлень. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.

Теоретичний блок

Складна синтаксична конструкція – речення, частини якого пов'язані між собою різнотипним синтаксичним зв'язком, зокрема:

1. Сурядним і підрядним зв'язком, напр.: *Ідуть од шахти шахтарі, А даль така широка та іскриста Там, де рум'яна стежка од зорі Біжить в село, що стало уже містом* (В. Сосюра).

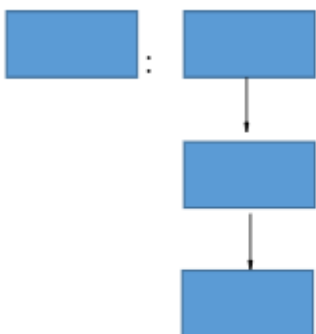
2. Сурядним і безполучниковим зв'язком, напр.:

Пишається калинонька, явір молодіє, а кругом їх верболози й лози зеленіють (Т. Шевченко).

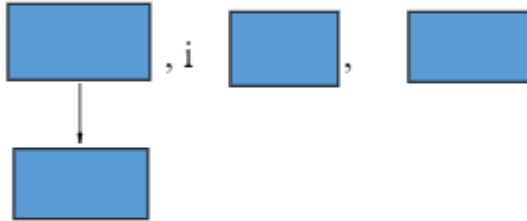
3. Підрядним і безполучниковим зв'язком, напр.:

А може, то й не так важливо: любила ти чи ні, бо найважливіше, можливо, що й досі ти живеш в мені... (М. Сіренко).

4. Сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком, напр.:

Подив, здивування – це перший вогник, який запалив смолоскип, і воно, слово, горить-палахкотить у нашій мові, до нього, як до незгасної зірки, звернені очі й думки мислителя й художника (І. Цюпа).

Практичний блок

Навчальний тест для самоконтролю

1. Багатокомпонентні речення – це речення, у яких зміст першої частини зіставляється зі змістом другої.

А) Правильно

Б) Неправильно

2. Знайдіть безсполучникове багатокомпонентне складне речення з різнотипними й однотипними частинами.

А) Рвучко встав, озирнувся: товариші спали, багаття ледве тліло (О. Гончар).

Б) Кричать сови, спить діброва, шепчуть густі лози (Т. Шевченко).

В) Трава зеленіє, льон синіє, гречка пахне, пшениця жовтіє (Л. Глібов)

Г) Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, ще не курличуть в небі журавлі (В. Сосюра).

3. Правильно розставлено розділові знаки у реченні.

А) Найогидніші очі порожні – найгрізніше мовчить гроза, найнікчемніші дурні вельможні, найпідліша брехлива сльоза (В. Симоненко).

Б) У городі, де грають струни п'яні, де вічний шум, де вічна суета я згадую слова твої неждані (М. Рильський).

В) Я пам'ятаю: йшла весна своїм походом смілим, і по саду лилась вона квіток зеленим пилом (М. Рильський).

Г) Я жду – що милий скоро прилине, щоб обійняти свою дівчину (В. Симоненко).

3. Знайдіть багатокomпонентне складне речення з сурядними й підрядними відношеннями.

А) То вітерець дихне по ниві, то коник в житі засюрчить, то радісно бджола з добутком, злетівши з квітки, задзижчить (Л. Глібов).

Б) Спустився вечір, і одразу похолоднішало, хоч удень була нестерпна спека (О. Гончар).

В) Минули тії часи, коли в грізній Січі гарцювало тут славне козацтво і земля дрижала під копитами коней (М. Олійник).

Г) Невинна біль змінилась в гордий пурпур на тій калині, що тебе квітчала, де соловей співав пісні весільні (Леся Українка).

4. Знайдіть багатокomпонентне складне сполучникове речення з різними видами зв'язку.

А) А може, то й не так важливо: любила ти чи ні, бо найважливіше, можливо, що й досі ти живеш в мені... (М. Сіренко).

Б) Дівчина солодко спить і бачить найліпші рожеві ранкові сни, а електричний годинник, який Альберт сам сконструював і який показує час з точністю до кількох наносекунд, мільярдних частин секунди, вже дав сигнал, і машина ввімкнула електричний чайник (В. Собко).

В) Сонце кинуло перші промені, високо в небі залунала пісня жайворонка, легенький вітерець приніс пахощі польових квітів (О. Підборська).

Г) Ще Сальви не було, Не заревли гармати, Та ви вже на ногах (О. Теліга).

Перевірити себе

<http://surl.li/ipsrp>

Завдання 1

Зробіть повний аналіз складних речень з різними видами зв'язку (у безсполучниковому – смислові відношення, тип зв'язку; у складносурядному – смислові відношення, тип структури, тип сполучного засобу; у складнопідрядному – аналіз за 4 принципами). Накресліть горизонтальну і вертикальну схеми.

1. Пилип просив, щоб мельник розрахувався з ним, нагадавши домову, що працюватиме, скільки сам захоче, однаке мельник почав м'ятися, збавляти ціну, божитися, що при ньому грошей нема, що всі гроші кум повіз у село, й тоді Миля ухопив дишель старого млина, яким вітряк повертають до вітру, й сказав, що зараз перекине його (Ю. Мушкетик). 2. Ніхто з хлопців її не знав, а вона мовчала, не відаючи до кінця, що й до чого, бо коли б відала, то, мабуть, сказала б, що її батько – мельник з Пізнього, що вони недавнечко вернулися з міста, поселились на Басовім Куті (Ю. Мушкетик). 3. Пам'ятаєте, я колись казав, що рація життя в тому, щоб міццю сталеві думки руйнувати всяких богів, як блискавка руйнує оселі наші, щоб блискучим світлом загартованих думок загнати їх у темряву, з якої вони повстали (В. Підмогильний). 4. В нього зараз була одна мета – дістатись до заповітного місця і зірвати квітку, яка означала для нього рятунок (Ю. Покальчук). 5. Усі погляди схрестилися на ньому, а він мовби й не помічав нічого, лежав і дивився на далекий обрій, що плив у легкому мареві, на дівчину, яка сапала картоплю, прикривши від сонця обличчя химерним капелюшком, (Ю. Мушкетик). 6. Пообідавши, дядько Щерба не встає з-за столу відразу, а якийсь час сидить, випроставшись, у тихій тиші, мовби продовжує розмову з усіма тими односельцями, яких нині бачив, коли косив за тином: і зі Степаном Галайдою, комбайнером, котрий навідувався в поле подивитися, яка там пшениця дозріває, який врожай доведеться збирати; і з балакучою та дорідною Стефкою, котра ніколи мимо не пройде, щоб не зачепити, і з забудькуватим Миколкою, якому, звісно, ще не раз заманеться скуштувати черешень; і з літньою сусідкою Марусиною, що виглядає сина – хай би дочекалась, хоч тоді вже не покличе дядька Щербу косити лужок, син сам

упорається (Є. Гуцало). 7. І в епіцентрі логіки і стресу, де все змішалось – рідне і чуже, цінує розум вигуки прогресу, душа скарби прадавні стереже (Л. Костенко). 8. Скрізь, де з'являвся князь, приєднувалися до нього кінецькі старости з тисяцькими й сотникам; якщо Ярослав хотів що-небудь спитати в робочих людей, поперед нього миттю вискакував староста або тисяцький і випереджував князя в його намірі; Костянтин непомітно посміхався під пишним русявим усом, а Ярослав ще більше темнів лицем (П. Загребельний).

Завдання 2

У поданих реченнях поставте розділові знаки, визначте смислові відношення та види підрядних речень.

1. Ось вона стоїть українська хата в якій народ наш не шукав захисту від безмірності історії бо мав душу нелякливу й вільну (В. Шевчук). 2. Гетьман вдачі плохого лагідної похливної та й було чого похотися на його пам'яті одна віхола замела слід від саней що повезли до Сибіру гетьмана Многогрішного друга за саньми не менш вірного й догідливого цареві Самойловича а третя вимела з України разом з Мазепою пів війська козацького (Ю. Мушкетик). 3. А той маленький дім де світлі ріки течуть паркетом де є в мене ти багряними листям замело по вікна що вже й дверей напевне не знайти (І. Жиленко). 4. Якщо людина самотня якщо в неї нікого немає вона шкодує на свою самотність на те що ні з ким перемовитися словом що ніхто їй не поспівчує а їй самій немає ким клопотатися якщо ж вона обтяжена сім'єю і їй потрібно годувати дітей а також інших членів сім'ї дружини старих батьків турботи про хвороби покладені на її плечі вона в глибині душі а то й уголос скаржиться на долю проклинає світ і годину в яку вона народилася (Ю. Мушкетик). 5. І вони йдуть, а місто спить, а сніг валить і валить, і ліхтарі від снігу такі чудні й казкові, що Ліні здається, ніби вона ступила на іншу планету (В. Симоненко). 6. Нині я знаю що кохання це мить і здебільшого омана душі хоч в той же час воно найбільше що послано людині небом воно підносить нас під хмари й кидає в діл і вже пом'яті з гулями та синцями, покірною прошкуємо туди куди призначено йти од народження до свого останнього дня (Ю. Мушкетик).

Завдання 3

Уважно розгляньте світлини (джерело: <http://surl.li/dmrwk>). Створіть речення за поданими схемами. Поясніть смислові відношення.

[, ( ),], [ ], [ ]
[ ] і [ ], і [ ] (які)
[ ], [ ], а [ ]
[ ], і [ ], ( ), ( )
[ ] і [ ], (бо)

Завдання 4

Підготуйте виступ на тему «Цифровізація освіти: виклики сьогодення». Придумайте складне речення, в якому були б наявні всі види підрядних речень за логіко-граматичною класифікацією.

Завдання 5

Виконайте повний синтаксичний розбір поданих речень.

1. Яку б гидотну, яке б страшне злочинство не вчинили ці диктатори, вони раз у раз стверджують, що так хоче народ, що це він робить, що він карає, він метиться, він вітає, він розстрілює (В. Винниченко). 2. Коли вчився в Чернігівській колегії, Полуботок не вибував з походів, пам'ятаю лишень, як одного разу він від'їздив на війну з турками, і ми співали в церкві напутній молебень; полковник їхав попереду козаків на вороному коні, покритому шовковою попоною, дзвеніли литаври, сурмили сурми, майоріли на вітрі прапори та значки, він видався надто грізним, надто суворим, я малів перед ним і пишався перед іншими бурсаками (Ю. Мушкетик). 3. Наплював би я тому в вічі, коли хто сказав би мені, що себе забувати треба, що за свою долю битись – гріх (В. Винниченко). 4. Маємо вирішальну нагоду показати самим собі і всьому цивілізованому світові, яких славних батьків ми діти й чия гаряча кров

струменіє нашими жилами (Ю. Андрухович). 5. Єпіфаній пробирався туди з усіх сил, полковник Ніс упізнав служителя Покровської церкви і кивнув йому; в душі Єпіфанія настала дивна переміна, коли він опинився перед двоповерховим будинком на площі, яка була вщерть залюднена (Р. Іваничук).

Радимо перейти за QR-кодом та переглянути допоміжний матеріал, щоб ознайомитися із зразком розбору складних речень з різними видами зв'язку.

<http://surl.li/iptoq>

Завдання 6

Розробіть за допомогою онлайн-сервісів (Learning Apps, Word Wall) дві вправи, що покликані перевірити вміння з теми «Складні речення з різними видами зв'язку».

Запитання для самоперевірки

1. Схарактеризувати особливості складних речень з сурядним і підрядним зв'язком.
2. Проаналізувати конструкції з сурядним і безсполучниковим зв'язком.
3. Охарактеризувати підрядний і безсполучниковий зв'язок у складному реченні.
4. Дослідити речення з сурядним, підрядним і безсполучниковим зв'язком.

Навести приклади.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Вихованець І. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вінтонів М. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с. 1.
3. Вінтонів М. Динаміка методів і напрямів синтаксичного аналізу речень. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип.33, том 1. 2020. С. 145–150
4. Вінтонів М. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
5. Вінтонів М., Бортун К. Структурно-семантичні типи та функції імперативних висловлень у публіцистичному й офіційно-діловому стилях (монографія). Київ: 2020. 201 с.
6. Вінтонів М., Вінтонів Т., Бортун К. Функційно-семантичне поле категорії імператива в публіцистичному дискурсі: проблеми визначення структури та опису. *Studia Slavica Hung.* 65 (2020) 2. С. 425–437.
7. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, С. Соколова. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
8. Городенська К. Г. Сполучникові складносурядні речення української мови в нових координатах формально-граматичної та семантико-синтаксичної структури: монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня “Рута”», 2022. 208 с.
9. Шитик Л. Сурядно-підрядні складні речення як репрезентанти внутрішньо рангового різнокатегорійного синкретизму. *Studi Slavistici*. XVI. 2019, 1. P. 85–104.

Додаткова

1. Вінтонів М., Вінтонів Т., Мала Ю. Синтаксичні засоби експресивізації в українському політичному дискурсі. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2018. 336 с.
2. Вінтонів М., Аксьонова І. Типологійні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
4. Городенська К. Статус компонента зі значенням статичної локалізації у двоскладних реченнях з нульовою формою *бути*. *Українська мова на осі часу*. Василеві Васильовичу Німчукові / Ін-т укр. мови НАН України ; упорядники : Г. Воронич, Н. Пуряєва. Київ : КММ, 2017. С. 151–157.

4. Грозян Н. Категорія другорядних членів речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення. Луцьк, 2020. 471 с.
5. Добровольська М. Поняття імпліцитності та імпліцитної оцінки в лінгвістиці. *Львівський філологічний часопис*. 2019. № 5. С. 55–59.
6. Єщенко Т. Феномен художнього тексту: комунікативний, семантичний і прагматичний аспекти. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
7. Завальнюк І. Найновіші явища і тенденції у синтаксисі мови української газетної періодики. *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects*. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 108–115.
8. Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.
9. Колоїз Ж. Дискусійні моменти категорії вставлень. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.
10. Слинько І., Гуйванюк Н., Кобилянська М. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання [Текст] : навч. посібн. для студ. філол. ф-тів. К. : Вища шк., 1994. 670 с.
11. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.
12. Шиць А. Типологія й ранжування основних синтаксичних одиниць в історії лінгвістичної науки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 12 (289). С. 142–148.
13. Шиць А. А. Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / редкол. : Н. Костусяк (гол. ред.) та ін. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 2. С. 274–291.
14. Шульжук К. Синтаксис української мови : підручник. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 408 с.